

Centrum pro ekonomiku a politiku

MNICHOV 1938

Sedmdesát let poté

Sborník textů

*Václav Klaus, Jiří Weigl, Jan Zahradil
Robert Kvaček, Jan Kuklík, Jan Dobeš
Tomáš Haas, Vladimír Nálevka, Jindřich Dejmek
Eva Hahnová, Jiří Pernes, Jan Boris Uhlíř
Václav Kural, Pavel Šrámek, Ondřej Houska
Edvard Beneš*

Jindřich Dejmek, Marek Loužek (eds.)

č. 72/2008

cep
CENTRUM
PRO EKONOMIKU A POLITIKU

Obsah

Předmluva Václava Klause 7

A. Texty ze semináře

„Mnichovská dohoda – sedmdesát let poté“ (25. září 2008)

Robert Kvaček: Co předcházelo Mnichovské dohodě 13

Jan Kuklík:

Osudy Mnichova za druhé světové války a po ní 21

Jan Dobeš:

Kulturní a hodnotové důsledky Mnichova 31

Tomáš Haas:

Lekce Mnichova a poválečná politika Západu 41

B. Doplnkové texty k Mnichovu

Vladimír Nálevka: Mnichov a vznik druhé světové války 51

Jindřich Dejmek: Mnichovská dohoda a její důsledky 69

Eva Hahnová: Mnichov je zrádná paralela 85

Jiří Pernes: Mnichov je stále aktuální 91

Václav Kural: Problém strategického překvapení 95

Pavel Šrámek: Československá armáda na podzim 1938 107

C. Dokumentární příloha k Mnichovu

1. Anglo-francouzský plán z 19. září 1938 119

2. Odpověď vlády ČSR
na anglo-francouzský plán z 20. září 1938 121

3. Britská demarše na odmítavý postoj ČSR
k anglo-francouzskému plánu z 21. září 1938 124

Vydává CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1
www.cepin.cz

tel. a fax: 222 192 406

e-mail: cep@cepin.cz

Editoři: Dr. Jindřich Dejmek, DrSc., PhDr. Ing. Marek Loužek, Ph.D.

Recenzent: PhDr. Ing. Ladislav Tajovský, Ph.D.

Sazba: Vladimír Vyskočil – KORŠACH

Tisk: PB tisk Příbram

Vydání první, říjen 2008

ISBN 978-80-86547-68-8

Ekonomika, právo, politika č. 72/2008

ISSN 1213-3299

Předmluva

4. Souhlas československé vlády s anglo-francouzským plánem z 21. září 1938.....	126
5. Memorandum kancléře A. Hitlera pro premiéra N. Chamberlaina z 23. září 1938	127
6. Československé odmítnutí Hitlerových godesberských požadavků z 25. září 1938	130
7. Mnichovská dohoda z 29. září 1938	132
8. Oduznání Mnichova ze strany Velké Británie	136
9. Oduznání Mnichova ze strany Francie	138
10. Oduznání Mnichova ze strany Itálie	139
11. Smlouva mezi ČSSR a SRN z 11. prosince 1973	140

D. Texty ze semináře

„Edvard Beneš – šedesát let od úmrtí“ (2. září 2008)

<i>Jindřich Dejmek</i> : Edvard Beneš a zahraniční politika ČSR 1918–1948	145
<i>Jan Boris Uhlíř</i> : Edvard Beneš – druhá emigrace	173
<i>Jiří Weigl</i> : Edvard Beneš, Evropa a pozice českého státu v ní	183

E. Doplnkové texty k osobnosti E. Beneše

<i>Václav Klaus</i> : Beneš – spolutvůrce moderní české státnosti	191
<i>Jan Zahradil</i> : Aktuální odkaz Edvarda Beneše	195
<i>Ondřej Houska</i> : Edvard Beneš a Benito Mussolini	197

F. Přílohy k Benešovi

<i>Edvard Beneš</i> : Antidemokratické ideologie a evropská demokracie	213
<i>Edvard Beneš</i> : Přípravy Československa na mír	221

Mnichovská dohoda, od jejíhož podepsání uplynulo koncem září 2008 sedmdesát let, představuje jedno z nejsmutnějších výročí našich moderních dějin. Západní velmoci – Francie a Velká Británie – se tehdy pokoušely zachránit mír za každou cenu a uzavřely bez naší účasti s Německem a Itálií dohodu o postoupení významné části československého území Německu. Zachránit mír se jim nepodařilo a výsledkem byla druhá světová válka. Centrum pro ekonomiku a politiku vzpomíná na tyto události novým sborníkem.

Část A přináší texty ze semináře „**Mnichovská dohoda – sedmdesát let poté**“ z 25. září 2008. Profesor Filozofické fakulty UK **Robert Kvaček** vysvětluje, co Mnichovské dohodě předcházelo. Profesor Právnické fakulty UK **Jan Kuklík** zkoumá složitý proces „oduznání“ Mnichova během druhé světové války a po ní. **Jan Dobeš** z Filozofické fakulty UK rozebírá neblahé kulturní a hodnotové důsledky Mnichova. Poradce prezidenta republiky **Tomáš Haas** analyzuje lekce z Mnichova a poválečnou politiku Západu.

V části B sborníku otiskujeme další zajímavé doplňkové texty k Mnichovské dohodě. Profesor Filozofické fakulty UK **Vladimír Nálevka** vykládá Mnichov jako počátek druhé světové války. **Jindřich Dejmek** z Historického ústavu AV ČR zkoumá Mnichovskou dohodu v mezinárodním kontextu. Historička **Eva Hahnová** upozorňuje na rizika zrádných paralel Mnichova a současných konfliktů. **Jiří Pernes** z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR upozorňuje na mnichovské dědictví v podobě nešťastného lámání charakteru. Historik **Václav Kural** rozebírá vojenský problém strategického překvapení v roce 1938. Historik a archivář **Pavel Šrámek** zkoumá roli československé armády na podzim 1938.

Část C sborníku představuje dokumentární přílohu k Mnichovu. Přináší anglo-francouzský plán z 19. září 1938 vzešlý z první schůzky Chamberlaina s Hitlerem, odpověď československé vlády na anglo-francouzský plán z 20. září 1938, britskou demarši na odmítavý postoj ČSR k anglo-francouzskému plánu z 21. září 1938 a vynucený souhlas československé vlády s anglo-francouzským plánem z 21. září 1938. Následuje memorandum německého kancléře Adolfa Hitlera pro britského premiéra Neville Chamberlaina z 23. září 1938, československé odmítnutí Hitlerových godesberských požadavků z 25. září 1938 a nakonec Mnichovská dohoda z 29. září 1938. Nechybí odůvodnění Mnichova ze strany Velké Británie, Francie, Itálie a Smlouva mezi ČSSR a SRN z 11. prosince 1973, která považuje Mnichovskou dohodu za nulitní.

V části D sborníku uveřejňujeme texty ze semináře „Edvard Beneš – šedesát let od úmrtí“ z 2. září 2008. **Jindřich Dejmek** z Historického ústavu AV ČR vyzdvihuje roli Edvarda Beneše v zahraniční politice Československa v letech 1918–1948. **Jan Boris Uhlíř** z Vojenského historického ústavu zkoumá druhou emigraci Edvarda Beneše. Podle vedoucího kanceláře prezidenta republiky **Jirího Weigla** představuje Edvard Beneš státníka, v jehož éře jsme byli alespoň dvě desetiletí skutečně nezávislou zemí.

V části E otiskujeme další zajímavé texty k Edvardu Benešovi. Prezident **Václav Klaus** vykládá Beneše jako spolutvůrce moderní české státnosti. Poslanec Evropského parlamentu **Jan Zahradil** oceňuje snahu Edvarda Beneše o mezinárodní ukotvení demokratického Československa. Redaktor Českého rozhlasu **Ondřej Houska** uveřejňuje kapitolu ze své dizertace, která se zabývá vztahem Edvarda Beneše a Benita Mussoliniho.

V části F přinášíme dva pozoruhodné texty **Edvarda Beneše**: pátou kapitolu z jeho knihy „Demokracie dnes a zítra“ (1941) věnovanou antidemokratickým ideologiím nacismu a komunismu a v češtině dosud neuveřejněný článek z prestižního časopisu Foreign Affairs z roku 1944, kde Beneš načrtává plány Československa na mír.

Mnichov byl klasickou ukázkou omylu ustupování zlu. Dá se pochopit, že se západním velmocím nechtělo angažovat se v hraničním sporu mezi dvěma středoevropskými státy. Neuvědomily

si však, že jde o volbu mezi nacistickým expanzionismem na jedné straně a svobodou a demokracií na straně druhé. Usmiřování šíleného diktátora se nakonec nevyplatilo. Cena za druhou světovou válku byla nesmírně velká. Doufejme, že už se podobné události nikdy nebudou opakovat.

*Václav Klaus
V Praze, 8. října 2008*

A.

*Texty ze semináře
„Mnichovská dohoda –
sedmdesát let poté“*

(25. září 2008)

Co předcházelo Mnichovské dohodě

Robert Kvaček

profesor Filozofické fakulty UK

Stále je pro publicistiku jakoby trochu záhadou, proč dal Hitler koncem září 1938 přednost politickému triumfu před válkou, o níž věřil, že bude vítězná a přinese, o co usiloval – zničení Československa. Zisk českomoravského pohraničí byl jen vítězstvím polovičním, byť v záměru zlikvidovat Československo znamenal větší polovinu vítězství. Nešlo mu jen o Sudety, ani o sudetské Němce – ti byli zásluhou Henleinova vedení Sudetoněmecké strany vhodným argumentem a pomocníkem. Chtěl ovládnout československý prostor. Připomínám tuto historicky triviální skutečnost proto, že se z výkladů občas ztrácí – agresivita hitlerovského Německa je prostě hlavním aktérem mnichovské historie. Koncem září 1938 se nenaplnila zbrojně: určit důvod není zase tak obtížné, abychom museli mluvit o jakémkoli otazníku.

Německé přípravy na válku

Když francouzský velvyslanec François Poncet oznamoval 28. září maršálu Göringovi, že ministerský předseda Daladier se účastní mnichovské konference, uslyšel prý z druhé strany: „Zaplať Bůh! Bravo!“ Tak to aspoň napsal ve svých poválečných pamětech. Ve zprávě pro ministerstvo zahraničí citoval ale Göringova slova jinak – padla fráze, že ani čert nezabrání vyřešení konfliktu. Ať tak, či onak, Göring si prostě oddychl. Dokonce se pak chlubil, že myšlenka mnichovské schůzky pocházela od něho. Zájemců o tuto úlohu bylo později více, někteří se do této řady včlenili z horlivosti a neprávem. Göringa v ní můžeme ponechat a našlo by se v ní místo pro samotného Hitlera. V určité chvíli naznačil, že by mu konference přišla vhod. Už nemohl riskovat řešení, které se mu jinak zamlouvalo nejvíce – válku.

Napadnout co nejdříve Československo se zřejmě definitivně rozhodl koncem května 1938, kdy k tomu vydal i příslušné směrnice. Měly začít přípravy „na celé čáře“. Plukovník Jodl z vrchního velitelství si do deníku poznamenal, že Hitler se nechává vést „intuicí“ – ve skutečnosti doufal, že oběť útoku zůstane osamočena a proto nebude tak těžké se jí zmocnit. Generálové z pozemní armády tento předpoklad nesdíleli. „Vůdcova intuice, že musíme jednat ještě letos, se dostává do ostrého rozporu s názorem armády, že dosud nemůžeme jednat, poněvadž je naprosto jisté, že západní velmoci zasáhnou a my jsme se jim dosud nevyrovnali,“ zní podstatná část Jodlova zápisu z 30. května 1938.

Na námitky generálů, že válka proti značně vyzbrojenému Československu se stane evropskou a pro Německo krajně nebezpečnou, Hitler nic nedal. V pokynech sepsaných po polovině června si ale pro ni přece jen stanovil podmínku: „Chci se rozhodnout k akci proti Československu jen tehdy, budu-li pevně přesvědčen, tak jako v případě obsazení demilitarizovaného pásma a vstupu do Rakouska, že Francie do války nepůjde a proto také Anglie nebude intervenovat.“ Tehdy si tímto předpokladem byl téměř jistý, v dalších týdnech – jak se zdá z průběhu vojenských porad a z některých dokumentů – už tato jistota poněkud slábla. Zpochybňovalo ji také vědomí nedostatečně opevněné a vojensky málo obsazené západní hranice.

Hitlerovy výroky, že se tu lze bránit tři roky, byly spíše zlostně hysterickým výbuchem, než reálným odhadem. Ani potom přípravy k válce neslábly. Hotovy měly být do 1. října, po žních a hlavní podzimní sklizni. Od poloviny srpna se rozsáhle povolávali záložníci, byla to téměř skrytá mobilizace, která se zastírala občasným propuštěním nevelkého počtu mužů, za něž hned nastupovali jiní. Učili se zdolávat pevnosti a překážky, na které mohli narazit právě v československém terénu. Většinou dobře věděli, k čemu jsou cvičeni.

Hitler byl stále ještě ochoten riskovat, od poloviny září zrychloval a zvyšoval přípravy k přepadu Československa. Povzbuzovalo ho vedení SS v čele s Heinrichem Himmlerem a ministr zahraničí Joachim Ribbentrop, hlavním nositelem válečného záměru byl ale on sám. Godesberské jednání s britským premiérem Chamberlainem 22. září 1938 vedl tak, že mohlo snadno skončit bezvýsledně – pak by mu už naději na úspěch mohly přinést jen zbra-

ně. Godesberské požadavky vystupňoval tak, aby po jejich případném splnění zůstalo Československo bezbranné, neschopné samostatného života a tak vydané k snadné německé ráně z milosti. „V noci z 27. na 28. září prohlásil v mé přítomnosti,“ zapsal si státní tajemník ministerstva zahraničí Weizsäcker, „že zničí Čechy vojensky. Řekl to pouze Ribbentropovi a mně a jeho slova neměla zapůsobit na jiné. Proto by nebylo správné předpokládat, že vůdce jen rozdmýchává velký bluf.“

K nátlaku a vydírání však válečné přípravy také sloužily a dokonce jen tady dosáhly svého. Právě z Weizsäckerových glos víme, že myšlenku svolat mezinárodní poradou o německých žádostech vůči Československu „poprvé vyslovil vůdce“. Nad „intuicí“ začala převládat realita. Při průjezdu jedné tankové divize Berlínem Hitler zjistil, že lidé jsou proti válce. Nemohl také počítat s nečekaným úderem na nepřipravené Československo – to právě končilo hlavní fázi mobilizace. Jinak blízké Itálii se do války nechtělo a také další partneři Německa spíše na československou kořist čekali, na válečné pole se nehrnuli.

Za vážné mezinárodní krize nebyl – v případě německého útoku – vyloučen ani vznik velké protiněmecké koalice. Za této situace se stal lákavým Chamberlainův příslib z 28. září, že Německo může „dosáhnout všeho bez války a hned“. Přípravu války Hitler ještě ani potom nezastavil, ale už v ní převládala setrvačnost a taktika nátlaku. Tak to pochopili jeho blízcí spolupracovníci i velitelé. Göringovo vydechnutí nebylo výjimkou, francouzský vojenský atašé Renondeau je zaslechl i od náčelníka generálního štábu generála Franze Haldera.

Demarše z Paříže

Ve stejné době pohašínaly v Praze, hlavně na Hradě, jiskérky naděje, že „bude válka“. Byly ale někdy vůbec oprávněné? V londýnském exilu se prezident Beneš s trpkostí rozpomínal, že mu Francouzi někdy v létě 1938 dali drsně najevo možnost ponechat Československo v konfliktu s Německem na holičkách. Dnes už víme, kdy a jak se to stalo.

Souviselo to s jednosměrným nátlakem Západu na československou vládu, aby se „dohodla“ se Sudetoněmeckou stranou. Nevadí-

lo, že ta zjevně žádnou dohodu nechtěla. Velmoci jsou občas v pokušení chovat se vůči jiným tak, jak by je to doma ani nenapadlo: nutit vlády menších států, aby ustupovaly jinonárodním stranám či hnutím, jež míří proti onomu státu.

V československém případě hrála prim britská Chamberlainova vláda. Delší dobu vyčítala Francouzům, že jsou na svého československého spojence „měkčí“. Pražskou vládu je třeba přimět, aby uspokojila Henleinovu stranu – v Londýně se stále tvářili, že věří v její uspokojitelnost. Českoslovenští představitelé nevycházejí Sudetoněmecké straně dost vstřícní, protože v případě války spoléhají na pomoc Francie. Co jim pohrozit revizí spojenecké smlouvy?

Francouzský ministr zahraničí Bonnet do Londýna odpověděl, že otevřeně si takový postup dovolit nemůže, ale v jeho duchu tvrdě v Praze zasáhne. Už také pro tuto demarši vypracoval pokyny. Sám je 17. července 1938 sdělil vyslanci v Praze de Lacroixovi, který byl na pár dní ve Francii.

„Prezident Beneš má ještě iluze, musíme mu je vzít,“ začal Bonnet svůj výklad. Francie měnila spojeneckou smlouvu s Československem a činila ji závislou na postojích Británie. Bez ní Francie do války nepůjde a válka by měla pro nezávislost Československa „nejhorší následky“, vyjádřil se Bonnet. Musí proto najít dohodu se Sudetoněmeckou stranou. De Lacroix to měl sdělit v Praze. Pro jistotu to Bonnet řekl ještě československému vyslanci Osuskému: „V žádném případě nesmí československá vláda věřit, že v případě války budeme na její straně.“

De Lacroix byl u Beneše 20. července. Začal rozhovor opatrně, hledal slova, aby příliš nezraňovala, ale hlavní říci musel. Československo si má uvědomit, že je v těžkém postavení a že se Francie bude řídit výlučně britským postojem. Beneš dovedl své pocity skrývat, tentokrát se ale jen těžko ovládal: „Máme tedy vyhovět henleinovským požadavkům. Dát Sudetoněmecké straně autonomní správu Sudet. Na ní umírněnost nežádáte, ani ústupky, to vše chcete jen od nás!“

Plebiscit prezident odmítl, dají se jím přece zpochybnit hranice všech evropských států. A arbitráž, výrok někoho třetího, většina československého parlamentu neschválí. „Zřejmě nás Francie pokládá za břemeno,“ skončil Beneš svou odpověď. Byl krajně

roztrpčen: v Evropě se o něm tvrdí, že dělá francouzskou politiku. Teď za to dostal odměnu!

Rozhovor ještě pokračoval u čaje v prezidentově bytě. Beneš už byl klidnější, ale lehko mu nebylo. Přesvědčoval vyslance, že Francie hájením Československa brání své pozice ve střední Evropě. Nechtěl uvěřit, že ponechá Československo proti Německu osamoceno. Přece by ve střední Evropě úplně padla demokracie! Ne, to nebylo možné. Bylo.

Úpadek Francie

Z této neepizodní epizody by se dalo vyvozovat, že Beneš vlastně předem věděl, jak se Francie v případné rozhodné chvíli zachová a neučinil z toho žádný závěr. Kritikové by takový závěr měli nabídnout sami – reálný, tedy plně životný bychom však marně čekali. Pro demokratické Československo nebylo mezinárodněpolitických alternativ, snadno by se to v tehdejší podivné Evropě dalo dokázat. Beneš a vláda usilovali o pozitivní zájem Západu, a to pozitivně, byť tato charakteristika je krajně problematická, protože její hlavní (ale ne jedinou!) součástí byl ústup appeasementskému tlaku. S ním se v Londýně a Paříži počítalo – pro případ československého „dost“ tu vlastně řešení neměli.

Politiku Západu se v německo-československém napětí snažila určovat Británie, ve skutečnosti prvořadě záleželo na Francii. I ta mohla říci „dost“ – proč je nevyslovila, stojí za důkladné poznání. Zahrne příznačné rysy téměř celého dvacetiletí Francie po Pyrrhově světové válce vítězství. Na prvořadou úlohu Francie pouze upozorňuji, analýza by žádala rozsáhlý prostor. Ostatně Francie sama hledala a hledá důvody své „décadence“, historická literatura se jimi stále zabývá. Aspoň výčet některých.

Vzpomínky na světovou válku, která způsobila Francii lidské a materiální ztráty dosud nezacelené, a těžce poznamenala psychiku veřejnosti. Z toho se odvíjel strach z války nové, který byl téměř obecný a živě vydatně i částí pravicové politiky a publicistiky. Francie trpěla problematickým politickým životem, v němž převládala zájem o moc, křesla a funkce nad posláním politiky jako správy věcí veřejných. V tomto ovzduší nebylo dost odhodlání, znalostí a odvahy vysvětlit veřejnosti, o co by v obraně Českoslo-

venska pro Francii šlo. Rozpory ve společnosti vyhraňovala ještě existence a vláda lidové fronty: zostřovalo se sociální napětí i politické střety, v nichž část pravice vedla až neuvěřitelná zásada „raději Hitler než Blum“.

Do zásadního rozporu se dostávala vojenská a politická strategie Francie. Výstavbou Maginotovy linie ohlásila branná moc strategii obrannou, spojenecké závazky však žádaly zahraniční politiku aktivní, dynamickou a ofenzivní. Závažným argumentem francouzského postoje v roce 1938 se stala potřeba nové entente cordiale s Británií. I když její závažnost byla nepochybná, pro francouzskou vládu sloužila ještě více jako záminka a krytí politiky svázané vůči Československu s britským appeasementem.

V Praze – zvláště na Hradě – ve chvíli nejvyšší nouze doufali, by na svou politiku mohla doplatit francouzská Daladierova vláda a padnout. Byli i ve spojení s některými politiky odmítajícími appeasement, především s ministrem G. Mandelem. Dnes víme, že Daladierova vláda měla opravdu blízko k pádu.

Nerealizovaná demise

Svědci vyprávějí, že ve chvíli největšího napětí sáhl premiér Daladier po papíru a začal na něj něco rychle psát. Byla to nabídka demise jeho vlády. „Pane prezidente! Vzhledem k názorové neshodě s ministrem zahraničí mám čest oznámit odstoupení vlády,“ načrtl rozčilený Daladier v chvatu pár slov.

Prezident Lebrun seděl kousek od něho, dopoledne 27. září se totiž vláda sešla v jeho paláci. Mezinárodní situace byla nanejvýš tíživá, Hitler ultimativně stupňoval své požadavky vůči Československu a hrozil brzkou válkou. Evropský konflikt se v této chvíli zdál blíže než kdykoliv předtím. Britští a francouzští appeaseři, kteří už donutili Československo k první územní kapitulaci, se lekali příštích hodin, ale ve svém hledání dohody s Německem neustali.

Francouzští defetisté a všelijací polo- a úplní fašisté spustili kampaň, že bojovat je zbytečné, protože jde už jen o procedurální otázky a také z toho důvodu, že „všichni Čechoslováci nestojí za kosti jediného francouzského vojáka“. Dovolávali se vdov a sirotků a bývalých bojovníků a posílali jejich delegace k prezidentu Lebrunovi, který si s nimi nevěděl rady – jako ostatně s ničím. Bý-

valý ministr Pierre Etienne Flandin dal po Paříži vylepovat plakáty, že mobilizace by byla zcela protiústavní.

Všeobecná mobilizace děsila i ministra zahraničí Bonneta. Napsal Daladierovi dopis žádající, aby o ní vláda neuvažovala. Francie prý Německu vzdorovat nemůže a Británie jí nepomůže. Náčelník generálního štábu generál Maurice Gamelin však nebyl ohledně možností Francie tak skeptický, dokonce nevyklučoval ani ofenzivní postup na německé území. Bonnetovi i britským ministrům se tato myšlenka zdála až hříšnou. S britskou nepřipraveností a nechutí válčit Bonnet zvláště argumentoval. Nechal si je znovu potvrdit třemi umně formulovanými dotazy do Londýna, na něž čekal odpovědi, které podpoří jeho taktiku. Přišly a ministr je neopomněl sdělit i československému vyslanci. „Anglie výslovně řekla,“ hlásil pak Osuský do Prahy, „že útok na Československo nesmí vyvolat automatickou odvetu Francie.“

Bez vědomí vlády začal Bonnet chystat plán na předání českomoravského pohraničí Německu. Dorozuměl se o tom s britským ministrem zahraničí Halifaxem. Důvěrně informoval také amerického velvyslance Bullitta: „Pro telefon do Ameriky se to nehodí, rozhovor by mohl být odposloucháván. Francouzské ministerstvo zahraničí a britský zahraniční úřad se právě zabývají plánem, aby Německo mohlo před 1. říjnem obsadit území, které Československo slíbilo předat.“

Když se Bullitt zatvářil nad tímto spěchem překvapeně, Bonnet dodal, že otálet není třeba, Německo stejně tyto oblasti dostane. „Jasnou přesto situace není a tak vlastně nevím, co mám dělat,“ postěžoval si Bonnet ještě Američanovi. Věděl však, co učinit nemá – totiž chystat politické podmínky pro pomoc Československu. Na schůzi vlády 27. září ji také fakticky odmítl.

Daladier řekl, že by vláda mohla uvažovat o všeobecné mobilizaci – zatím byly ve zbraní dva milióny mužů. Branná opatření měla působit na Hitlera, aby si uvědomil riziko svého vydírání a byl náchylnější k dohodě. Bonnet nesouhlasil – „jsem proti všeobecné mobilizaci, za každou cenu je třeba hledat dohodu,“ zapsal si do poznámek. Francie je prý vázána vůči Československu jen nepřímou pomocí, může je zásobovat – Bonnet neřekl, kudy – a povolal pár ročníků do zbraně. Bojovat ale povinna není. „Je nemožné vést válku,“ zní další Bonnetův zápis.

Osudy Mnichova za druhé světové války a po ní

Jan Kuklík

profesor Právnické fakulty UK

Vznikla rozčilená diskuse. „Narazil jsem na opozici většiny svých kolegů,“ musel konstatovat Bonnet. Daladier se začal divit postoji ministra zahraničí, jako by se Bonnet tak zachoval poprvé. Jen dva ministři Bonneta podpořili, ale vláda přesto k žádnému rozhodnutí nedospěla. Daladier myslel na demisi, dva jeho předchůdci, z nichž udělal zase ministry, mu to rozmluvili. Lebrun jeho lístek nedostal. Jiným východiskem bylo Bonnetovo odstoupení. Daladier tuto možnost i naznačil, Bonnet z toho byl nešťastný. „Otázka mé demise je už nepopíratelně položena,“ zapsal si po návratu ze schůze. Šéfovi svého kabinetu řekl, že do dvou dnů už zřejmě přestane být ministrem.

Odpoledne si ho zavolal Daladier. O demisi nepadlo již ani slovo. Bonnet dostal volnost k domluvě s Německem. Na obzoru byla mnichovská konference.

Literatura

- Adamthwaite, A.: *Grandeur and Misery. France's bid for power in Europe 1914–1940*: London, Arnold 1997.
- Dejmek, J.: *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie od zrodu První republiky po konferenci v Mnichově*: Praha, Karolinum 2003.
- Duroselle, J. – B.: *Politique étrangère de la France. La decadance 1932–1939*: Paris 1980.
- Jordan, N.: *The Popular Front and Central Europe. The Dilemmas of French Impotence 1918–1940*: Cambridge, University Press 1993.
- Kvaček, R.: *Obtížné spojenectví. Politicko-diplomatické vztahy mezi Československem a Francií 1937–1938. I*: Praha, Univerzita Karlova 1989.
- Lacaz, Y.: *L'Opinion publique française et la crise de Munich*: Paris 1991.
- Lacaz, Y.: *La France et Munich: Etude d'un processus décisionnel en matière de relations internationales*: Berne 1993.
- Lukeš, I. – Goldstein, E. (eds.): *The Munich Crisis 1938. Prelude to World War II*: London, Frank Cass 1999.
- Weinberg, G. L.: *The Foreign Policy of Hitler's Germany. II. Starting World War II*: Chicago – London, Chicago University Press 1981.
- Young, R. J.: *France and the Origins of the Second World War*: London, Macmillan 1997.

Dne 29. září 1938 se sešli v Mnichově německý kancléř Adolf Hitler, italský vůdce Benito Mussolini, francouzský premiér Édouard Daladier a britský ministerský předseda Neville Chamberlain k jednání o vyřešení „československé krize“. Po půlnoci na 30. září podepsali dokument, který vstoupil do historie jako Mnichovská dohoda. Na jejím základě bylo Československo přinuceno odstoupit Německu rozsáhlá území, na kterých žilo více než padesát procent německé menšiny. Obdobným způsobem, tj. odstoupením území, měl být vyřešen také problém polské a maďarské menšiny. Zdálo by se, že poté, co mnichovská ujednání musela přijmout československá vláda, nebude o platnosti tohoto dokumentu pochyb. Přišel však 15. březen 1939, kdy Hitler – řečeno slovy Winstona Churchilla – sám roztrhal mnichovskou dohodu tím, že okupoval české země. Zdálo by se, že cesta k likvidaci mnichovské dohody byla krokem německého vůdce otevřena. Československo však přestalo fakticky existovat a hrozilo, že zanikne i právně.

Otázka platnosti Mnichovské dohody

Po březnových událostech 1939 přestalo Československo fakticky existovat a i když demokratické velmoci a SSSR nový stav neuznaly, existovalo nebezpečí, že československý stát zanikne i právně. Slovensko totiž de facto uznala ustavením svých konzulů i Velká Británie a Francie a v druhé polovině roku 1939 uznal de jure Slovensko i Sovětský svaz. K prosazení nepřerušené právní existence ČSR tak bylo nutné vytvořit mezinárodně uznaný orgán, který by československý stát reprezentoval a mohl vyjádřit i československé stanovisko k Mnichovu. Politikem, kterému se to podařilo, byl Edvard Beneš. V průběhu jara 1939 nejenže pro-

ti březnovým událostem u velmocí a Společnosti národů protestoval, ale veřejně vyhlásil teorii kontinuity ČSR, založenou mimo jiné na neplatnosti Mnichovské dohody a rozhodl se postavit do čela „druhého odboje“ za obnovu Československa. Jeho vůdčovství se však neprosadilo automaticky. O svoji představu musel svést boj nejprve s československým vyslancem ve Francii Štefanem Osuským a bývalým premiérem Milanem Hodžou a poté i s britskou a francouzskou vládou.

Prosazení stanoviska československého zahraničního odboje a zejména exilové vlády, ustavené v létě 1940 v Londýně, o absolutní neplatnosti Mnichovské dohody však nebylo zdaleka tak jednoduché, jak by se mohlo zdát a tato otázka souvisí s problematikou faktického obnovení Československa za druhé světové války.

Při hodnocení Mnichovské dohody je do dnešních dnů nutno respektovat její poměrně složité a vzájemně provázané mezinárodněpolitické, právní, vnitropolitické i morální aspekty. Jednou z nejdůležitějších otázek, která s Mnichovem souvisí, je proces, jakým byl Mnichov v průběhu druhé světové války svými signatáři znovu posuzován a jak došlo k procesu, který je též označován za „oduznění Mnichovské dohody“. Tento pojem není sice právně přesný, avšak velmi dobře vyjadřuje mezinárodněpolitickou rovnu problematiky. Otázka „oduznění“ respektive vyjádření se signatářů dohody k její platnosti souvisí především s problematikou právního a faktického obnovení československého státu za druhé světové války.

Tvrzení o absolutní neplatnosti Mnichova a o přijetí Mnichovské dohody pod hrozbou použití síly se stalo základním kamenem teorie právní a politické kontinuity Československé republiky, formulované a prosazované za druhé světové války prezidentem Edvardem Benešem. Beneš je však zároveň využil i pro podporu své prezidentské funkce v londýnském exilu, když tvrdil, že jeho rezignace je neplatná ze stejných důvodů, jako je neplatná právě mnichovská dohoda.

Snaha československého exilu o „oduznění“ Mnichovské dohody též úzce souvisela s přesvědčováním velmocí, že ČSR je ve válečném stavu s Německem již od září 1938, tedy celý rok před vlastním vypuknutím druhé světové války.

Francie ani Velká Británie se v otázce obnovení Československa nechtěly na počátku války vázat, a proto byl nejprve vytvořen pouze Československý národní výbor, jehož úkolem bylo řídit československou armádu ve Francii. Teprve po porážce Francie a nástupu Winstona Churchilla do úřadu britského premiéra bylo možné dosáhnout vytvoření československé exilové vlády. Dne 21. července 1940 byla tato vláda po obtížných jednáních spolu s celým prozatímním státním zřízením (tvořili jej ještě prezident Edvard Beneš a Státní rada) uznána, britská vláda však zároveň uvedla, že uznání neznamena žádný závazek ohledně budoucích československých hranic a její další rezervy se týkaly jurisdikce nad československými příslušníky německé národnosti a nad těmi československými občany, kteří se nechtěli podřídit Benešově autoritě. Za výhradami stál britský postoj k Mnichovu a zejména k řešení sudetoněmecké otázky.

Britské stanovisko

Dne 30. září 1940 britský premiér W. Churchill v rozhlasovém projevu prohlásil, že „Mnichovská dohoda je mrtvá, neboť byla zničena muži bez skrupulí, kteří kontrolují osud Německa“. 11. 11. 1940 pak dopis britského diplomatického zástupce u československé exilové vlády Roberta Bruce Lockharta potvrdil, že Britové sice v otázce československých hranic nejsou vázáni Mnichovskou dohodou ani změnami hranic provedenými v jejím důsledku, nechtějí se ale do skončení války přiklonit k jakémukoli jinému řešení. Churchillův projev však bylo nutné podle Foreign Office vykládat v celkovém kontextu a Foreign Office se ve sporu Beneše s Osuským postavil spíše za Beneše.

Podle Britů byla tedy Mnichovská dohoda platně uzavřena, její závaznost pro Velkou Británii však zanikla v důsledku jejího „zničení“ Hitlerem 15. března 1939. Na tom nic nezměnilo ani definitivní britské uznání československé exilové vlády 18. července 1941, které britské výhrady týkající se kontinuity a hranic plně neodstranilo, ačkoliv se o to Beneš v průběhu uznávací procedury například v memorandu, nazvaném *Politický a právní vztah Československé republiky k Velké Británii*, snažil. Československé stanovisko však posílilo uznání ze strany SSSR, které implikovalo obnovu předmnichovských hranic, což Sovětský svaz potvrdil

i v letech 1942 a 1943. Beneš se snažil Brity přesvědčit, že musí svůj postoj k Mnichovské dohodě revidovat, aby se jí již dále nezatěžovaly vzájemné vztahy.

První polovina roku 1942 byla vyplněna klíčovými jednáními o britském prohlášení k Mnichovu, které za československou stranu vedl zejména Hubert Ripka s britským velvyslancem Philipem Nicholsem. Ripka se snažil prosadit Benešovu představu vyjádřenou v memorandu „*O otázce hranic ČSR*“, které Beneš neoficiálně Britům předal prostřednictvím Bruce Lockharta. V tomto dokumentu se jasně vyjadřuje vztah mezi prohlášením Mnichovské dohody za neplatnou a mezi obnovou ČSR v předmnichovských hranicích. Zároveň je však Beneš stále ještě ochoten ke kombinaci principu transferu německé menšiny s odstoupením části pohraničního československého území. Tyto úvahy Beneš ovšem podmínil britským prohlášením o „neexistenci Mnichova“. Ministr zahraničí Anthony Eden proto po obědě konaném 21. ledna 1942 Beneše vyzval, aby takovouto formuli o neplatnosti Mnichovské dohody za československou stranu připravil. Zároveň však zasazoval problematiku neplatnosti Mnichovské dohody do souvislosti s otázkou poválečného osudu německé menšiny respektive transferu a konfederativního uspořádání střední Evropy.

Další postup jednání byl ovlivněn událostmi v Protektorátu po atentátu na Heydricha a sovětským postojem, když ministr zahraničí Molotov 9. června 1942 potvrdil obnovu Československa v předmnichovských hranicích.

Kompromis byl nalezen v oddělení sporných bodů. Britové byli v zásadě ochotni distancovat se od Mnichova při zachování jejich právního názoru na jeho počáteční platnost. Otázka zastoupení československých Němců ve Státní radě měla být znovu posouzena a k jejímu naplnění mělo dojít „ve vhodný okamžik“. Stejně tak bylo odsunuto na pozdější dobu britské vyjádření se k otázce definitivní podoby československých hranic. Vstřícně se naopak Britové stavěli k požadavku, aby československá exilová vláda měla stejný mezinárodně právní status jako ostatní exilové vlády v Londýně a aby Beneš byl uznáván za hlavu československého státu v exilu. Britský válečný kabinet byl Edenem o výsledcích jednání informován a spolu s prohlášením k Mnichovu jednal i o schválení principu transferu německých menšin ze států střední a jihovýchodní Evropy.

Prohlášení k Mnichovu obsažené v Edenově dopisu ministru zahraničních věcí Janu Masarykovi z 5. 8. 1942 sice konstatovalo, že Mnichovská dohoda „nemá žádný vliv na budoucí poválečné uspořádání československých záležitostí, zejména v otázce hranic“, právní hodnocení se však odvolávalo na Churchillův projev z roku 1940.

Výše zmíněné stanovisko o následné neplatnosti Mnichova, potvrzené ostatně v dubnu roku 1965 ministrem zahraničních věcí Michaelem Stewartem, je s největší pravděpodobností možné pokládat za přetrvávající britský postoj k mnichovské dohodě. Potvrzena naopak byla teze, že československá exilová vláda a prezident republiky mají totožné postavení jako ostatní spojenecké exilové reprezentace v Londýně. Benešovi se též nepodařilo získat písemný britský souhlas s odsunem, aby jej nemohl využít jako *bianco šek* v jednání s W. Jakschem. Britské prohlášení k Mnichovu se přesto setkalo s nepříznivým ohlasem jak u W. Jaksche a jeho organizace, tak i u polské exilové vlády. Přes britské prohlášení navíc Mnichov dál ovlivňoval vzájemné vztahy. Potvrzuje to další průběh jednání o československých hranicích a o odsunu německé menšiny.

Francouzské stanovisko

Již krátce po britském prohlášení A. Edena souhlasil Francouzský národní výbor generála Charlese de Gaulla s jednáním o konkrétní formě francouzského prohlášení k Mnichovu. Ve svých instrukcích pro komisaře zahraničních věcí Výboru Maurice Dejeana k tomu de Gaulle dodal: „Pokud jde o budoucí hranice Československa, musíme být připraveni vystoupit ve prospěch integrity takového Československa, jaké existovalo před Mnichovem. Musíme to nicméně formulovat tak, abychom později měli volnější ruce pokud jde o sudetskou menšinu uvnitř Československa, osud Slováků a obyvatel Těšínska. Naše deklarace musí však být formulována ve prospěch Československa výrazněji než deklarace Velké Británie.“

Po dalším jednání došlo 29. září 1942 k výměně dopisů mezi de Gaullem a čs. premiérem Šrámkem, které skutečně vyznělo příznivěji než britské prohlášení. De Gaulle prohlásil, že „zavrhuje dohody podepsané v Mnichově“, pokládá je „od počátku za neplat-

né stejně jako veškeré další akty, které se staly při provádění nebo v důsledku těchto dohod. Neuznáváje žádné územní změny, dotýkající se Československa, které nastaly v roce 1938 nebo později, zavazuje se, že učiní vše, co bude v jeho moci, aby se ČSR, v jejích hranicích z doby před zářím 1938, dostalo veškerých účinných záruk, pokud jde o její vojenskou a hospodářskou bezpečnost, její územní celistvost a její politickou jednotu“.

De Gaulle si od odznění mnichovské dohody sliboval obnovení francouzského vlivu ve střední Evropě, kde, jak řekl v den podpisu v rozhovoru vyslanci F. Černému, „Československo je jedním z nejdůležitějších a nejvýznamnějších států“. Počítal s britským nezájmem v této oblasti a naopak s posílením vlivu ruského, jemuž hodlal čelit obnoveným československo-francouzským spoje-nectvím.

Proti francouzskému prohlášení k Mnichovu protestovala polská strana, neboť byla dotčena citlivá otázka Těšínska. Situaci neulehčila ani výměna ve funkci komisaře zahraničních věcí Francouzského národního výboru. Dejeana, československé věci velmi nakloněného diplomata, nahradil bezprostředně po 29. září 1942 již rezervovanější René Pleven. Ten se snažil nezhorsit vztahy s Polskem a až do léta 1944 se francouzský exil a de Gaulle odmítali k Mnichovu znovu vyjádřit. Teprve postup čs. vlády, která navzdory odmítavému britskému stanovisku jako první uznala po vylodění v Normandii 10. června 1944 francouzskou prozatímní vládu, způsobil, že 17. srpna 1944 byla podepsána čs.-francouzské deklarace prohlášující, že obě strany „považují mnichovská ujednání se všemi jejich následky za neplatné od jejich počátku“.

Stanovisko Itálie

V srpnu 1944 došlo po pádu Mussoliniho režimu i na jednání s Itálií. Nová italská diplomacie si uvědomovala význam vztahů s Československem a byla i pod tlakem spojenců. Počáteční rozhovory o tomto problému proběhly v Ženevě mezi tamním neoficiálním československým zástupcem Jaromírem Kopeckým a italským tiskovým attaché. Výsledkem byl telegram italského vyslance do Říma, v němž své vládě doporučil vypovězení mnichovské dohody, protože by se „takovému rozhodnutí dostalo příznivé odezvy“. Tím se jednání v této věci přeneslo do osvobozeného

Říma, kde byla celá záležitost řešena v rámci italského ministerstva zahraničních věcí

Dne 26. září 1944 italský ministr zahraničí Carlo Sforza oznámil čs. zástupci V. Vaňkovi usnesení italské vlády premiéra Ivanoe Bonomiho. Italský kabinet prohlásil, že pokládá Mnichovskou dohodu od počátku za neplatnou (*nuls et non-avenus*). Italové však šli ještě dále: Prohlásili za neplatnou i vídeňskou arbitráž z 2. listopadu 1938 ve vztahu k Československu: „Konstatujíc, že politika fašistického režimu proti Československu byla z rozporu s nejšlechternějšími tradicemi Itálie, ale i s našimi nejpodstatnějšími zájmy, a potvrzujíc, že takováto politika byla jedním z nejzávažnějších úkazů podmanění fašismu pod hitlerovským Německem, italská vláda slavnostně prohlašuje, že pokládá od počátku za neplatné dohodu mnichovskou z 29. září 1938 a tzv. arbitrážní rozhodnutí Ciano-Ribbentrop, formulované ve Vídni dne 2. listopadu 1938, jakož i všechny ostatní akty, jež jakožto důsledek těchto dohod a rozhodnutí směřovaly ke škodě nezávislosti a celistvosti Republiky československé. Vláda italská prohlašuje před světem a dějinami, že všechny tyto akty a dohody byly zradou smýšlení a vůle italského lidu, který, dokud byl svoboděn, chtěl politiku důvěřivě a plodně spolupráce s Československem v zájmu míru a svobody Evropy.“ Italské prohlášení bylo pro Československo nejpříznivější, nebyl však dořešen vztah Itálie k samostatnému Slovensku.

Stanovisko Německa

Zbýval poslední signatář – Německo. V letech 1944–1945 se československé stanovisko k neplatnosti mnichovské dohody promítlo do československých požadavků pro mírovou smlouvu s Německem. Také poražená „říše“, jako poslední ze signatářů, měla v okamžiku kapitulace uznat neplatnost Mnichova a Československo mělo být obnoveno v předmnichovských hranicích. Mezi specifické požadavky spojené s Mnichovskou dohodou však patřily i výše zmíněná otázka počátku válečného stavu s Německem a Maďarskem, náhrada vojenské výzbroje a výstroje ztracené po Mnichovu, repatriace československých příslušníků z území Německa či důsledné provedení politiky potrestání válečných viníků se vztahem k Československu.

Stejně tak byla tato jednání na československé straně využita k formulování zásadních názorů na otázku odsunu příslušníků německé a maďarské menšiny z ČSR tak, že „ti Němci a Maďaři, kteří pozбудou československého státního občanství, budou uznáni příslušnými nepřátelskými státy za jejich příslušníky a přesídlení na jejich území“ a jejich majetek bude „bud' konfiskován v důsledku trestního postihu“ nebo vypořádán „z československých pohledávek za nepřátelskými státy“. V podmínkách příměří pak měl být zakotven i požadavek, aby nepřátelské státy přesídlené osoby přijaly „od chvíle, kdy přijdou na hranice“ a postaraly se o „jejich konečné usídlení na svém území“.

Souhrnný materiál pro Evropskou poradní komisi 24. srpna 1944 ve formě aide mémoire předal předsedovi komise J. Winantovi J. Masaryk. Evropská poradní komise vzala československé požadavky na vědomí, projednala je s československými zástupci ve zvláštním výboru ještě 8. února 1945, meritorně se k nim však nevyjádřila. Dokument Evropské poradní komise ze 7. prosince 1944 nazvaný *Instrument of Unconditional Surrender of Germany* a rozeslaný spojeneckým vládám jen obsahoval základní vojenské a politické podmínky kapitulace, nepřímo se však vyjádřil k otázce československých hranic, neboť hovořil o hranicích Německa z 31. prosince 1937 a československé nároky (jako nároky ostatních spojenců) ponechával k dodatečnému předložení a provedení okupačními autoritami například formou Prohlášení či Nařízení. Do konce druhé světové války tedy nebyl spojeneckými velmocemi přijat společný definitivní postoj ani k otázce neplatnosti Mnichovské dohody.

Vzhledem k tomu, že s Německem nebyla uzavřena mírová smlouva a na území Německa vznikla po roztržce mezi Spojenci jak NDR, tak i Spolková republika Německo (SRN), stala se otázka Mnichova jedním z bodů konfrontace mezi ČSR jako sovětským satelitem a SRN. Naopak NDR vyjádřila v letech 1950 a 1967, že mnichovská dohoda byla neplatná od samého počátku a prohlásila ji za „součást zločinného spiknutí vlády nacistického Německa proti míru“.

Jednání se SRN na počátku 70. let tvořila součást nové „východní politiky“ kancléře Brandta. SRN byla ochotna distancovat se od Mnichova, hodlala však přiznat právní platnost některým jedná-

ním učiněným po Mnichovu, zejména v otázce majetku a občanství. Smlouva z 11. prosince 1973 tak byla kompromisem, který sice hovořil o nulitě Mnichovské dohody, avšak německá strana si na některé následky Mnichova vyhradila odlišný názor.

Výše nastíněný proces „odčinění“ Mnichova jen naznačuje, jak složité a citlivé otázky jsou s Mnichovem spojeny.

Literatura

- Beneš, E.: *Šest let exilu a druhé světové války*: Praha, Orbis 1946.
- Němeček, J. – Nováčková, H. – Štoviček, I. – Kuklík, J. (eds.): *Československo-francouzské vztahy v diplomatických jednáních*: Praha, Karolinum 2005.
- Brandes, D.: *Exil v Londýně*: Praha, Karolinum 2003.
- Kuklík, J.: *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945*: Praha, Karolinum 1998.
- Němeček, J. – Kuklík, J. – Štoviček, I. – Nováčková, H. (eds.): *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády, 1939–1940*. Dokumenty československé zahraniční politiky, díl B/1, Praha 2002.
- Kuklík, J. – Němeček, J.: *Proti Benešovi! Česká a slovenská politická opozice v Londýně 1939–1945*: Praha, Karolinum 2003.
- Marès, A.: *Francouzsko-československé vztahy v letech 1944–1948 nebo-li mnichovský syndrom*: Soudobé dějiny 6 (1999), č. 2–3.
- Raška, F. D.: *The Czechoslovak exile government in London and the Sudeten German Issue*: Praha, Karolinum 2002.
- Smetana, V.: *In the Shadow of Munich*: Praha, Karolinum 2008.
- Táborský, E.: *Naše věc. Československo ve světle mezinárodního práva za druhé světové války*: Praha, Melantrich 1946.

Hodnotové a kulturní důsledky Mnichova

Jan Dobeš

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy

Konference čtyř velmocí, která se konala na konci září 1938 v Mnichově a vedla k předání českých pohraničních území Německu (následně pak umožnila ještě další územní ztráty Československa ve prospěch jiných jeho sousedů) neměla pouze zahraničněpolitický rozměr. Byla to událost, která přinesla dalekosáhlé dopady pro československou společnost. Více přitom zasáhla společnost českou, protože ta se z různých důvodů silněji identifikovala se státem, který v důsledku závěrů z Mnichova po dvaceti letech přestal existovat v podobě, v níž vznikl na podzim roku 1918. Navíc došlo ke zpochybnění samotné další existence tohoto státu, což se mělo zanedlouho bolestně potvrdit. Veřejný život v celé své šíři prošel zásadní proměnou. Politika, hospodářství i kultura se začaly stavět na nových základech, které ve své podstatě, nikoliv vždy vnějších projevech, vydržely dalších padesát let.

Příklon ke kolektivistickým hodnotám

Mnichovská konference tak může být nahlížena i z jiné perspektivy, než je ta nejčastější, která se soustřeďuje na otázky, jaké alternativy měla československá zahraniční politika ve druhé polovině třicátých let nebo co vedlo západní státy k jejich politice tzv. appeasementu, a zejména pak přemýšlí o tom, zda-li jsme se „měli bránit“, tedy o tématu, jež českou historickou paměť trápí od té doby a ještě dlouho trápit bude.

Tento příspěvek se pokouší pojmout mnichovskou konferenci v jejich vnitropolitických důsledcích jako součást procesu hlubokých přeměn, které částečně začínaly již v letech předcházejících, ale „mnichovským šokem“ byly významně urychleny a posíleny. Od jejího vzniku v polovině 19. století se vývoj české společnosti opíral o určité pilíře, k nimž patřily rozvinutá samospráva a zastu-

pitelské organizace, organizační i názorový pluralismus, poměrně hustá síť zájmových, vzdělávacích, všeobecně kulturních spolků a organizací, podnikání zejména na úrovni menších a středních podniků, živností a obchodů. Toto všechno se od poloviny třicátých let mění – nejprve pozvolna, v náznacích a snad i nahodile, avšak od podzimu 1938 již velmi výrazně. Jednalo se o proces, na jehož konci po zhruba 15–20 letech stála společnost jako celek, česká města i obce v docela jiném stavu. V čele se nacházeli jiní lidé, obyvatelstvo bylo jinak organizované, na živobytí si vydělávalo jinde. Bez nadsázky lze říci, že nikdy jindy nedošlo k tak prudkým změnám v tak krátké době.

Základní rámec tohoto procesu tvořil vznik masové společnosti, který se samozřejmě odehrával mnohem dříve, ale jeho důsledky v politice i hospodářství se v české společnosti plnou silou projeví právě v těchto letech. Masová společnost v první řadě nepřála liberalismu a právě zásadní odvrát od liberalismu můžeme v českém politickém i sociálním myšlení této doby pozorovat. Byl považován za koncepci, která se politicky ani ekonomicky neosvědčila. Zatímco v politické oblasti se oslabení liberalismu odrazilo ve vzestupu masových stran založených na sociálních zájmech různých vrstev (dělníků, zemědělců, živnostníků apod.), které poté následně liberalismus ještě dále zatlačovaly do pozadí, ve sféře ekonomické hrála zásadní roli hospodářská krize. Jí způsobené celkové výrazné zhoršení životních podmínek a tím podmíněná zvýšená aktivita masových politických stran hájících své přirozené příznivce vytvářely prostor, ve kterém se liberální koncepty nemohly prosadit.

Šířila se nedůvěra k jednotlivci jakožto subjektu uvažování, rozhodování a jednání. Individuum přestávalo být hodnotou samou o sobě a získávalo význam jen jako součást celku. Individualismus nahrazovaly kolektivistické hodnoty, mezi kterými hrál nejdůležitější roli motiv jednoty. Volání po jednotě ovládlo pod vlivem vnějšího ohrožení veřejnou diskusi a zanedlouho i politický život. Tato potřeba jednoty, jež byla částečně upřímně pocítována a částečně ovšem také instrumentálně využívána, se udržela i po válce, kdy se v ní spatřovala záruka před opakováním přestálých útrap. Národ byl volán do jednotného šiku, aby se jeho síly netříštily.

Politika se v té souvislosti redukovala na budování a udržování této jednoty. Připojení se k ní nebylo věcí individuální a racionální volby, ale morální vypětosti a odpovědnosti vůči celku. Kdo ji neuznal a nesklonil se před ní, byl označen za mravně pokleslého zrádce. Představitelé celku, kteří se postavili do čela národa v nelehké době, se cítili být oprávněni vyžadovat od všech jednotlivců podřízenost a v opačném případě je trestat či dokonce (symbolicky) vylučovat ze společenství. Každý jednotlivec měl zapomenout na osobní ambice a představy a všechny své síly napnout ve prospěch národa.

Jako názorný příklad těchto dalekosáhle působících změn můžeme uvést pojem *práce*. Již za druhé republiky a pak ještě zřetelněji za Protektorátu nebyla pokládána za projev osobního rozhodnutí a snahy zajistit sobě, své rodině a případně svým potomkům živobytí a materiální zajištění, ale za povinnost vůči národu. Pracovat se mělo především pro národ a práce se stávala prostředkem kompenzace za odnímaná občanská a politická práva, za omezené možnosti jiné realizace. Od konce třicátých let byla tato teze v podstatně nezměněné podobě a ze stejných skrytých důvodů předkládána dalším generacím Čechů a Slováků až do roku 1989.

V tomto rámci probíhaly změny politického systému a organizace politického života, hospodářského uspořádání a kultury.

Úpadek liberální demokracie

Pro oblast politiky bylo rozhodující všeobecně sdílené přesvědčení, že liberální demokracie založená na soutěži politických stran a na volbách jejich zástupců do zákonodárského orgánu selhala a nedokáže řešit akutní problémy doby. Hledala se proto alternativa, která by ji mohla nahradit. O reformách parlamentního systému se ovšem v odborné veřejnosti diskutovalo již ve třicátých letech. Někteří státovědci, právní filozofové a publicisté totiž v návaznosti na dílo proslulého německého právníka Carla Schmitta soudili, že tehdejší ústavněpolitická realita v evropských zemích se vzdálila institucím klasického parlamentarismu, které si proto vyžadují důkladnou reformu.

Ta se podle převažujícího mínění měla ubírat ve směru tzv. korporativismu. V jeho duchu vznikaly návrhy přeměnit horní ko-

moru v tzv. hospodářský parlament, kam by své zástupce vysílaly organizace zaměstnavatelů i zaměstnanců. Ačkoliv tyto myšlenky neopustily úroveň akademické debaty a v prvorepublikovém Československu reálnou šanci na uskutečnění neměly, pohled na způsob, jakým se sestavoval první poválečný parlament (tzv. Prozatímní národní shromáždění) je až překvapivě připomíná.

Teprve šok po mnichovské konferenci, na níž se demokratické státy ukázaly neschopné vzdorovat diktátorům, dodal podobným úvahám dosud nepoznanou naléhavost. Během necelých šesti měsíců existence druhé republiky se při hledání nové nosné ideje politického systému postupovalo podle receptů konzervativní pravice a vyhraněného katolicismu (někdy označovaného za tzv. integrální). Jeho přívrženci hlásali návrat k pravým hodnotám národního společenství, které spočívaly v křesťanství ztotožňovaném ovšem s barokní zbožností a kultem národních světců. Občanský princip měl vystřídat princip národní.

Základem nového uspořádání již nebyl individualistický občan požívající individuální práva nacházející se v jisté rovnováze s povinnostmi, ale příslušník národního kolektivu, u kterého povinnosti výrazně převažují nad právy. Historik Jan Tesař (2006, s. 35) poukazuje na paradoxní situaci, která nastala po „Mnichovu“ a pokračovala i po vzniku Protektorátu, kdy se na totalitní ohrožení reagovalo podobnými totalitními metodami. Veškerý společenský život na úrovni politických stran i spolků se měl sjednocovat a soustřeďovat tak, jak o tom hovořilo například vládní prohlášení přednesené v prosinci 1938: „...Nebyl by sjednocen národ, kdybychom zjednodušili jen politické stranictví. Nebyl by sjednocen, kdyby se národní energií plýtvalo ve zbytečně velkém počtu různých a vzájemně se potírajících organizací a spolků.“ (Gebhart – Kuklík 2006, s. 77). Politické boje, které byly pokládány za příčinu slabosti a potažmo konce první republiky, měly zmizet a ustoupit jednotě budované jak na dobrovolném souhlasu, tak i na morálním nátlaku.

Po válce v letech tzv. třetí republiky se alternativy k liberální demokracii hledaly v myšlenkovém arzenálu levice. Byť zejména v první poválečné době národní princip svoji sílu rozhodně neztrácel, výrazně jej doplňoval i princip třídní. Při přetrvávajícím úpadku individua získávala stále větší váhu třídní příslušnost. Pří-

značné přitom je, že v obou případech režimu velmi záleželo na správném ideologickém výkladu a pochopení probíhajících změn a proto se objevují hesla jako národní revoluce, druhé národní probuzení na podzim 1938 (Rataj 1997, str. 97), socializující demokracie po roce 1945 a nakonec socialistická revoluce po roce 1948.

Oba pokusy o reformu politického systému mají ovšem mnohem více společných rysů. Najdeme mezi nimi omezení politické soutěže, suspendování některých občanských a politických práv, regulaci veřejné diskuse, příklon k mocné velmoci, od níž se očekává ochrana a záruka další existence státu a národa a proto je ovšem vyloučeno dráždit ji kritikou, omezování samosprávy, oslabování role parlamentu a naopak posilování exekutivy. Třebaže se tyto tendence před válkou a po válce uplatňovaly v různé míře i podobě a jejich váha nebyla stejná, politický systém i tvář veřejného života se změnily proti době předmnichovské zásadním způsobem.

Nárůst regulace

Mnichovská konference se výrazně promítla i v oblasti hospodářské a sociální. Druhá republika netrvala tak dlouho, aby se v ní mohly rozvinout nové hospodářské základy. Po zřízení Protektorátu v březnu 1939 se pak začal vytvářet systém válečného řízeného hospodářství, které se budovalo podle potřeb Německa. Nicméně i za druhé republiky můžeme pozorovat charakteristické změny, jejichž podstata odpovídá jiným sférám a které navíc prokázaly dlouhou životaschopnost i v letech válečných a poválečných. Již od dob hospodářské krize se v Československu podobně jako v jiných zemích množily zásahy státu do ekonomiky.

Specifická situace druhé republiky si pak vynucovala další státní intervence. Bylo třeba přijímat opatření ve prospěch uprchlíků, organizovat přesuny pracovních sil a připravovat rozsáhlý program hospodářského a sociálního rozvoje a modernizace infrastruktury, který měl jednak obrátit pozornost deprimovaného obyvatelstva k radostnějším očekáváním a jednak zajistit práci lidem akutně ohroženým nezaměstnaností. Hospodářskou politiku československé vlády v době pomnichovské ovšem spoluvytvářela také opatření, která omezovala soukromé vlastnictví a měla

i nepřehlédnutelný nedemokratický a rasistický rozměr (Průcha 2004, s. 437). Došlo tak k přerušení kontinuity vlastnictví, která už v plné míře nebyla nikdy znovu navázána.

Nepochybně se vytvořily podmínky usnadňující pozdější nastolení válečného řízeného hospodářství, ve kterém stát řídil ceny, mzdy, výrobní zaměření podniků, rozděloval zakázky, přiděloval suroviny, rozmísťoval pracovní síly a vytvářel povinné organizace výrobců. Začínal také proces koncentrace výroby a germanizace kapitálu. Všechny tyto nové prvky v hospodářství se uplatnily i po válce při budování tzv. smíšené ekonomiky se znárodněným klíčovým průmyslem, bankami, pojišťovnami a těžbou nerostných surovin (samozřejmě s výjimkou germanizace, která ale vytvořila pro rozsáhlé znárodnění vhodné institucionální předpoklady). V rámci řízeného hospodářství docházelo také k preferování některých odvětví a forem výroby. Zvýhodňován byl zejména těžký průmysl a velké koncerny. Naproti tomu byla jiná odvětví (většina lehkého průmyslu a živnosti) systematicky diskriminována.

Ke změnám hospodářské politiky a organizace patřily rovněž intervence do sociální struktury české společnosti, které se od konce třicátých let objevují. Přibývalo dělníků ve velkých závodech těžkého průmyslu a úředníků zaměstnaných v orgánech řízeného hospodářství. Oslabována byla vrstva živnostníků a neúřednické inteligence. Tendence k nivelizaci společnosti, které podstatně zesilovaly později za Protektorátu a po válce, vyplouvaly na povrch již za druhé republiky, byť v této době ještě spíše na rovině propagandistických a symbolických opatření. Společenské napětí mělo být odváděno pomocí hesel proti „zbohatlíkům“ a verbálního oceňování dělníků, jejichž sociální status se právě od této doby proměňuje a posiluje, což poté opět přetrvávalo po několik dalších desetiletí.

Je důležité uvědomit si, že základní směr hospodářských a sociálních změn, které začaly působit po mnichovské konferenci, zůstal nedotčen za války i po jejím skončení. Vzestup odvětví a vrstev, na které se orientovala moc v poválečném Československu (jak v letech 1945–1948, tak po únorovém převratu), začal již v krátkém období „pomnichovském“, kdy má své počátky naopak i sestup jiných odvětví a vrstev, za Protektorátu a po válce diskriminovaných.

Vliv na kulturu

Uvažujeme-li o vlivu, jakým na českou společnost zapůsobila mnichovská konference, nemůžeme pominout kulturu a umělce. Jejich projevy lze pozorovat na dvou rovinách. Kultura byla v první řadě silně podřízena „mimokulturním“ hlediskům – politickým zájmům a společenským potřebám. I ona a lidé v ní působící se měli zapojit do budování zmíněné národní jednoty. A proto jen taková kultura si zasloužila podporu a ocenění, která má „tvůrčí sílu pramenící z národní tradice a domácí půdy a usiluje odpovědně přispět k národnímu rozvoji“ (Gebhart – Kuklík 2006, s. 79). V zájmu plnění úkolů, které byly na kulturu kladeny, měla se i ona sama sjednotit. Po stránce ideové i organizační se toho mělo dosáhnout pomocí Národní kulturní rady zřízené v prosinci 1938. Její velice rozsáhlé ambice sahaly od řízení uměleckých institucí, knihoven, nakladatelství, literárních soutěží až po regulaci rozhlasu a dohled nad vydáváním učebnic (Rataj 1997, s. 120). Nejen o její podstatě, ale vůbec o ovzduší druhé republiky svědčí, že neměla národní kulturu pouze sjednocovat, ale rovněž z ní „vymýtit rozkladné směry“.

Tím se dotýkáme jednoho pro toto období příznačného jevu, který nezasahoval pouze kulturu. V českém prostředí došel nebývalého rozkvětu styl myšlení, které národ ztotožňuje s živým organismem, s tělem, jednotlivé příslušníky s údy tohoto těla a který zároveň dbá na to, aby organismus byl zdravý, aby jej nic neoslabovalo. Tato svůdná analogie pak vede k tomu, že různé ideové směry, umělecká díla nebo nakonec etnika jsou prohlášeny za zdroje nákazy, které musí být v zájmu celku vymýceny. V tomto smyslu ale nejde o politický akt nebo uměleckou kritiku, nýbrž o hygienické opatření technického rázu.

Kultura tak již neměla být polem, kde vedle sebe vyrůstaly nejruznější plody a výhonky, z nichž si mohl každý vybírat podle libosti, ale pěstěnou zahradou, nad kterou dohlížel pečlivý zahradník v podobě státu a jeho speciálních institucí k tomu zřízených. Některé „květiny“ a i celé „záhony“ jakožto plevel vytrhával, jiné naopak důkladně zaléval, aby mohly šířit radost a uspokojení.

Ministerský předseda Rudolf Beran vyjádřil toto úsilí státu způsobem, který nezanechával žádné pochybnosti, když vyzýval, aby z očí české veřejnosti zmizelo „paumění, kterého nikdy nepocho-

pí náš lid“. Vzápětí dodal i vysvětlení, podle kterého tím myslel „černošské skřeky, barové odrhovačky a barevné mazaniny“ (Rataj 1997, s. 121). Místo nich se měly uměničtivým divákům předkládat radostné obrazy české krajiny, příběhy z českých dějin – tvorba, která bude blízká skutečnému duchu národa a která bude národu pomáhat v jeho těžkých chvílích.

Dostáváme se tak ke druhé rovině dopadů souvisejících s mnichovskou konferencí na českou kulturu. Slova Rudolfa Berana naznačují, že stát se snažil ovlivňovat umění preferováním jistých témat a žánrů. Tlak vycházející shora se ale setkával i s proměnou vkusu širokých vrstev příjemců kultury. Změna atmosféry ve společnosti nahrávala klasickým dílům českého umění, na která se pod vlivem nástupu moderních směrů od počátku 20. století už i částečně pozapomnělo, ale jejich kouzlo se obnovilo právě v této době. Čtenáři, návštěvníci divadel, kin i galerií netoužili po drásavých a zneklidňujících zážitcích, které vyvolávají polemiky, ale po uklidnění a pohlazení, která jim mohla poskytnout právě dobře známá díla klasických tvůrců. A zejména hledali ujištění, že český národ a stát přežijí i tuto krizi, protože v minulosti přestály podobné útrapy a dokázaly se vždy vzepnout k velkým historickým výkonům. Českou politiku i kulturu ovládl v této době historismus projevující se v četných aktualizujících odkazech na velké epochy a postavy českých dějin, ve vydávání nových edic spisovatelů a básníků 19. století a národního obrození, ale i ve vyzvedávání odkazu starších období, především baroka.

Výklad českých dějin

S tím souvisí i četné pokusy o novou periodizaci a interpelační linii českých dějin. Za první republiky se z různých důvodů prosadila do pozice polooficiálního výkladu evangelicko-masarykovská linie vyzvedávající husitství, reformaci, a Jednotu bratrskou a pokládající vzestup českého národa v 19. století vrcholící vznikem Československé republiky za pokračování této tradice. Liberální ovzduší první republiky samozřejmě dovoľovalo i existenci odlišných koncepcí. Právě katolické pojetí českých dějin, radikálně zastávané řadou katolicky orientovaných intelektuálů, spisovatelů a publicistů, se na podzim 1938 pokoušelo získat postavení oficiální „státní“ ideologie.

Po letech přežívání spíše v ústraní nyní vycítili jeho zastánci (Jaroslav Durych, Ladislav Jehlička, Jan Čep, Bedřich Fučík aj.) příležitost a rozhodli se ideově a morálně „zúčtovat“ s nositeli názorů, které podle nich dovedly národ k mnichovské katastrofě. V ní viděli jednak „trest“ za desetiletí trvající odvrát většiny národa od katolicismu, ale hlavně možnost rozpomenout se na pravé národní tradice a znovu se k nim přihlásit. Základní opory nového výkladu českých dějin tvořili národní světci a jejich kult, osobnost Karla IV. a doba jeho vlády a také období baroka.

Zatímco však tyto pokusy zásadně revidovat obraz českých dějin zůstaly omezeny na druhou republiku a počátek Protektorátu, znovuoživení národního obrození a klasické tvorby 19. století pokračovalo i po válce, kdy nakonec vyústilo v aktivitách ministra Zdeňka Nejedlého a jeho tzv. jiráskovské akce. Moci, která chtěla kontrolovat i duchovní a intelektuální život svých obyvatel, vyhovovala díla doby národního obrození s možností interpretovat je způsobem, podle kterého se hlavní úkoly české kultury od 19. století nijak nezměnily a stávající představitelé jsou vlastně přímí pokračovatelé obrozenců. Důležitá byla i poměrně široká srozumitelnost.

Z obecného hlediska záleželo státu zejména na kontrole všech prostředků masového působení na veřejnost. Vláda ve svém prohlášení vyjádřila ambici „řídít poměry v tisku, v rozhlase a ve filmu z hlediska vyšší své potřeby a zavést v nich řád přísné mravní, politické a kulturní odpovědnosti“ (Gebhart – Kuklík 2006, s. 79). V umělecké tvorbě podporovala „střední proud“ a snažila se potlačovat okrajové žánry. Umění a kultura jako celek neměly poskytovat lacinou zábavu, ale formovat a povznášet národ. Stát stanovil sám sebe za rozhodčí instanci ve věcech vkusu a estetiky. Za druhé republiky vykonával tuto funkci prostřednictvím Národní kulturní rady, za Protektorátu Úřadu, později ministerstva lidové osvěty (a samozřejmě okupačních německých orgánů) a po válce ministerstva informací.

Na této skutečnosti se názorně vyjevuje míra, v níž mnichovská konference zasáhla do vývoje české společnosti. Vytvořila podmínky pro hluboké a všestranné změny. Působily dlouho a pod povrchem, na kterém se střídaly režimy vnějškově od sebe odlišné – druhá republika, Protektorát, léta 1945–1948 a komunistická diktatura po únoru 1948.

Literatura

- Gebhart, J. – Kuklík, J.: *Velké dějiny Zemí koruny české*, XVa: Praha, Paseka 2007.
- Průcha, V. a kol.: *Hospodářské a sociální dějiny Československa, 1918–1992*: Brno, Doplněk 2004.
- Rataj, J.: *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938–1939*: Praha, Karolinum 1997.
- Tesař, J.: *Traktát o „záchraně národa“*. *Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace*: Praha, Triáda 2006.

Lekce Mnichova a poválečná politika západu

Tomáš Haas

poradce prezidenta republiky

Na Mnichovské konferenci představitelé mocností západní Evropy, Anglie, Francie, Německa a Itálie, rozhodly ve jménu všeobecného evropského míru obětovat svého spojence, stát, který vadil, protože se lišil od svých mocných sousedů. Mnichov už nikdy pro nás nebude jen názvem bavorského města. Stal se pojmem, který vzbuzuje emoce a rodí legendy. Stal se pojmem, který je do nekonečna interpretován a dezinterpretován. I dnes můžeme slyšet a číst úvahy o tom, zda jsme se měli bránit, jakou roli hrál prezident Beneš, jakou roli hráli sudetští Němci, zda jsme či nejsme Mnichovem poznamenáni.

Legenda o míru

Chtěl bych se zmínit o dvou legendách, které se staly součástí našeho vnímání Mnichova. Ta první se týká slavné fotografie Neville Chamberleina na schůdcích letadla, kterým se vrátil z Mnichova. Není pravdou, že britský premiér doprovází své prohlášení o „míru pro naše časy“ máváním papíru s dohodou o Československu. Na tom papíru byla dohoda jiná, dohoda podepsaná tehdy rovněž v Mnichově, mezi Británií, Francií a Německem, která se o Československu vůbec nezmiňovala, byla dohodou o tom, že se spory mezi těmito státy budou řešit nikoliv válkou, ale jednáním. Tato dohoda byla totiž pro Neville Chamberleina, pro Brity a pro Francouze daleko důležitější.

To, že ji Adolf Hitler přijal bez nějakých velkých výhrad, že ji podepsal asi tak, jako podepisuje populární zpěvák svému fanouškovi vstupenku na koncert nebo jídelní lístek, Britové a ani Francouzi ve své většině netušili. Domnívali se, stejně jako jejich ministerský předseda, že mír je opravdu zajištěn, měli to totiž písemně. Pro Brity a Francouze byla dohoda o Československu jen dohodou o cizí malé zemi, za kterou by nestálo za to válčit.

Cílem britské a francouzské diplomacie byl mír. Československo se pro ně stalo vážnou překážkou k jeho udržení. Překážka byla odstraněna, mír byl následnou smlouvou potvrzen a podepsán, a podepsaný papír byl premiérem hrdě ukazován ve dveřích letadla. „Go home and get a nice quiet sleep,“ dokončil tehdy premiér svou krátkou řeč. „Běžte domů a klidně se vyspěte“. Britové šli domů a klidně spali.

Precedent v Locarnu

Druhá mnichovská legenda je ta o tom, že v Mnichově spojenci připustili bezprecedentní ponížení Československa tím, že naši zástupci nebyli k jednání přizváni, že museli čekat na chodbě a výsledek jednání jim byl po uzavření smlouvy oznámen. Je pravda, že velvyslanec Mastný čekal na chodbě. Je pravda, že to bylo ponižující. Není ale pravda, že to bylo bezprecedentní.

Stejně jako velvyslanec Mastný již jednou před tím náš zástupce na výsledek jednání o dohodě, která se dotkla Československa a jeho zájmů na chodbě. A i tenkrát to byla dohoda týkajících se hranic. Byla to chodba paláce ve švýcarském Locarnu a dohoda byla o tom, že hranice Německa, Francie a Belgie je neměnná, zatímco německá východní hranice s Československem a Polskem může být „předmětem změn“. Mimochodem i tenkrát se v souvislosti s dohodou objevuje jméno Chamberlein – tehdy to ale byl Austen Chamberlein, britský ministr zahraničí. Objevuje se i jméno Beneš. Edvard Beneš byl tehdy ministrem zahraničí Československé republiky a byl to on, kdo tehdy stál na chodbě a čekal na výsledek jednání.

Vítězstvím diplomatů bylo to, že ty nejisté československé a polské hranice budou měněny bez použití násilí. Francie se tehdy zavázala, že přijde Československu a Polsku na pomoc v případě, že Německo svůj závazek poruší. Anglie se zavázala, že přijde na pomoc Francii. Polsko to ponížení neslo těžce a padla kvůli němu Grabského vláda, která locarnskou smlouvu přijala. Moci se brzy ujal maršál Piłsudski a znamenalo to konec demokracie v předválečném Polsku.

U nás vláda nepadla a výsledky locarnské konference byly představeny veřejnosti jako diplomatický úspěch konstruktivního

jednání českých a spojeneckých diplomatů. Byl nalezen i uspokojivý pohled na výsledky konference. Za naše hranice přeci ručí Francie, potažmo Anglie.

Co se stalo poději, víme. Konstruktivní Československo se od svých spojenců v Mnichově dozvědělo, jaké změny hranic nastanou. Francie a Anglie nezasáhla ani potom, co Hitler porušil i samu Mnichovskou dohodu a jeho Wehrmacht okupoval Československo 15. března 1939. Víru v možnosti své úspěšné diplomacie ztratili až po Hitlerově útoku na Polsko. Ironicky nepomohli konstruktivním Čechům a k vyhlášení války je přimělo až přepadení kverulantského Polska.

Mým tématem ale není historie smluv. Je jím dopad mnichovské smlouvy na politiku západu. Jak napsal John Stuart Mill: „Válka je ošklivá věc, ale není tou nejošklivější věcí. Zkaženost a rozklad naší morálky a našeho vlastenectví, to, že si myslíme, že nic nestojí za to, abychom proto vedli válku, je mnohem horší. Člověk, kterému nic nestojí za to, aby proto bojoval, člověk, pro kterého není nic důležitějšího než jeho vlastní osobní bezpečí, je ubohá bytost. Nikdy nebude svobodný, pokud mu jeho svobodu nezajistí a neuhájí ti, kdo jsou daleko lepšími lidmi, než je on sám...“

Mnichovský symbol

Mnichovská konference na podzim 1938 byla vyvrcholením neúspěšné politiky ústupků západních mocností Německu. Tím v pohledu západu stále je. Důsledkem této politiky bylo, že Mnichov se stal pro západ symbolem a metaforou slabosti v zahraniční politice a pojem „lekce Mnichova“ je dodnes velmi citelně živý v diskusích o západoevropské i americké politice.

Analogie k Mnichovu ale byly nejen důraznou zbraní politických orátorů. „Lekce Mnichova“ zanechala velmi hmatatelné stopy v poválečné historii. Na obou stranách byla jedním z důvodů ospravedlňujících izolaci a politiku „containmentu“ – přísného rozdělení na „západ“ a „východ“ a nedůvěry a nesmiřitelnosti ve vzájemných vztazích. Byla využívána a byla zneužívána až do konce studené války a pádu Berlínské zdi.

Dalo by se argumentovat, že „lekce Mnichova“ stála u počátku i u konce studené války. Na jejím počátku stojí rozhodnutí Zápa-

du neopakovat chyby předchůdců a neustupovat Stalinovu tlaku. Stala se symbolem selhání vůle k obraně hodnot. Telford Taylor, americký žalobce v Norimberských procesech, napsal ve své knize „Cena míru“, že „Mnichov se stal standardní zbraní politické dialektiky“.

Pokud budu hovořit o stopách Mnichova ve světové politice, budu se z časových důvodů muset omezit na poválečnou západní a zejména americkou politiku. Nemůžeme porozumět americké poválečné politice a diplomacii, aniž pochopíme motivy myšlení Američanů, kteří dospívali v předválečném období, motivy generace těch, kdo zažili zklamání z neúčinnosti Versaillského systému a zklamání z důsledků amerického izolacionismu.

Prošli velkou hospodářskou krizí, která změnila americkou realitu a poznamenala americkou společnost, byli svědky vítězného nástupu pravých i levých diktatur, nacismu a komunismu. Viděli jak se Evropa, jejíž civilizaci pokládali za svou vlastní, stává územím rasismu, nucené kolektivizace, čístek a politických vražd. Byli svědky politiky appeasementu a jejího krachu, zažili krizi demokracie. A byli už nejen svědky, ale přímými účastníky války, kterou pokládali za spravedlivou a nutnou, války, ve které bojovali za univerzální hodnoty, za demokracii a svobodu – té války, o které psal John Stuart Mill. Na konci té války pak zjistili, že svoboda a demokracie jsou sice univerzálními hodnotami, ale ani ta strašná válka nevedla k jejich univerzálnímu uplatnění.

Lekce Mnichova válku přežila. Kdysi tak opatrná americká veřejnost pochopila, že izolacionismus byl špatnou politikou před válkou a stal se nemožnou politikou po ní. Amerika, hlavně Američané, kladli velkou naději v poválečný systém kolektivní bezpečnosti, kterou pro ně představovala nově založená Organizace spojených národů. Probuzení přišlo poměrně brzy.

Organizace spojených národů nedokázala naplnit svůj cíl. Nedokázala zabránit novému nástupu totalitních diktatur v komunistické východní Evropě a v Asii a nedokázala zabránit konfliktům ve všech částech světa, od Malajsie až po Řecko. Vyvrcholením byla korejská válka, jediná, ve které se Organizace spojených národů postavila za ideály, pro které vznikla, jen díky nepochopitelnému lapsu sovětské diplomacie – a po které bylo jasno, že to byla nejen první, ale i poslední válka tohoto druhu.

Pro Američany této generace fakt, že Organizace spojených národů nebude hrát roli, ve kterou věřili, znamenal, že stojí před osudovým rozhodnutím. Budou to Spojené státy, kdo na sebe vezmou roli strážce rovnováhy sil? Američané si, ať jejich rozhodnutí hodnotíme jakkoli, odpověděli „ano“. Jejich nová role, role „strážce demokracie“, nebo „světového četníka“, podle toho, kdo ji popisuje, zahájila to, co Walt Rostow, poradce prezidenta Kennedyho pro otázky národní bezpečnosti, nazval „americkou diplomatickou revolucí“.

Stopy Mnichova v americké politice

Až do roku 1938 nebyl prezident Roosevelt stoupencem aktivní americké politiky v Evropě a před mnichovskou konferencí se ani nesnažil povzbudit Anglii a Francii k nějakému rozhodnějšímu stanovisku vůči Německu. Spojené státy nereagovaly nijak důrazně ani na samotnou Mnichovskou dohodu. První rozhořčenou reakci můžeme zaznamenat až po okupaci Československa v březnu 1939.

V dopise Státnímu departamentu po březnové okupaci americký velvyslanec v Paříži William Bullitt píše, že „tato německá akce znamená definitivní konec všech možností pro diplomatické řešení... Můžeme jen litovat, že Hitlerova akce ukončila období, ve kterém bylo stále možné doufat, že konstruktivní diplomatická jednání mohou zajistit mír.“ Stanoviska amerického velvyslance v Anglii, Josepha Kennedyho, otce pozdějšího prezidenta Spojených států, jsou obecně známa.

Americká diplomacie až v březnu 1939, půl roku po Mnichově, přiznala, že politika ústupků zkrachovala a že Hitler není partnerem pro „konstruktivní diplomatická jednání“. Až potom, co Spojené státy vstoupily do války, po útoku na Pearl Harbour, se začíná Mnichov objevovat v projevech a statích amerických politiků. „Lekci Mnichova“ poprvé (a to ještě nepřímou) vzpomněl prezident Roosevelt ve svém pravidelném „fireside chat“, „hovoru od krbu“, v roce 1943, ve kterém ujistil americkou veřejnost, že „příliš dlouho jsme věřili, ve zbožné naději, že agresora je možno přesvědčit a přivést k tomu, aby dobrovolně přijal doktrínu mírové politiky.“ Od té doby se Mnichov stal pravidelně užívaným pojmem.

Poprvé zaznělo slovo Mnichov v americké volební kampani 1944. Američtí žurnalisté a velká část politiků, kongresmanů a senátorů předvíдалa, že Roosevelt ztratí mnoho hlasů pro svůj příliš přátelský vztah ke Stalinovi. Republikáni dokonce otevřeně hovořili o Rooseveltově „politice ústupků“ a žádali tvrdší stanovisko proti „hrozbě komunismu“. Nebyl to výraz pravicového extremismu. Byl to příznak nastupujícího trendu pro zbytek čtyřicátých let, jehož výrazem je například i výsledek průzkumu veřejného mínění v březnu 1946, ve kterém 71 % respondentů vyjádřilo nespokojenost s politikou vlády vůči Sovětskému svazu a 60 % jich považovalo americkou politiku vůči Sovětům za „příliš měkkou“.

Memento třicátých let

Po Rooseveltově smrti v dubnu 1945 měla nastupující Trumanova administrativa obavy z opakování chyb třicátých let. Truman a jeho poradci věřili, že aby se stejné chyby neopakovaly, musí viditelně projevovat odpor vůči totalitním praktikám Sovětského svazu před tím, než vojenská síla Sovětského svazu vzroste na úroveň jeho rétoriky a přeroste do agrese.

Tento názor převládl během diskuse o tom, zda by Spojené státy měly sdílet tajemství atomové bomby se Sověty, nebo si držet monopol a kontrolu nad nukleárními zbraněmi tak dlouho, jak to jen bude možné. Admirál James Forrestal tehdy řekl: „Pochybuji o tom, že je možné si koupit jejich sympatie a porozumění. Zkusili jsme to kdysi s Hitlerem. Není možné se vracet k politice ústupků.“

I během války v Koreji zazněla, dokonce velmi explicitně, „Lekce Mnichova“ jako argument v politicko-vojenské diskusi. V listopadu 1950 vstoupili do války na straně komunistického Severu takzvaní „čínští dobrovolníci“, ve skutečnosti pravidelná čínská armáda. To okamžitě změnilo poměr sil a síly OSN byly donuceny k ústupu. Vláda Spojených států i vláda Velké Británie, které nesly největší část lidských ztrát a materiálních nákladů na vedení války, začaly přemýšlet o diplomatickém řešení konfliktu. Britská vláda šla znatelně dále než vláda americká.

Generál Douglas Mac Arthur, velitel sil OSN v Koreji, se ostře postavil proti „politice ústupků“ britské i jeho vlastní, americké vlády. Britský premiér Ernest Bevin chtěl trochu zmírnit napětí

a prohlásil, že „mladý národ, jako Spojené státy, mohou potřebovat radu národa staršího a moudřejšího“. To ovšem neuklidnilo Mac Arthura, který na to řekl, že „nepotřebuje rady od následovníků Nevilla Chamberlaina“. A to byl jeden z posledních výroků slavného generála. Krátce na to, v dubnu 1951, byl ze své velitelské funkce odvolán a následoval jeho triumfální návrat domů do USA.

I v šedesátých letech najdeme odkazy k Mnichovu. Klasickou ukázkou situace, kdy byla „lekce Mnichova“ použita jako argument v debatě, byla „kubánská krize 1962“. Odkaz k Mnichovu nalezneme v projevu prezidenta Kennedyho 22. října 1962, kdy oznámil blokádu Kuby. Své rozhodnutí zdůvodnil tím, že „zkušenost třicátých let nás učí, že agresivní jednání, pokud mu není kladen odpor, vede nakonec nevyhnutelně k válce“.

Z dnes odtajněných záznamů jednání Komise pro národní bezpečnost zjišťujeme, že „lekce Mnichova“ byla v diskusi politického a vojenského vedení Spojených států jedním z nejčastěji frekvencovaných pojmů. Doplatil na ně ostatně další americký generál, šéf štábu letectva Curtis LeMay, hrdina berlínského vzdušného mostu. Během schůze, kdy v jednom okamžiku prezident naznačil, že by mohl zvolit mírnější postup, Generál LeMay zvolal: „To by bylo téměř tak špatné jako Mnichovská dohoda“.

Prezident Kennedy byl na „Lekci Mnichova“ zvláště citlivý, protože jeho otec byl v třicátých letech americkým velvyslancem ve Velké Británii a byl zvláště znám pro podporu politiky usmírování a ústupků Německu. Není proto divu, že Mnichov ukončil skvělou a do té doby ničím neposkrvněnou kariéru dalšího amerického generála – byl krátce potom odvolán. Ani generál LeMay „nepřežil“ zmínku o Mnichově, která je, jak se zdá, ve Spojených státech vyhazena pro politiky a zakázaná vojákům.

Lekce z Mnichova žije

„Lekce Mnichova“ žije. Mnichov, jako příměr slabosti a symbol ústupků zlu, je velmi často zmiňován i v projevech současného prezidenta Spojených států G. W. Bushe. Typickým příkladem je jeho řeč k veteránům při sjezdu Americké legie. Prezident Bush řekl: „Spojené státy musí stát tam, kde stály vždy, proti agresi, proti těm, kdo používají sílu k potlačení vlády práva“. Irácký vůdce

Saddám Hussajn byl v prezidentově řeči přirovnán k Adolfu Hitlerovi. Bush zdůraznil nutnost postavení se na odpor diktatuře: „Před půl stoletím měl svět možnost zastavit krutého diktátora a surového agresora a nezastavil jej. Slibuji vám, že stejnou chybu nebudeme opakovat.“

Výraz „mnichovanství“ se stal synonymem slabosti a nedostatku vůle postavit se za své vlastní zásady a hodnoty. Slovo „Mnichovan“ se stalo pejorativním výrazem charakterizujícím člověka, kterému nic nestojí za to, aby proto bojoval, člověka, pro kterého není nic důležitějšího, než jeho vlastní osobní bezpečí, a který je ubohou bytostí, která nikdy nebude svobodná, pokud její svobodu nezajistí a neuhájí ti, kdo jsou daleko lepšími lidmi než je on sám.

Na závěr mi dovoluje ještě jeden citát. I ten se stal legendou a i ten je citován mylně. Slavný citát Winstona Churchilla o válce a hanbě nezazněl po Mnichově v poslanecké sněmovně. Nebývá ani citován přesně. Winston Churchill napsal roku 1938, krátce před Mnichovem svému příteli, britskému diplomatu Lordu Moy-nemu: „Díky zanedbání naší obrany a chybnému přístupu k problému Německa během posledních pěti let, jsme, jak se zdá, velmi blízko chmurné volbě mezi Válkou a Hanbou. Obávám se, že zvolíme Hanbu a brzy nato dostaneme nádavkem i Válku, za ještě více nepřívznivých podmínek, než máme nyní.“

B.

Doplňkové texty k Mnichovu

Mnichov a vznik druhé světové války

Vladimír Nálevka

profesor Filozofické fakulty UK

Politika „usmíření“ bývá obvykle spojována s druhou polovinou třicátých let, ale její charakteristické rysy se objevily v britské zahraniční politice již krátce po Hitlerově nástupu k moci. V klíčovém dokumentu Imperiálního výboru obrany z roku 1934, nazvaném „Základní principy britské strategie“, představovalo nacistické Německo vzdálenou hrozbu. Bezpečnostní priority Spojeného království spočívaly v udržení námořní převahy, v obraně Suez, indického subkontinentu, záštítě metropole a teprve na posledním místě figurovala obrana Nizozemí, Belgie a přístavů v Lamanšském průlivu. Tyto striktně vymezené vojensko-strategické konstanty trvale ovlivňovaly politiku britských vlád a modifikovaly jejich snahu o nalezení mocenského kompromisu jak s Německem, tak s Itálií. Také memorandum náčelníků tří štábů ozbrojených složek z 2. prosince 1937 zdůraznilo především záštitu metropole, ochranu obchodních spojů impéria a udržení těsných svazků se zámořskými teritorii. V závěru memoranda konstatovali náčelníci štábu, že britské síly jsou naprosto nedostatečné a nemohou odpovědně hájit zájmy impéria od západní Evropy přes Středozeří až po Dálný východ. Z této skepse vojenských autorit vůči dosavadnímu rozsahu britských zájmů vycházela i politika „usmíření“ („Anglie nemůže souběžně čelit Německu, Itálii a Japonsku“.) V hierarchii politických priorit Londýna např. scházela střední Evropa, jejíž prostor Velká Británie programově opouštěla od poloviny 30. let.

Politika usmiřování

Bodem zvratu v evropské politice byl německý vpád do demilitarizované zóny v Porýní 7. března 1936 a následující selhání Francie. Hitler vsadil vše na pasivitu západních mocností a zjevné porušení versailleské smlouvy záměrně doprovodil košem „míro-

vých“ návrhů. Remilitarizace Porýní vážně narušila francouzský bezpečnostní systém a podpořila uvolňování malodohodového svazku. Představy o možné velmocenské roli tohoto seskupení totálně ztroskotaly. Maďarský územní revizionismus zůstával sice i nadále určitým integračním tmelem, ale již poměr k nacistickému Německu byl u aliančních partnerů Prahy odlišný. Narůstající československo-německé napětí bylo pro Bělehrad a Bukurešť motivem k hledání vlastní cesty k dohodě s Berlínem.

Meziválečný systém mezinárodních vztahů zasáhla i občanská válka ve Španělsku v letech 1936 až 1939. Z iniciativy Velké Británie přistoupily západní demokracie na politiku neintervence. Baldwinova konzervativní vláda zcela jednoznačně usilovala o lokalizaci a pacifikaci pyrenejského konfliktu. Přes deklarovanou neutralitu měla apriorní a snad i oprávněnou nedůvěru vůči španělské republikánské levici. Ostatně otevřená sovětská podpora vlády lidové fronty v Madridu byla Západem chápána jako Stalínův pokus o rozšíření komunistického vlivu i na Pyrenejském poloostrově. V politice neintervence prosadily západní mocnosti svoji koncepci usmířování a prakticky vydaly španělskou republiku Frankovu konzervativně-autoritativnímu režimu a jeho německo-italským spojencům.

Hitlerova a Mussoliniho aktivita ve španělské občanské válce vytvořila i předpoklady pro formování politické osy Berlín – Řím. Oficiální dohoda o jejím vzniku byla podepsána 25. října 1936. Nacisté uznali italskou anexi Etiopie a oba signatáři se dále dohodli na společném postupu vůči dění ve Španělsku a o podpoře generála Franka. O měsíc později podepsalo Německo s Japonskem Pakt proti Kominterně. Tyto dvě smlouvy z roku 1936 se staly základem pozdější válečné Osy. Britská koncepce nevměšování nakonec vyústila v nepřímou podporu národního Španělska a německo-italských interventů. V tzv. džentlmenských dohodách s Římem z ledna 1937 a dubna 1938 akceptovala Mussoliniho agresi v Etiopii a výměnou získala nezávazný a nikdy nerealizovaný slib stažení italských divizí ze španělského bojiště. Záměr Londýna rozvolnit Osu blahovolným postupem vůči ducemu byl zcela iluzorní. Právě naopak, díky etiopskému a posléze i španělskému dobrodružství se Itálie stále více podřizovala německým zájmům, což dokumentoval i její přístup k anšlusu Rakouska.

Pro budoucí zaměření německé expanze měla zásadní důležitost Hitlerova schůzka s představiteli branné moci a zahraničního úřadu, která se uskutečnila 5. listopadu 1937. V programovém projevu Hitler konstatoval, že „cílem německé politiky je zachování národa a jeho rozšíření“. Opakoval známé argumenty o nedostatku vhodné zemědělské půdy pro německý národ a za jediné východisko z existující situace považoval získání „užitečného prostoru“ v Evropě. „Proto musí říše bezpodmínečně jednat, nejpozději v letech 1942 až 1945, neboť tehdy dokončí zbrojení, které by při dalším otálení zastaralo.“ Za první cíl připravované války označil souběžné pokoření Rakouska a Československa. Neskrýval, že smlouvu s Polskem z roku 1934 zachová tak dlouho, jak se mu to bude hodit, a vyjádřil i názor, že „Anglie a nejspíše i Francie již ve vší tichosti Čechy odespaly“.

Koncem listopadu 1937 odjel do Německa lord strážce pečeti Halifax. Cílem jeho cesty byla diskuse o problémech středoevropského prostoru. V důvěrných rozhovorech s Hitlerem v Berchtesgadenu Halifax zdůraznil britský nezájem na střední a východní Evropě: „Nevylučuje se jakákoli změna statu quo v Evropě, tím se míní Gdaňsk, Rakousko a Československo... Anglie má zájem na tom, aby k těmto změnám došlo pokojnou evolucí a aby bylo možno vyvarovat se metod, které by mohly způsobit další otřesy jak pro vůdce, tak pro jiné státy...“ Ministerský předseda Neville Chamberlain komentoval Halifaxovu návštěvu ve svém deníku zcela jasně: „Nevidím důvodu, proč bychom nemohli říci Německu – dej nám uspokojivé záruky, že nepoužiješ síly, když se chceš vypořádat s Rakušany a Čechoslováky, a my ti dáme podobné záruky, že nepoužijeme síly, abychom zabránili změnám, budeš-li jich chtít dosáhnout mírovými prostředky“. Výsledek schůzky tak potvrdil předchozí Hitlerovy závěry. Británie dala Německu prakticky zelenou pro akce vůči Rakousku a Československu, ale současně dokumentovala – ve vztahu k Berlínu – i svoji slabost.

Anšlus Rakouska

Dne 12. března 1938 vtrhla hitlerovská vojska do Rakouska. Jeho anšlusem Německo získalo společnou hranici s Maďarskem, Jugoslávií a Itálií. Cesta na Balkán byla otevřena. Velká Británie a Francie, které smluvně garantovaly rakouskou nezávislost, ne-

podnikly nic na její obranu. Rusové sice navrhli svolání konference evropských států k otázce zajištění míru, ale Stalinovi v čase velkého teroru již evropské demokracie přirozeně nedůvěřovaly. Britský premiér Chamberlain odmítl sovětskou iniciativu a francouzské i československé vládě doporučil anulování spojeneckých smluv s Moskvou z roku 1935.

Francie se v této době pokoušela o novou politickou kombinaci ve střední Evropě, přičemž podpořila mocenské ambice sanačního Polska. Plukovník Józef Beck se totiž pokoušel o vytvoření nového seskupení mezi Baltským a Černým mořem, které by Varšavě umožnilo hrát roli velmoci. Francouzská vláda – v jejím čele v dubnu 1938 vystřídal Léona Bluma Édouard Daladier – usilovala o sblížení s Itálií a předpokládaná osa Paříž – Řím měla být podpořena svazkem Polska, Maďarska a Jugoslávie. Charakteristická byla faktická eliminace Československa. Obrat k Itálii však byl již sázkou na mrtvého koně.

Po anexi Rakouska převládl v britské politice mírný optimismus. Londýn předpokládal, že Československo není bezprostředně ohroženo. Odkazoval na nedávné, Göringovým „čestným slovem“ potvrzené bezpečnostní garance, ale současně požadoval od Prahy prohloubení dialogu se sudetskými Němci. Jinak konference zástupců Zahraničního úřadu a Imperiálního výboru obrany z 21. března 1938 prakticky vyloučila britskou vojenskou angažovanost ve prospěch Československa a k obdobnému závěru dospěl i francouzský Stálý výbor národní obrany. V tomto skeptickém duchu vyzněly i britsko-francouzské porady na konci dubna a výsledkem byl i první velký nátlak na prezidenta Edvarda Beneše, provedený společnou demarší britského a francouzského vyslance 7. května 1938.

Sudetoněmecký pokus o puč

Dne 30. května 1938 Hitler vydal konečnou směrnicí k „Zelenému plánu“. Začínala slovy: „Je mým nezměnitelným rozhodnutím zničit Československo vojenskou akcí v blízké budoucnosti.“ Vedle čistě vojenských aspektů, kalkuloval tento projekt i s aktivní pomocí německé menšiny. Sudetoněmecká strana, založená v dubnu 1935, měla svou politickou a hospodářskou činností destabilizovat republiku a ulehčit tak plánovanému zásahu wehr-

machtu. Na konci března 1938 přijal Hitler vedoucí představitele SdP Konrada Henleina a Karla Hermanna Franka, které zavázal ke spolupráci s NSDAP. Napříště měli sudetští Němci klást takové požadavky, které by byly pro československou vládu nepřijatelné.

V duchu této instrukce formuloval Henlein na dubnovém sjezdu SdP v Karlových Varech osm programových bodů, jejichž realizace by znamenala vytvoření autonomního sudetoněmeckého celku uvnitř republiky. Praha až dosud sudetoněmeckou aktivitu tolerovala, mj. uznala K. Henleina za jediného odpovědného představitele německé menšiny, ale úplné akceptování „karlovarských požadavků“ by přivedlo faktický rozklad republiky. Svěho druhu pokusem o kompromis bylo vypracování vládního návrhu národnostního statutu, jehož hlavním principem byla samospráva. Sudetoněmecká strana jeho první verzi samozřejmě odmítla.

V srpnu přijel do Československa „nezávislý zprostředkovatel“ lord Walter Runciman s doprovodem. Touto misí ho pověřila britská vláda, která se za každou cenu chtěla vyhnout válce. Runciman jednal jak s prezidentem Benešem, premiérem Hodžou, tak s Henleinem. Těmito rozhovory dosáhli sudetští Němci zmezinárodnění svého politického úsilí, které stále více směřovalo k prosazení separace pohraničního území. Runciman také nakonec odmítl Prahou navrhované autonomní řešení a ve své zprávě označil spolužití Čechů a Němců v jednom státě za nemožné. Počátkem září československá vláda – pod silným mezinárodním tlakem – v tzv. čtvrtém plánu prakticky splnila sudetoněmecké požadavky, ale záměrně vyprovokovaný incident v Moravské Ostravě umožnil Henleinovi vymanévrovat z nepříjemné situace a opět přerušit jednání.

Dne 12. září promluvil Hitler na sjezdu své strany v Norimberku. Hrozil vojenským útokem proti Československu. Jeho vystoupení se stalo signálem k sudetoněmeckému pokusu o puč. Hodžova vláda reagovala vyhlášením stanného práva a 14. září vojenské a četnické oddíly zlikvidovaly poslední známky revolty. SdP byla zakázána a její vedení odešlo do německého exilu. Berlínský tisk zveřejnil Henleinův telegram Hitlerovi, v němž požadoval připojení pohraničního území Čech a Moravy k říši. Dne 15. září dorazil na Berghof Neville Chamberlain a svého hostitele zaskočil nabídkou Sudet. „Pokud pan Hitler opravdu nechce víc než jen sudet-

ské oblasti, pak je může mít“ (shodou okolností téhož dne odletěl do Paříže ministr Jaromír Nečas, který měl Léonu Blumovi předat Benešovu nabídku na odstoupení minimální části čs. území Německu; Blum postoupil tento dokument Daladierovi, který přislíbil, že bude o jeho obsahu informovat Brity; tento tajný návrh, od kterého se prezident později snažil distancovat, byl výrazem jeho zoufalé snahy o udržení integrity republiky, byť za cenu jistých teritoriálních ústupků).

Po návratu do Británie se Chamberlain sešel ve dnech 18. a 19. září s Daladierem, kterému na uvítanou bez obalu řekl: „Jsem přesvědčen, že by bylo zcela bez užítu podávat nějaký jiný návrh. Čas proto již minul. Jednání může být obnoveno jen na tom základě, že budeme hledat cesty a prostředky jak uplatnit zásadu sebeurčení. Kdybychom tuto zásadu nepřijali, znamená to válku.“ Obě západní vlády se poté dohodly, že společně předloží československé vládě požadavek, aby volila mezi plebiscitem a odstoupením území a „dobrovolně“ zvolila druhé řešení. Britsko-francouzský návrh byl předložen Benešovi 21. září. Francouzský vyslanec de Lacroix doprovodil odevzdání této nóty výhružkou, že v případě odmítnutí nemůže Praha počítat s vojenskou pomocí obou států.

Mnichovská dohoda

Českoslovenští představitelé původně britsko-francouzský požadavek odmítli, ale po tzv. objednaném nočním ultimatu – Hodža prohlásil, že vláda se potřebuje krýt před vlastním obyvatelstvem – své stanovisko změnili. Hodžova vláda poté podala demisi a byla 22. září vystřídána úřednickým kabinetem generála Jana Syrového. Téhož dne se v Bad Godesbergu opět setkali Hitler a Chamberlain. Kancléř, věren své politické taktice, předchozí požadavky výrazně znásobil. Již mu nestačila procentní převaha Němců v jednotlivých územních pásmech a jejich postupné odevzdání, nyní žádal okamžité vojenské obsazení celého pohraničí a uspokojení obdobných nároků Polska a Maďarska. Navíc odmítl garanci nových československých hranic. Ultimatívni tón „překvapil“ i Chamberlaina a vzhledem k britskému veřejnému mínění, které ještě nebylo připraveno na další ústupky, musel se vrátit do Londýna s nepořízenou. Za příslib pozastavení vojenských akcí ze

strany Německa se zavázal přimět Prahu k přijetí i těchto drastických podmínek. Prozatím však Británie a Francie sdělily Československu, že mu již nemohou doporučovat vojenskou pasivitu.

Syrového vláda vyhlásila 23. září mobilizaci a československá armáda obsadila pohraniční pevnosti. O dva dny později Praha odmítla godesberské požadavky. V kritické situaci Británie požádala Benita Mussoliniho o zprostředkování nového dialogu mezi Německem a západoevropskými mocnostmi. Hitler souhlasil se svoláním konference čtyř – Německa, Itálie, Francie a Velké Británie. Summit byl zahájen 29. září 1938 v Mnichově. Jeho jediným tématem byla otázka teritoriálního rozsahu českého pohraničí a způsobu jeho odstoupení Německu. Chamberlain byl kategorický: „Československá otázka je evropskou otázkou a její vyřešení je pro velmoci nejen právem, ale i povinností. Ony se musí postarat také o to, aby československá vláda z nerozvážlivosti nebo z umíněnosti neodmítla vyklízení území.“ Bez účasti československých zástupců – dva vysocí úředníci ministerstva zahraničních věcí čekali po celou dobu konference v mnichovském hotelu Regina – byly od republiky odtrženy její pohraniční oblasti s německým obyvatelstvem. Jejich vyklízení mělo začít 1. října.

Naplněním německých požadavků se změnil nejen geografický obrys československého státu, ale i jeho politický systém. Byly splněny i polské a maďarské požadavky. O tzv. druhé republice se již nedá říci, že byla ostrovem demokracie ve střední Evropě. Hitler získal požadované území, ale vnitřně nebyl spokojen. Měl pocit, že byl připraven o válečné vítězství. Mussolinimu si stěžoval na Velkou Británii: „Je načase, aby si přestala hrát na guvernanku Evropy. Pokud nemůže zanechat svého poručnického chování, není možné se dlouhodobě válce vyhnout. A já do této války půjdu. Dokud jsme ještě vy i já pořád ještě mladí, Duce, protože tato válka bude obrovskou zkouškou síly obou našich zemí.“

V této souvislosti je stále diskutovanou otázkou, zda se mohla či nemohla republika mnichovskému diktátu postavit a čelit nacistickému Německu silou zbraní. Z vyššího principu morálního ano, ostatně T.G. Masaryk vždy zdůrazňoval, že o „hranicích se nejedná, o hranice se střílí“. Z ryze pragmatického hlediska však Československo nemělo reálnou šanci na úspěch. Jeho obranný potenciál – přes kvalitní výzbroj armády a soustavu pohraničních

opevnění – nedosahoval úrovně nacistického Německa. A spoléhat na to, že odpor čs. armády vůči agresi donutí západní mocnosti k ozbrojenému zásahu proti Třetí říši, bylo jen zbožným přáním a naivní iluzí.

Pokud jde o problém případné sovětské pomoci, existoval mezi Prahou a Moskvou od roku 1935 spojenecký svazek, jehož účinnost byla podmíněna československo-francouzskou aliancí. O samostatné vystoupení v zářijových dnech nebyl Sovětský svaz požádán. Beneš se obával vzniku možné protisovětské války a nechtěl jí riskovat. Jinou otázkou je kvalita a způsob předpokládané sovětské pomoci. Rudá armáda byla zdecimována stalinskými čistkami a také problém průchodu rumunským hrdlem nebyl do konference v Mnichově vyřešen (úvahy o možném využití přítomnosti sovětských jednotek na československém území k vyvolání proletářské revoluce nejsou podloženy seriózními fakty).

Jinak ovšem měla mnichovská konference i svůj sovětský rozměr. Francouzský ministr zahraničí Bonnet až po válce přiznal, že jeho mnichovská politika sledovala i prohloubení rozporů mezi Berlínem a Moskvou, včetně případného válečného konfliktu. Francie by zůstala mimo a společně s Velkou Británií by diktovala mírové uspořádání starého kontinentu. Tato politická koncepce se však obracela proti vlastním tvůrcům, jelikož německá diplomacie chápala Mnichov jako poslední tečku za bezpečnostním systémem z roku 1935 a za konec francouzského vlivu ve střední a jihovýchodní Evropě. V tomto směru byla příznačná návštěva nacistického ministra zahraničí Ribbentropa v Paříži v prosinci 1938. Výslednou bilaterální deklaraci interpretovali v Berlíně jako souhlas Paříže s německou aktivitou na východě. A také Stalin si vzal z Mnichova poučení.

Polský „problém“

V polovině března 1939 okupovali nacisté Prahu a o týden později se zmocnili litevské Klaipedy. Předchozí námluvy s Polskem byly ukončeny a Berlín se připravoval na přímou konfrontaci. Rozkaz vrchního velitelství ozbrojených sil k válečným přípravám branné moci z 3. dubna obsahoval i obecnou směrnicí k realizaci „Fall Weiss“, tj. k napadení Polska kdykoli od 1. září 1939. První koncept „bílého plánu“ předložila operativní skupina generála

Rundstedta již 7. května, a po připomínkách byla druhá varianta projektu hotova o čtrnáct dní později. Hitler zdůraznil jeho základní myšlenku v rozhovoru s Ribbentropem: „Předpokládáme, že konflikt s Polskem bude lokalizován. Anglie a Francie nebudou kvůli Varšavě válčit. Jestliže Poláky porazíme v krátké době, pak Anglie bude demonstrovat pouze na moři a Francie se stáhne za Maginotovu linii. Jestliže však proti očekávání vypukne evropská válka, budeme bojovat se vši rozhodností.“

Německá aktivita začala ohrožovat i bezprostřední zájmy Velké Británie na Balkáně a ve Středozeří, jejíž tamní pozice byla navíc oslabena faktickým rozkladem regionálních obranných svazků. Možnosti odporu vůči rozpínavosti Třetí říše byly v jihovýchodní Evropě prakticky vyčerpány a Chamberlainův kabinet stanul před zásadním rozhodnutím. Sled událostí znepokojil polskou vládu, která 24. března požádala Británii o uzavření tajné spojenecké dohody. V Londýně diskutovali o této možnosti o týden později. Rozhodlo stanovisko náčelníků štábů, že v případě války s Německem bude Británie potřebovat polského spojence.

Premiérova formulace jednostranné záruky sice nebyla kategorická, ale britsko-polské komuniké z 6. dubna otevíralo cestu k uzavření finální smlouvy. V témže čase obsadila italská armáda Albánii a Velká Británie garantovala bezpečnost Rumunska, Turecka a Řecka. Dne 13. dubna Francie aktualizovala spojeneckou smlouvu s Polskem z října 1925. Hitler odpověděl tím, že 28. dubna anuloval německo – polský pakt o neútočení z ledna 1934 a britsko – německou námořní dohodu z roku 1935. V květnu podepsal italský ministr zahraničí Ciano vojenskou konvenci s Německem, které tak získalo v tzv. Ocelovém paktu bianco šek pro připravované tažení proti Polsku.

Součástí nacistické přípravy válečného konfliktu bylo i rozehrání složité politické hry s Moskvou, která měla být zainteresována na izolaci a posléze i dělení polského státu. Stalin se po Mnichovu zřekl myšlenky kolektivní bezpečnosti, které ostatně nikdy nedůvěřoval, a opět se vrátil k tradičnímu využívání rozporů mezi jednotlivými západními mocnostmi a k prosazování vlastních zájmů a cílů. Od konce roku 1938 programově sledoval obnovu imperiálního rozměru někdejšího carského Ruska a netajil se požadavkem revize dosavadních hraničních linií Sovětského svazu.

V tomto ohledu revidoval i předchozí kritický přístup k nacistickému Německu a pozitivně reagoval na Hitlerův vstřícný signál z ledna 1939, kdy nebylo možné přehlédnout kancléřovu přátelskou konverzaci se sovětským velvyslancem Alexejem Merekalovem na novoročním přijetí diplomatického sboru.

Na XVIII. sjezdu Všeruské komunistické strany v březnu 1939 se Stalin vyhnul jakémukoli hodnocení zahraniční politiky Německa a Itálie a naopak ostře napadl Velkou Británii a Francii. Berlín tuto iniciativu akceptoval a Ribbentropův hospodářský expert dr. Schnurre obnovil německo-sovětské obchodní rozhovory, které se mj. týkaly i pozastavených dodávek zbrojního materiálu z plzeňské Škodovky. Počátkem května byl odvolán lidový komisař zahraničí Maxim Litvinov a do jeho křesla usedl Stalinův blízký spolupracovník Vjačeslav Molotov. Litvinovův pád nacisté správně pochopili jako zřetelnou zprávu o konci jedné etapy sovětské zahraničně-politické orientace. Depeše německého velvyslanectví v Moskvě zdůraznila v této souvislosti, že Molotov – na rozdíl od Litvinova – není Žid.

Pakt Molotov-Ribbentrop

Myšlenku sovětsko – německého dialogu vytrvale prosazoval Ribbentrop, a to i proti mínění staré stranické elity, především A. Rosenberga a H. Göringa. V první májové dekádě soustavně přesvědčoval Hitlera o vhodnosti pozitivní reakce na změnu v Moskvě. Vůdce posléze souhlasil s otevřením prostoru pro ekonomickou spolupráci. Německý velvyslanec W. Schulenburg informoval v polovině května Molotova, že „říšská vláda má mimořádně velký zájem na řešení hospodářských vztahů se Sovětským svazem“. Molotov ovšem posunul diskutované téma do jiné roviny, když tato jednání podmínil politickou dohodou.

Ribbentropův aparát byl ochoten o této možnosti diskutovat, ale Hitler se prozatím k případnému politickému vyústění probíhajících rozhovorů choval zdrženlivě. S podezřením sledoval diplomatické hry mezi Sovětským svazem a západními demokraciemi, a možnou pojistkou proti nežádoucím výsledkům trojstranných porad o případné vojenské spolupráci se stal obnovený kontakt s Velkou Británií. Chamberlainovi důvěrníci – Horace John Wilson, Robert Hudson a Charles Rodin Buxton – jednali

od června s různými německými autoritami, např. s Göringovým zmocněncem pro čtyřletý plán dr. Helmutem Wohlthatem, o uzavření dalekosáhlé dohody mezi Británií a Říší, která se měla týkat rozdělení zájmových sfér. V téměř nepřehledné šachové hře evropské politiky v horkém létě roku 1939 byla tato iniciativa jednou z možností alternativního tahu, ale nic více.

Mezitím stále pokračovala německo-sovětská výměna názorů o modalitách ekonomických vztahů, ale na sklonku června byla tato diskuse náhle přerušena. Moskva tak negativně zhodnotila nedávné uzavření smluv o neútočení mezi Německem, Lotyšskem a Estonskem. Nicméně vzdor netrval příliš dlouho. Stalina zřejmě znervóznila zjevná neochota Velké Británie více se angažovat ve vleklém jednání o uzavření obranné koalice se Sovětským svazem. Navíc „Hospodář“ již vymezil svůj zájem o Pobaltí, Finsko, Polsko a Rumunsko a obě demokracie stále odmítaly přenechat tyto státy sovětské péči, zatímco některé signály z Berlína tuto možnost nevyklučovaly. Takže 18. července navštívil Schnurreho sovětský obchodní zástupce v Berlíně Babarin a navrhl mu oživení stagnujících rozhovorů.

Následující bilaterální konverzace v obou hlavních městech již získala potřebný politický rozměr a němečtí diplomaté tlumočili sovětským protějškům klíčový Ribbentropův vzkaz, že „od Baltu až po Černé moře neexistuje mezi našimi zeměmi problém, který by nemohl být vyřešen“. Konkrétní nabídku na dělení Polska a Pobaltí předložil Schulenburg Molotovovi 3. srpna. Hitler finalizoval přípravy k válce a Ribbentrop dostal zelenou k uzavření příslušné dohody s Moskvou, jejímž obsahovým jádrem měla být parcelace Polska a vymezení sfér vlivu. K překvapení Berlína však Kreml opět reagoval zdrženlivě. Zdá se, že Sověti chtěli zvýšit svou cenu a tato kalkulace jim vyšla.

Hitler nyní sváděl souboj s časem. Armádní velení požadovalo, aby válečná operace byla zahájena – s ohledem na očekávané podzimní plískanice na polském bojišti – již 25. nebo 26. srpna, a říšský kancléř neměl ještě zabezpečené politické jištění rychle se blížícího konfliktu. Schulenburg měl Molotovovi předat nótu své vlády s dalekosáhlými nabídkami – uzavření paktu o neútočení na 25 let, zprostředkování v konfliktních sovětsko-japonských vztazích, příznivé řešení všech vzájemných problémů a respek-

tování sovětských představ o zájmových sférách. Molotov přijal německého tituláře až 17. srpna večer a pokračoval v dosavadní nátlakové taktice, která těžila z německého spěchu. Ještě před případným podpisem paktu, rozšířeném o tajný protokol s přesným vymezením sovětské sféry vlivu, měla být signována velkoryse koncipovaná obchodní dohoda.

Velvyslancova depeše o průběhu této čtvrtetní schůzky zastihla Hitlera s Ribbentropem na Berghofu; vůdce reagoval silně popudlivě a prohlásil, že další odklad požadované finální tečky již není možný. Hrabě Schulenburg byl obratem vyzván k novým aktivitám. Uspěl až 19. srpna večer, kdy mu bylo Molotovem sděleno, že pokud bude příštího dne podepsána bilaterální obchodní dohoda, může Ribbentrop přiletět do Moskvy 26. nebo 27. srpna 1939. Současně obdržel text sovětské verze paktu o neútočení. Stalin později Churchillovi řekl, že právě tehdy, 19. srpna odpoledne, ztratil důvěru ve Velkou Británii a ve Francii. Byla to přirozeně výmluva, byť byla hájena tehdejší zprávou o konečném odmítnutí Varšavy spolupracovat se sovětskou armádou. Stalin se rozhodl pro specifickou obnovu Rapalla již po Mnichovské konferenci a všechny pozdější hry na „labuť a pávy“ mu měly zajistit pouze a jen maximální zisk.

Nacisté přijali sovětskou výzvu. Ještě v noci z 19. na 20. srpna byla v Berlíně podepsána obchodní dohoda, ale navržené termíny Ribbentropovy cesty do Moskvy Němcům nevyhovovaly. Válka měla začít 26. srpna a do té doby muselo být jasno. Proto Hitler napsal Stalinovi 20. srpna osobní dopis, ve kterém souhlasil se všemi sovětskými návrhy ohledně vymezení ruského zájmového prostoru – byl ochoten i ke koncesím v oblasti úžin, ale současně požadoval, aby jeho ministr zahraničí mohl přiletět do Moskvy již v nejbližších dnech, nejpozději 23. srpna. Stalin odpověděl kladně, ale po celou dobu napjatého čekání na tuto depeši byl Hitler na okraji nervového kolapsu.

V časném odpoledni 23. srpna 1939 přistál Ribbentropův zvláštní letoun na moskevském letišti. Po krátkém odpočinku německé delegace byl v Kremlu – za Stalinovy přítomnosti – projednán text paktu o neútočení a zpřesněny formulace tajného protokolu. Parcelace Polska byla vedena podél břehů Narvu, Visly a Sanu, sovětský zájem v Pobaltí vymezila severní hranice Litvy

a Německo vyjádřilo desinteres i o oblast Besarábie. Moskevská jednání ukončila slavnostní recepce s vodkou a kaviárem a ve dvě hodiny v noci na 24. srpna byly oba dokumenty podepsány ministry zahraničí Ribbentropem a Molotovem. Stalin připil na Hitlerovo zdraví a Ribbentrop se po návratu do Berlína netajil tím, že se v někdejších carských komnatách cítil jako mezi svými „Parteikameraden“.

Německé ultimátum Polsku

Souběžně se zprávou o uzavření paktu Hitler stanovil datum útoku na 26. srpna. Ribbentropův předpoklad o vyřazení Velké Británie se však nesplnil. Naopak v nově vzniklé situaci byla urychleně aktualizována otázka britsko-polské spojenecké dohody, která byla v pátek 25. srpna odpoledne podepsána. Zpřístupněné dokumenty z britských archivů objasnily i bezprostřední příčinu náhlého rozhodnutí Chamberlainova kabinetu. Krátce po 13. hodině Halifax totiž obdržel spěšný telegram z berlínského velvyslanectví. Henderson informoval o Hitlerově projevu na Berghofu z 22. srpna o přípravě pohraničních provokací v Horním Slezsku a o zahájení války 26. srpna.

Podpis britsko-polské dohody měl ještě v posledním okamžiku zachránit mír. V podvečerních hodinách 25. srpna se Hitler dozvěděl o podpisu a obsahu britsko-polské dohody. Zpráva zapůsobila a po 18. hodině byl odvolán aktivační rozkaz. Postupně byla zastavena většina nastupujících jednotek wehrmachtu (příkaz nezastihl pouze diverzní skupinu abwehru poručíka Herznera, která měla speciální úkol v Jablunkovském průsmyku).

Od 23. srpna probíhala i tzv. kyvadlová diplomacie švédského průmyslníka Birgera Dahleruse, který z Göringova pověření cestoval mezi Londýnem a Berlínem a sondoval stanoviska jednotlivých odpovědných osobností. Tyto diplomatické cesty dostaly nový smysl po britsko-polské dohodě a směřovaly k uvolnění vztahů mezi oběma spojeneckými státy. V neděli 27. srpna odletěl Dahlerus na britské ostrovy a odevzdal Chamberlainovi nové Hitlerovy návrhy: Německo si přeje uzavřít pakt nebo spolek s Velkou Británií. Německo se zavazuje starat se o polský národ. Je třeba dosáhnout dohody o německých koloniích. Británie pomůže získat Německu Gdaňsk a polský koridor. Bude nutné dosáhnout

dohody o nakládání s německými menšinami v Polsku a Německo se zavazuje bránit svými vojáky i Britské impérium.

Okamžitá odpověď Londýna na Hitlerovo memorandum se skládala ze tří bodů. Vláda Jeho Veličenstva navrhla zahájení přímých německo-polských rozhovorů o otázce hranic a menšin. Nové polské hranice by měly být garantovány nejen Německem, ale i všemi evropskými mocnostmi. Británie odmítla německou pomoc při obraně svých držav. Obratně sestavený dokument, který přivezl 28. srpna večer do Berlína sir Neville Henderson, obsahoval jak potvrzení záruk Polsku, tak nabídku k širší dohodě s Německem.

Britského velvyslance očekávali v říšském kancléřství ve 22 hodin. Jeho úřad však nestačil dokončit německý překlad britské nóty a tak přijel o půl hodiny později. Setkání proběhlo v úzkém kruhu, účastníci se ho Hitler, Ribbentrop, Henderson a tlumočnick dr. Schmidt. Ovzduší bylo přátelské. Hitler byl neobvykle vstřícný, prohlásil však, že bude uspokojen pouze návratem Gdaňska, celého koridoru a úpravou hranic Slezska. Poslední požadavek byl novým faktorem a dokumentoval promyšlenou režii stupňovaného německého tlaku (tuto taktiku nacisté uplatnili již v zářijových dnech roku 1938 vůči Československu).

Na závěr setkání Hitler přislíbil, že bude okamžitě reagovat, ale odpověď na britskou nótu z 28. srpna ležela na Hitlerově psacím stole téměř celý příští den, ačkoli jinak Němci neustále zdůrazňovali časovou tíseň. Byl to záměr, který měl stresovat především Varšavu. Henderson byl pozván do říšského kancléřství až 29. srpna v 19.15. Na rozdíl od minulého setkání vládla v Hitlerově pracovně napjatá atmosféra. Vůdce okamžitě demonstroval své rozhořčení nad dalšími „masakry“ v Polsku a k Hendersonovi se choval velmi odměřeně. Jádrem německé odpovědi byl souhlas se zahájením rozhovorů s Varšavou, ale její zmocněnec měl přijet do Berlína již následujícího dne, tj. ve středu 30. srpna. Celé toto večerní divadlo mělo sloužit k dezinformaci britské politiky a světového veřejného mínění. Hitler již definitivně rozhodl o zahájení války 1. září, mnichovská varianta byla definitivně pohřbena a další diplomatické manévry byly již zcela podřízeny potřebám vojenské strategie.

Varšava odmítla vyslat do Berlína ministra Becka nebo kohokoli jiného na stejné úrovni. Britský titulář sir Howard Kennard hlásil

do Londýna: „Poláci nepochybně budou raději bojovat a podlehnou, než aby se pokořili, zvláště po příkladech Československa, Litvy a Rakouska.“ Téhož dne, tj. 30. srpna, Polsko také mobilizovalo a německá armáda dokončila poslední přípravy k útoku. Foreign Office přihlédl k textu Kennardovy depeše při koncipování dalšího memoranda pro německou vládu. Nový dokument zdůrazňoval význam přímého jednání sporných stran, požadoval garanci polských životních zájmů a vyjadřoval pochybnost o možnosti reálného německo-polského kontaktu již 30. srpna.

Britský kabinet navrhoval normální diplomatický postup – šlo o to dohodnout se na projednávaných otázkách, určit místo schůzky a poté mělo dojít k vlastní výměně názorů. Po dobu, než by k uvedené dohodě došlo, se měly obě vlády vzdát násilných akcí, respektovat územní nedotknutelnost a sjednat modus vivendi pro Gdaňsk. V textu ovšem scházelo potvrzení britského zájmu na územní integritě Polska. Možný souhlas se změnou statutu Gdaňska vytvářel prostor pro italskou iniciativu ve smyslu nového Mnichova.

Henderson přinesl toto memorandum na Wilhelmstrasse několik minut před půlnoci 30. srpna. Německé ultimatum Polsku již prakticky vypršelo. Jelikož Hitler odmítl další setkání s velvyslancem, očekával je ve staré Bismarckově pracovně Joachim von Ribbentrop. Ačkoli Henderson mohl hovořit ve své mateřštině, vybral si na důkaz dobré vůle němčinu, třebaže ji neovládal zcela dobře. Zahájil upozorněním, že by bylo nerozumné očekávat od vlády Jeho Veličenstva, aby byla schopna během 24 hodin zaříditi vyslání polského delegáta do Berlína. Ribbentrop okamžitě vybuchl: „Lhůta už vypršela, a kde je tedy Polák, kterého vaše vláda chtěla obstarat?“ Brit nereagoval a odevzdal ministrovi nejprve stručné osobní poselství Nevilla Chamberlaina, které rekapitulovalo britské zákroky ve Varšavě. Na okraj tohoto dokumentu Henderson poznamenal, že „jeho vláda požádala polský kabinet o umírněný postup a doufá, že Německo zaujme obdobný postoj“. Ribbentrop stroze odpověděl: „Provokatéry jsou Poláci, a nikoli my. Pokud se v této věci obrátíte na nás, pak jste na špatné adrese. Britská iniciativa přinesla až dosud jediný výsledek – polskou mobilizaci.“

V tomto tónu konverzace pokračovala. Henderson se pokusil přečíst britské memorandum, ale byl neustále přerušován. Po Rib-

bentropově výroku, že situace je „zatraceně vážná“, málem došlo k fyzickému střetnutí obou mužů. V další fázi rozhovoru ministr vytáhl z kapsy kus papíru a začal z něho číst německé návrhy na řešení vztahu k Polsku. Henderson příliš neposlouchal, po přečtení hádce se obtížně soustředoval a předpokládal, že posléze obdrží oficiální text dokumentu. Ministr ho však nesměl dát z rukou. Podle Hitlerova příkazu směl britskému velvyslanci pouze tlumočit jeho obsah. Henderson nakonec navrhl, aby Ribbentrop povolal polského vyslance v Berlíně a odevzdal mu ony německé požadavky. Ten však za svou osobu odmítl a přenechal všechna rozhodnutí Hitlerovi.

Překročení Rubikonu

Poslední německý projekt na řešení „polské krize“ měl jen propagandistický charakter. Hitler to ostatně později potvrdil: „Potřeboval jsem alibi především před německým národem, abych mu dokázal, že jsem dělal vše pro udržení míru. Proto jsem vypracoval velkorysý návrh na řešení otázky Gdaňska a koridoru.“ Klíčové body „velkorysého návrhu“ směřovaly proti Varšavě. Likvidovaly polské pozice v Gdaňsku a Gdyni, navrhovaly uspořádání plebiscitu v koridoru, přičemž pod tímto pojmem chápaly většinu Pomorí. Smysl celé hry byl jasný. Komédie s návrhy měla zkomplikovat jejich případné odevzdání Polsku. Berlín pak mohl postavit Poláky do role podněcovatelů války, jelikož v napjaté situaci odmítl „mírové návrhy“ a nedostavili se k jednání.

Ve čtvrtek 31. srpna ve 12.40 překročilo nacistické Německo svůj Rubikon. Adolf Hitler podepsal poslední rozkaz pro vpád do Polska – Směrnici č. 1 pro vedení války. Podvečerní návštěva polského tituláře Lipského na Wilhelmstrasse byla již jen pouhou formalitou. Ribbentrop vyslechl s ledovou tváří zprávu o souhlasu polské vlády se zahájením přímých jednání. Poté se otázel: „Máte zplnomocnění jednat s námi o německých návrzích?“ Józef Lipski odpověděl jedním slovem: „Ne“. „Pak nemá smyslu abychom se dále bavili“, prohlásil ministr zahraničí Třetí říše a vyslance propustil. Audience trvala několik minut. Byl to poslední mírový kontakt mezi Polskem a Německem.

Nad ránem 1. září 1939 zahájila bitevní loď „Schleswig – Holstein“ palbu na polskou základnu Westerplatte. Po šestiminutové

dělostřelecké přípravě zaútočila pěchota. Začala druhá světová válka. V dopoledním projevu před říšským sněmem oznámil Hitler anexi Gdaňska, ale pečlivě se vyhnul formulaci o vyhlášení války. Hovořil pouze o odvetě za „násilné akce Polska“, stále doufal v izolovaný konflikt a rychlé vítězství. S napětím očekával reakci západních mocností. Předpokládal, že Velká Británie a Francie se zaleknou perspektivy velké války a své závazky vůči Varšavě nedodrží. Zpočátku se situace vyvíjela podle Hitlerovy kalkulace. Obě demokratické mocnosti sice předaly Německu 1. září „varovné nóty“, ale souběžně stále jednaly s Itálií o uspořádání „konference o Polsku“. Nakonec zabránil novému Mnichovu především Hitler, který byl již odhodlán válčit.

Na druhé straně postavení vlád Francie a Velké Británie nebylo jednoduché. Proti další kapitulaci se postavila velká část domácího i světového veřejného mínění. Agrese v Polsku se již dotýkala životních zájmů obou velmocí. Všechny tyto faktory donutily jak Chamberlainovu, tak Daladierovu vládu vyhlásit 3. září 1939 nacistickému Německu válku.

Litera německo-sovětského paktu o neútočení byla naplněna 17. září 1939, kdy východní hranice bojujícího Polska překročily dvě sovětské armádní skupiny. Rozdělení „ohavného zplodence versailleské smlouvy“ bylo dokončeno podpisem Smlouvy o hranicích a přátelství z 28. září 1939. Stalin výměnou za odstoupení části Sověty obsazeného polského území, získal volné ruce v Litvě. Rezolutně odmítl německý návrh na vytvoření jakéhosi „zbytkového Polska“. To mělo definitivně zmizet z mapy Evropy a symbolickou tečkou za je čtvrtým dělením se stala společná přehlídka vítězů – wehrmachtu a Rudé armády v Brestu Litevském.

Literatura

- Gilbert, M.: *The Roots of Appeasement*. London, Weidenfeld and Nicolson 1966.
- Graml, H.: *Europas Weg in der Krieg. Hitler und die Mächte 1939*. München, Oldenbourg 1990.
- Deák, L.: *Zápas o střední Evropu 1933–1938. Politicko-diplomatické vztahy*. Bratislava, Veda 1986.
- Dejmek, J.: *Nenaplněné naděje. Politické a diplomatické vztahy Československa a Velké Británie, 1918–1938*. Praha, Karolinum 2003.

- Kvaček, R.: *Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933–1937*: Praha, Svoboda 1966.
- Lukeš, I.: *Československo mezi Stalinem a Hitlerem. Benešova cesta k Mnichovu*: Praha, Prostor 2000.
- Nálevka, V.: *Světová politika ve 20. století*: Praha, Aleš Skřivan 2000.
- Němeček, J. (ed.): *Mnichovská dohoda: cesta k destrukci demokracie ve střední Evropě*: Praha, Karolinum 2004.
- Parker, R. A. C.: *Chamberlain and Appeasement. British Policy and the Coming of the Second World War*: London – New York, St. Martin's Press 1993.

Kořeny Mnichovské dohody a její důsledky

Jindřich Dejmek

Historický ústav Akademie věd ČR

Mezinárodní krize v září 1938, vyústivší do tzv. mnichovské dohody a následného úplného rozbití Československa v březnu následujícího roku, byla prakticky pro všechny hlavní aktéry jen završením dlouhodobého zápasu, jež v sobě zároveň nutně neslo již jeho další etapu.

Hitlerovský expanzionismus

Pro nacistického vůdce Adolfa Hitlera byla Československá republika útvarem, který – chtěl-li skutečně realizovat své dlouhodobější cíle – musel zničit. Vojensky poměrně silné Československo, spojené aliančními pouty s Francií a od roku 1935 i s Sovětským svazem, představovalo vážnou překážku v jeho expanzivních záměrech, nadto alespoň české země zahrnoval do geografického „jádra“ své zamýšlené říše, kde pro Čechy nebylo místa. Velení německé armády se také zabývalo výhledy na válku proti Československu již od roku 1935, od června 1937 byl pak připravován konkrétní plán vojenského zničení ČSR. Úmysl nacistických špiček, vypořádat se s Československem, provokovaly i ostentativní obranné přípravy republiky, i evidentní odhodlání jejich vůdců v čele s prezidentem E. Benešem hájit v případě nutnosti status quo vojensky, který nejvýrazněji demonstrovala mimořádná vojenská opatření pražské vlády v době tzv. víkendové (či „květnové“) krize. Koncem května 1938 Hitler schválil tzv. směrnici *Grün*, jasně stanovující jako „nezměnitelné rozhodnutí“ „zničit Československo vojenskou akcí v blízké budoucnosti“, přičemž touto budoucností byl myšlen podzim téhož roku.

Hitlerův hlavní protivník ve střední Evropě, československý prezident Edvard Beneš, si byl nacistických záměrů s Československem vědom, nacistické hnutí v Německu i Rakousku ostat-

ně československá diplomacie (kterou Beneš řídil po celou dlouhou dobu let 1918–1935) sledovala dávno před „Machtübernahme“ v lednu 1933. Ještě jako šéf pražské diplomacie na ně ostatně Beneš reagoval v mnoha rovinách, mj. podporou všech projektů kolektivní bezpečnosti, jež se ve třicátých letech objevily na evropské politické šachovnici, i spolu-iniciováním rozsáhlé reorganizace a modernizace československé armády po roce 1934.

Mnoho z Benešových obranných záměrů se nepodařilo z různých důvodů realizovat. Např. z velkoryse zamýšlené koncepce Východního Locarna, která by byla přinutila všechny diktátory prostě „sedět na místě“, se realizovalo jen spojení francouzsko-sovětské z května 1935, k němuž Československo přistoupilo formou vlastní smlouvy s Moskvou, jejíž aplikace ale závisela na realizaci aliance francouzsko-sovětské. Z Benešových „středoevropských“ plánů, kalkulujících původně se spoluprací francouzsko-italskou, se nerealizovalo nakonec prakticky nic a „anšlus“ Rakouska jim zasadil definitivní úder. Do září 1938 nebyla plně dokončena ani zmíněná přestavba armády, především výstavba mohutné pevnostní linie podle francouzských vzorů. Přesto ČSR nepochybně představovala politicky i vojensky závažného soupeře, jehož likvidace byla myslitelná jen v případě mezinárodní izolace republiky, což si ostatně v Berlíně uvědomovali.

Zářijová krize 1938 byla završením jistých dlouhodobějších snah také ze strany politické reprezentace západních demokratických velmocí v čele britským ministerským předsedou N. Chamberlainem, který – fakticky již od roku 1937 – jasně udával tón v celém anglo-francouzském politickém partnerství. Pro Chamberlaina, usilujícího z různých důvodů o obnovení alespoň dočasněho politického uvolnění mezi Západem a Německem (procesu, pro něž se brzy vžije termín *appeasement*), bylo Československo se svými problémy, mj. obtížemi s německou menšinou, jedním z několika problémů, o jejichž řešení usiloval.

Britská diplomacie, do značné míry podlehnuvším nacistické propagandě i zručné reklamě Henleinovy Sudetoněmecké strany, byla dlouho přesvědčena, že československo-německé napětí je možno oslabit velkorysími ústupky pražské vlády vůči německé menšině v republice. Britové sice věděli, že podstatná část této

menšiny je nakažena bacilem nacistického radikalismu, důvěřovali však líčené umírněnosti K. Henleina.

Zde byl jeden z kořenů – a také největších omylů – celé britské politiky vůči Československu v roce 1938, jemuž se od jara téhož roku podřídila více či méně ochotně i tehdejší vláda francouzská. Když se Britům nepodařilo dosáhnout rozřešení tohoto tzv. sudetoněmeckého problému v rámci Československa, o což nejvýrazněji usilovala mise ex-ministra W. Runcimana v pozdním létě 1938, Chamberlain projevil brzy ochotu přistoupit na řešení radikální, což se definitivně projevilo v momentu jeho první návštěvy Hitlera v polovině září.

Také pro „vůdce“ sudetských Němců byl vývoj na podzim 1938 v jistém smyslu završením jejich „zápasu“ v českém prostoru, jehož kořeny můžeme stopovat již dávno před první světovou válkou. Sudetští Němci, tvořící zhruba 22 % populace předválečné republiky, byli sice – snad vedle Švédů ve Finsku – nejvelkoryseji postavenou menšinou v tehdejší středovýchodní Evropě, o čemž svědčila mj. přítomnost dvou až tří jejich ministrů v koaličních pražských vládách. Podstatný segment německého obyvatelstva českých zemí, od poloviny dvacátých let více či méně smířený s existencí Československa, se ale již od první poloviny následující dekády rychle zužoval, aby se na jaře fatálního roku 1938 scvrkl – jak lze usuzovat např. z výsledků obecních voleb v květnu-červnu téhož roku – do pouhé desetiny jeho počtu.

Téměř výlučnou reprezentantkou sudetských Němců se nyní skutečně stala z Berlína dávno podporovaná, a od roku 1937 již zcela řízená Sudetoněmecká strana, v létě 1938 čítající dokonce více než milion členů (!). Její vedení už nejen nehledalo dohodu s pražskou vládou, ale – přesně v duchu Hitlerova návodu – cílilo k odervání tzv. sudetoněmeckých území (ve skutečnosti nikdy pevně vymezených) z celku historického českého státu. Jak napovídá dopis K. Henleina Hitlerovi z listopadu 1937 i dokumenty další, měl se tento krok stát jen prologem k včlenění celých Čech a Moravy do „německého“ prostoru. Za takových okolností nebylo samozřejmě překvapivé, že úporná jednání o novém postavení Němců (i dalších menšin) v republice, do nichž již stále více přímo zasahovali i západní diplomaté, nemohla dospět k pozitivnímu výsledku.

Počátek československé krize

Prezident Beneš si po celá vyčerpávající jednání mezi jím, zástupci vlády a delegací SdP uvědomoval, že nejde o osud německé menšiny, ale – jak později napsal ve svých memoárech – že je to ve skutečnosti „boj mezi autoritativním, diktátorským a pangermánským režimem Berlína a demokratickou Prahou“. Měl v podstatě pravdu, vzhledem k celkové koncepci Západu a zvláště Britů ale podobná argumentace na londýnské (a tedy ani pařížské) vládní kruhy neplatila a spíše je provokovala k novému nátlaku ve směru dalších ústupků. Dobře to ukazoval osud projektů, nabízených prezidentem delegaci SdP na přelomu srpna a září 1938.

Dne 29. srpna Beneš na základě předcházejících rozhovorů s delegací SdP definitivně koncipoval tzv. *zápis o postupu jednání v národnostních otázkách*, který předpokládal vyřešení většiny sudetoněmeckých stížností buď okamžitě nebo v kratičké lhůtě do poloviny října. Zaručoval např. minimální padesátiprocentní podíl německého úřednictva v oblastech s nadpolovičním podílem Němců a navíc předjímal faktickou „pozitivní diskriminaci“ při přijímání Němců do řad státního úřednictva, definitivně zakotvoval zásadu proporcionality v oblastech školství, osvěty, zdravotnictví, atd. Německé oblasti měly obdržet půjčku ve výši půl miliardy tehdejších Kč na likvidaci následků hospodářské krize, plán předjímal i zřízení tří fakticky německých žup s rozsáhlými samosprávnými kompetencemi v oblasti hospodářské, školské, kulturní, sociální péče, atd. Delegace SdP (a následně i Runciman) ale tento projekt zavrhl, a díky britskému nátlaku si vynutila další ústupky v podobě tzv. čtvrtého plánu, který prezident předložil 5. září.

Nový projekt nabízel další ústupky z hlediska regionální autonomie (kde byl ochoten kombinovat principy lokální samosprávy a státní správy i v oblasti bezpečnosti), zcela zrovnoprávněval němčinu s češtinou (což mimochodem Čechům jako většinovému elementu v zemi nebylo před rokem 1918 nikdy reálně příznáno), byla předjímana i úplná finanční proporcionalita pro řadu oblastí správních, sociálních i kulturních. Umírněná část vedení SdP sice interně přiznávala, že tento návrh znamená realizaci většiny požadavků jejich vlastního programu. Pro nacistické radikály v řadách SdP a samozřejmě pro Hitlera (s nímž Henlein ihned odjel plán konzultovat) byl ale – a z hlediska jejich politických cílů

samozřejmě musel být – opět nepřijatelný. Po zjevně vyprovokovaném incidentu v Moravské Ostravě byla pak jednání přerušena, aby díky následnému spádu událostí již nebyla nikdy – přes snahu západních diplomatů – obnovena.

Když večer 12. září Adolf Hitler na stranickém sjezdu v Norimberku ve velkém projevu ostře napadl Československo jako „umělou konstrukci vybudovanou ve Versailles“ a Čechy jako násilnické utlačovatele sudetských Němců, vyvolalo to v pohraničních oblastech, především v regionech přímo přiléhajících k německé hranici, pokus o protistátní puč. Již několik měsíců z říše tajně vyzbrojované bojůvky podnikaly stovky útoků na sídla státních orgánů, zvláště celnice, pošty, nádraží i další úřady, při nichž bylo zavražděno několik desítek Čechů. Pražská vláda reagovala vojenskými opatřeními, mj. skrytou částečnou mobilizací a vysláním motorizovaných jednotek do pohraničí, a také vyhlášení stanného práva v některých okresech.

Zárok vedl k téměř okamžité likvidaci povstání, vedení SdP v čele se samotným Henleinem ale uprchlo do Německa a zde sudetoněmecký „vůdce“ v lipském rozhlase deklaroval 14. 9. přání Němců „vrátit se do říše“. Nepříliš početní uprchlíci ze Sudet pak také začali – místy dokonce s pomocí německých ozbrojených složek včetně SA a SS – organizovat vlastní bojové formace, tzv. Sudetoněmecký Freikorps, jehož oddíly od 17. září podnikly řadu teroristických útoků proti československým orgánům v pohraničí republiky. Ozbrojený konflikt však tyto srážky, při nichž zahynulo několik desítek lidí, nevyprovokoval; rozhodující činitelé v Paříži a především v Londýně byli totiž odhodláni udržet mír doslova „za každou cenu“ (for every price). To britského ministerského předsedu vzápětí podnítilo k realizaci již dříve připraveného plánu „Z“.

Postoj Západu k rozdělení československého státu

Když se 15. září ráno premiér N. Chamberlain vydával na svoji první návštěvu A. Hitlera do Berchtesgadenu, vezl si požehnání ministrů své vlády také k případnému německému návrhu plebiscitu na československých územích, obývaných majoritou sudetských Němců, i předběžné akceptování myšlenky mezinárodních garancí pro takto „uměněné“ Československo. Základní linie britského postupu v celé nadcházející krizi byla tedy již předem vy-

tčena a není tedy překvapivé, jestliže Chamberlain při nadcházejících jednáních nevznesl vážnějších námitek ani proti Hitlerově požadavku přímého odstoupení českého pohraničí, třebaže byl v německé politice zásadním novem bez jakýchkoliv historických či právních kořenů.

Jediné, co premiér žádal, byla lhůta ke konzultaci s Francouzi – souhlas či nesouhlas reprezentace československé mu zjevně větší starosti nepůsobil. Ideu cese československého pohraničí s nadpoloviční většinou Němců pak hned následujícího dne schválil i britský vládní výbor pro zahraniční politiku a následně i celá vláda, aby se 18.–19. září stal předmětem mezivládních jednání mezi delegacemi Spojeného království a Francie.

I když se při nich šéf francouzské vlády Eduard Daladier zpočátku zdráhal návrh akceptovat v – oprávněně – obavě, že bude Hitlerem zneužit i jinde v Evropě, postoj Britů nakonec zcela vítězil. Výsledkem byl pak tzv. anglo-francouzský plán, který požadoval na československé vládě, aby se zřekla těch území vlastního státu, na nichž žila nadpoloviční majorita německé populace; výměnou za to byly obě západní demokracie ochotny garantovat nové hranice státu proti nevyprovokované agresii.

Pražské vládní kruhy v čele s prezidentem, které nebyly vůbec o obsahu britsko-německých jednání ani následujících anglo-francouzských negociací informovány, se zatím připravovaly spíše na úpornou obranu a ještě 18. září se v Paříži domáhaly souhlasu k všeobecné mobilizaci. Tím větší šok ovšem znamenal dotčený anglo-francouzský návrh, v Praze Benešovi předaný odpoledne 19. září. Jeho akceptování by bylo svými důsledky znamenalo faktickou destrukci integrity republiky. I francouzská diplomacie však naléhala na jeho přijetí s tím, že jeho zamítnutí by znamenalo konec britské podpory Francii – a následně zřejmou neúčast Francie v pravděpodobně následující nacistické agresii. Pražská reprezentace v čele s prezidentem však přesto rozhodla takový plán odmítnout a večer příštího dne, 20. 9., bylo toto stanovisko sděleno západním titulářům s tím, že jako alternativu navrhovali Čechoslováci aplikaci využití československo-německé arbitrážní smlouvy z roku 1925.

Západní vládu samozřejmě pražská reakce neuspokojila, Britové naopak očekávali souhlas, aby mohla jejich komunikace s Hit-

lerem na nejvyšší úrovni pokračovat; byl tedy zvolen „tvrdší“ postup. Krátce po druhé hodině rání (!) 21. září provedli britský a francouzský vyslanec novou demarši přímo u prezidenta, při níž vyslanec de Lacroix oznámil, že budou-li návrhy – tedy požadavek odstoupení zmíněných území – odmítnuty, vezme na sebe československá vláda riziko války, do níž by Francie „za těchto okolností nemohla jít“. Československu tak fakticky hrozila izolovaná válka proti nacistické velmoci, podporované Itálií, téměř jistě i Maďarskem a zřejmě také Polskem. Pod dojmem těchto okolností, a také v obavě, aby nebyla označena za viníka konfliktu, pražská reprezentace nakonec po dalším nátlaku anglo-francouzský plán akceptovala, ovšem jako celek, tedy včetně příslibu mezinárodních garancí.

Zatímco Československo bylo ihned po přijetí anglo-francouzských požadavků podrobeno nátlaku i ze strany Polska a Maďarska, požadujících územní cese v duchu stejného principu, vydal se Chamberlain ještě 22. září znovu za Hitlerem, aby dohodl způsob „převodu“ dotčených teritorií. V Godesbergu, kde se druhé setkání uskutečnilo, jej ale čekalo zklamání, Hitlerovi již vyplnění berchtesgadenských požadavků zdaleka nestačilo. Žádal okamžité odstoupení všech československých území s údajnou německou většinou a jejich obsazení německou armádou do 1. října (!), nadto prosazoval i uspokojení požadavků maďarských a polských. Na tzv. sporných územích měl pak být proveden plebiscit podle modelu uplatněném v Sársku v lednu 1935, pouze za účasti obyvatel, kteří tam žili před říjnem 1918. Vůči Praze byla pak vznesena i řada nároků finančních a majetkových. Summit skončil takřka roztržkou, které zabránila jen nová Chamberlainova ústupnost, vyjádřená v jeho dopise z následujícího dne, vyjadřující ochotu předání nových podmínek československé vládě. Hitlerovy požadavky byly vtěleny do memoranda, které se pak – po drobných kosmetických úpravách – Angličané zavázali předat do Prahy. Jenže tam se k totální kapitulaci nechystali...

Československá mobilizace

Brutálně vynucené přijetí anglo-francouzského „plánu“ vyvolalo rozhořčené reakce české i slovenské veřejnosti, situace byla ale ještě 22. září výrazně zklidněna výměnou vlády. Hodžův politický

kabinet vystřídala vláda úřednická vedená populárním generálem Janem Syrovým, personifikujícím legionářský boj za vznik státu v době první světové války. Diplomacie, nadále vedená K. Kroftou, se pak – za vydatné spolupráce samotného prezidenta – znovu snažila aktivizovat spojenecký systém, mj. proti nové hrozbě polské a maďarské.

Západ byl žádán o intervence v Berlíně proti zásahům německých vojenských oddílů na straně sudetoněmeckých povstalců v některých okrajových částech republiky. Vlády v Bukurešti a Bělehradě byly informovány – a ne zcela bezvýsledně – o agresivních požadavcích maďarských. Polskou hrozbu se pak Praha snažila eliminovat žádostí o vystoupení SSSR. Moskva, s velkou pravděpodobností sledující vlastní velmocenské cíle, potom už od 23. září začala soustřeďovat při svých západních – nejen polských – hranicích jistý počet vojsk. Nejvýznamnější obrat přinesl ale neúspěch schůzky v Godesbergu na Západě.

Do Prahy dolétly informace o nezdaru druhého Chamberlainova zájezdu ještě večer 22. 9., příštího dne odpoledne je následovalo oznámení západních diplomatů, že již nemohou nést zodpovědnost za předcházející „rady“ nemobilizovat. To bylo považováno za „senzační obrat“ a ještě téhož dne večer byla vyhlášena všeobecná mobilizace armády, vedoucí rychle k výraznému rozšíření obranných možností státu. Nevylučoval se sice ani okamžitý německý vojenský útok v nejbližších hodinách. Když se však nekonala a mobilizační přípravy se mohly nerušeně rozvíjet i následujících dnech, převládl v Praze – přes řadu negativních indicií právě na poli mezinárodním – optimismus. Sám Beneš nechal rozeslat československým vyslancům v zahraničí instrukci, konstatující: „Průběh mobilizace bezvadný, lid absolutně pevným, vláda plným pánem situace.“

Jakékoliv další ústupky byly nyní považovány za vyloučeny, ba uvažovalo se i o možnosti v příhodné chvíli negovat závazky plynoucí z anglo-francouzského plánu. Beneš také optimisticky předpokládal, že „po provedení mobilizace vydržíme každý útok velmi dlouho“, čemuž vcelku odpovídala i vojenská situace. Již předtím posílená mírová organizace armády byla uvedena na válečný stav, takže koncem září dosáhla stavu 42 divízi vedle menších útvarů. Celkem bylo do zbraně povoláno více než 1,5 miliónu mužů,

armáda disponovala mj. 470 tanky a více než 1500 letouny různé hodnoty. Možnosti obrany pak vydatně zvyšoval byť nedokončený pás opevnění, složený z 266 těžkých pevnostních objektů a téměř 10 tisíc pevnůstek menších. Přes evidentní převahu nacistických ozbrojených sil zvláště v obrněné technice a ve vzduchu tyto síly umožňovaly alespoň určitou dobu účinnou obranu, samozřejmě za předpokladu postupně se stupňující vojenské podpory ze strany smluvních spojenců, především Francie a také sovětského Ruska.

Kabinet generála Syrového hned 25. září rozhodl, že godesberské požadavky budou důrazně odmítnuty, neboť daleko vybočují za anglo-francouzský plán, což formálně ještě téhož dne učinil vyslanec ve Velké Británii Jan Masaryk. V Londýně, kde právě začínaly další britsko-francouzské porady, tedy uslyšeli, že „proti novým ukrutným požadavkům cítí... vláda svou povinnost postavit se k nejzazšímu odporu, a my tak učiníme s boží pomocí“. Pstojte reprezentací západních demokracií vůči Československu to ale výrazněji neovlivnilo. Třebaže zvláště na počátku londýnské schůzky francouzská delegace zavrhovala možnost přijetí Hitlerova godesberského diktátu, veškerá jednání vycházela z premisy předcházejícího akceptování anglo-francouzského plánu. Nesměřovala tedy k obraně integrity Československa, jak se mohlo zdát vnějšímu pozorovateli, ale mnohem spíše k vnučení původních berchtesgadenských principů Hitlerovi.

Obě západní velmoci zahájily sice nyní rovněž jisté vojenské přípravy a 26. 9. bylo vydáno bojovně znějící vyhlášení, ohlašující případný odpor Francie za podpory Británie a SSSR proti eventuální Hitlerově snaze „zničit svobodu českého národa“. Již předtím, ráno téhož dne, odjel ale do Německa Chamberlainův politický poradce H. Wilson, aby se pokusil zabránit vypuknutí konfliktu, když – jak to vyjadřoval dopis ministerského předsedy nacistickému vůdci – „nelze mluvit o tom, že by Německo shledalo nemožným dosáhnout splnění jasných práv Němců v Československu“.

Celá jeho mise – stejně jako paralelní aktivity britského berlínského velvyslance N. Hendersona – pak nasvědčovala, že Západ bude chtít vyřešit krizi bez války, samozřejmě za cenu dalších ústupků vlády československé. K vyřešení „problému“ míro-

vou cestou ostatně směřovalo i osobní poselství prezidenta USA F. D. Roosevelta, které (k oprávněnému dotčení československého prezidenta i jeho diplomatů) adresoval stejně Berlínu jako Praze.

Mnichovský diktát

V pondělí 26. září zaútočil Hitler znovu zuřivě na Československo a jeho reprezentaci v projevu před berlínským Sportpalastem; republika tu byla opakovaně prezentována jako výplod „versailleských lží“, přičemž za jejich otce byl označen adresně prezident Beneš. Podle nacistického Führera byl Beneš „rozhodnut postupně a pomalu německví vyhubit, a do jisté míry toho také dosáhl“. Tomu samozřejmě Hitler nechtěl přihlížet. Bud' prý „dá konečně Němcům jejich svobodu, nebo půjdeme my a tuto svobodu jim přineseme... Jsme rozhodnutí. Pan Beneš ať nyní volí.“ Horečná politická i vojenská aktivita v Československu, kterou vyvíjel prezident, vláda i velení armády, ovšem napovídaly že v Praze již byli rozhodnutí.

V kontrastu s mnoha pozdějšími, většinou politicky motivovanými historickými dezinterpretacemi E. Beneš nyní nejvážněji směřoval k obranné válce se všemi důsledky. Dosvědčovaly to nejen urychleně realizované mobilizační přípravy, ale též celá série protiakcí diplomatických, směřujících k rekonstrukci té široké obranné fronty, o níž československá zahraniční politika usilovala prakticky od počátku třicátých let, a která jedině mohla Hitlera a jeho kolaboranty efektivně zastavit.

Poté, co byly – alespoň pro československou stranu – odbyty godesberské požadavky, byly ještě 26. září odmítnuty i nároky maďarské, proti nimž byla současně burcována – nikoliv bez úspěchu – Malá dohoda. I flegmatictější kabinet Stojadinovićův musel nyní upozornit Budapešť i Berlín a Řím, že má vůči ČSR vzhledem k případnému maďarskému vystoupení jisté závazky, což přimělo Maďary k – alespoň dočasnému – zadržení agresivních záměrů. Do Varšavy bylo pak vypraveno osobní poselství prezidenta Beneše, jež výměnou za obnovení „přátelských vztahů“ a spolupráce mezi oběma státy vyjadřovalo ochotu k úpravě hranic. Třebaže tento tah neskončil úspěšně, v Praze mohli proti případnému polskému vystoupení počítat s úderem SSSR.

Když v noci 27. září obdrželi v Praze informace o nezdaru zmiňované Wilsonovy mise, převládl předpoklad, že příštího dne začne válka a podle toho byly učiněny i následující kroky. Nedlouho po půlnoci z 27. na 28. 9. bylo posláno do Ženevy stálému delegátu ČSR u Společnosti národů poselství, které měl předat v momentu zahájení německé agrese. Ve stejné době prezident požádal osobně o leteckou pomoc Moskvu. Jak zaznělo na zasedání vlády, „budeme-li zítra napadeni, je fronta rekonstruována“. K útoku ale nedošlo. Chamberlain, odhodlaný zachránit mír za každou cenu, totiž po další výměně dopisů s Hitlerem rozvířil sérii diplomatických kroků, jejichž výslednicí byla nakonec schůzka šéfů vlád čtyř velmocí v konferenčním sále někdejšího královského paláce v Mnichově.

Šéf britské vlády poslal 28. září Hitlerovi další list, vyjadřující přesvědčení, „že vše podstatné může dostat bez války a bez odkladu“. A navrhl diktátorovi schůzku se zástupci Francie, Itálie a ČSR k jednání o realizaci „převodu“ sporných území. Současně se obrátil na italského diktátora B. Mussoliniho, který posléze iniciativu podpořil. Hitler, třebaže idea mezinárodní konference znamenala dočasně zábranu jeho konečnému cíli, úplnému zničení Československa, ještě týž den plán přijal, byť v poněkud jiné režii, nežli si představoval britský ministerský předseda.

Československo, o jehož nejvitálnějších zájmech se mělo jednat, nebylo vůbec pozváno, výsledek jednání měl být jen sdělen jeho delegátům. Chamberlain, odlétající do bavorské metropole, sice do Prahy vzkazoval, že chce hledat kompromis mezi stanoviskem německé a československé vlády, které by umožnilo „spořádané a spravedlivé provedení principu odstoupení“, pražská vláda si ale – již vzhledem k vehemenci, s jakou britská diplomacie ještě před summitem prosazovala provedení tzv. *time-table*, čili časového rozvrhu odstoupení českého pohraničí – nemohla dělat žádné iluze.

Konference v bavorské metropoli, zahájená po poledni 29. září, neměla příliš komplikovaný průběh. I západní delegace totiž přijaly Hitlerův názor, že existence Československa v jeho nynější podobě ohrožuje evropský mír, a že je tedy nutno – přesně v duchu velmocenských kongresů XIX. století – tento stát rozdělit. Za základ jednání byl přitom přijat zdánlivě mírnější návrh Musso-

linií, který však italský diktátor předtím dohodl se svým německým kolegou při společné cestě z Kufsteinu. Jediným výraznějším problémem bylo, jak donutit pražskou vládu, aby toto rozhodnutí přijala. A tu Praha neměla zastánců – i francouzský ministerský předseda Daladier, reprezentující nejdůležitějšího československého spojence, opakoval, že jeho vláda nepřipustí z československé strany žádných průtahů. Ještě před půlnocí byla smlouva podepsána.

Základem tohoto dokumentu, vstoupivšího do dějin diplomacie jako tzv. mnichovská dohoda, byl konsensus čtyř velmocí o „odstoupení sudetoněmeckého území“, aniž ovšem bylo toto teritorium přesněji vymezeno; stanoveny byly jen přesné podmínky „převodu“. Vyklizování pohraničí mělo být zahájeno hned 1. října, většina předjímaného území měla pak být německou armádou obsazena ještě během prvního říjnového týdne. Konečně vymezení hranic a tedy rozsah posledního, tzv. pátého pásma, měl ovšem určit až mezinárodní výbor, svolaný na počátek října do Berlína, v němž měl již zasednout i delegát Československa. Tento výbor měl pak také dozírat nad předpokládaným plebiscitem, který měl být v dotyčném posledním pátém pásmu proveden nejpozději do konce listopadu 1938.

Z Mussoliniho podnětu byly přijaty ještě dodatečné deklarace, podle nichž měl být do tří měsíců vyřešen také problém maďarské a polské menšiny, v opačném případě jej měla opět rozhodnout velmocenská arbitráž. Chamberlain a Daladier pak přidali ještě dodatek o mezinárodních zárukách nových československých hranic, k němž se Německo a Itálie měly připojit hned po úpravě polských a maďarských záležitostí. Ani Berlín, ani Řím tak ale nikdy – přes usilovné snahy diplomacie tzv. druhé (pomnichovské) republiky – neučinily.

Národní katastrofa

Ani československá delegace v Mnichově (vyslanec v Německu V. Mastný, šéf kabinetu ministra zahraničí H. Masařík), ani pražská vláda neměly nejmenší šanci výsledek konference ovlivnit. Československým diplomatům v Mnichově, hlídaným stále Gestapem, byl posléze předán jen výsledek v podobě dohody; jeden z Angličanů k tomu cynicky dodal, že v případě odmítnutí dohody „si to

budete vyřizovat sami“. To nutně anticipovalo následující postoj vládních činitelů v Praze.

Vláda generála Syrového, uvažující za přítomnosti prezidenta o mnichovském verdiktu dopoledne 30. září, neměla mnoho možností. V případě odmítnutí by následoval vpád Německa, podporovaný pravděpodobně Maďarskem a zřejmě i Polskem. Jak se vyjádřil šéf diplomacie K. Krofta, „je pochybné, zda by za této situace Sověty nám pomoci chtěly a zda by jejich pomoc byla účinná“. S jakoukoli pomocí Západu pak v Praze nejen pro předchozí politiku pařížské i londýnské vlády, ale především pro zjevné nadšení tamní veřejnosti, vítající jak Chamberlaina tak Daladiera jako zasloužilé mírotvorce, nemohli počítat, což – mimochodem – většina pozdějších historických analýz potvrdila.

Jedinou alternativou k izolované a předem prohrané válce byla určitá naděje plynoucí z přijetí dohody jako *celku*, tedy včetně mezinárodních garancí, a pak i příslibená možnost odvrátit při jednání ve zmiňované mezinárodní komisi požadavky další. Strašné bylo ovšem – jak oprávněně uzavíral ministr Krofta – všechno. Beneš, vždy uvažující alespoň o záchraně nejnужnějšího minima, nemohl, než přijmout – „kdybychom nepřijali, udělali bychom čestnou válku, ale ztratili bychom samostatnost a národ by byl vyvražděn“. Bylo tedy rozhodnuto zachránit alespoň jádro československého státu. Hned následující dny však napověděly, že ani Západ, tím méně Němci neberou své přísliby z Mnichova vážně.

Očekával-li Beneš a jeho suita, že se v mezinárodní komisi v Berlíně podaří za pomoci západních velmocí stanovit alespoň částečně funkční hranice, respektující jak etnickou skladbu, tak hospodářské (a vojenské) potřeby okleštěného státu, došlo fakticky k opaku. Hned první zásadní otázka, totiž která území budou klasifikována jako „převážně německého charakteru“, byla totiž zodpovězena zcela podle přání (a tendencí) nacistických předáků. Československá delegace v čele s vyslancem V. Mastným sice navrhovala, aby za takové oblasti byla označena jediné teritoria s 75 % německou majoritou dle posledního sčítání. Předseda komise, státní sekretář berlínského zahraničního úřadu E. von Weizsäcker, ale prosadil hranici 51 % v roce 1918, tj. fakticky v roce 1910.

To ovšem znamenalo, že se tzv. páté pásmo rozlilo místy hluboko do vnitrozemí české kotliny, nejen bez ohledu na potřeby

nového státu, ale na mnoha místech již též zcela bez zřetele k aktuální struktuře národnosti. Rakouské statistiky umožnily např. západočeskou Plzeň obchvátit údajně „sudetským“ územím ze severu i z jihu, přičemž jen v inkriminované oblasti zůstalo na „německé“ straně 13 tisíc Čechů proti 5 tisícům Němců. Ještě fatálnější byla anexe převážně německého sídelního ostrova v oblasti Svitav, která nejen zahrнула i Čechy v podhůří Orlických hor, ale navíc přerвала základní dopravní tepny státu. Rozsah pásma ostatně diktoval ve finální fázi prostřednictvím Weizsäckera sám Hitler, samozřejmě zcela podle německých strategických potřeb. Československé straně nepomohlo ani odstoupení prezidenta Beneše z prezidentského úřadu 5. října, které původně nacisté signalizovali jako podmínku velkorysejšího přístupu.

Po stanovení finální hranice, vytyčené berlínskou komisí, bylo nakonec Československo přinuceno odstoupit nacistické říši území o rozloze 29 tis. km² s celkem 3,6 milióny obyvatel včetně 600–700 tisíc Čechů., z nichž více než 150 tisíc bylo v nejbližších dnech a týdnech vyhnáno do vnitrozemí. Pro československý stát byl samozřejmě tento výsledek mnohonásobnou katastrofou, nejen z hlediska nacionálního a sociálního, ale též hospodářského a samozřejmě vojenského.

Naděje pražské diplomacie na získání mezinárodních garancí, smluvně příslibených v Mnichově, se pak ukázaly jen další iluzí – i když Československo vyplnilo přímé i nepřímé požadavky mnichovské dohody, mezinárodních záruk se samozřejmě nedočkal. A. Hitler, který ještě koncem září v už citovaném projevu vykřikoval, že „nechceme žádných Čechů“, ostatně již koncem října podepsal směrnici o definitivní likvidaci tohoto státu přesně tak, jak to po léta projektoval...

Zápas za odčinění Mnichova

Když byla 21. listopadu 1938 schválená „finální“ československo-německá hranice (předcházelo ji ultimativní vydání několika desítek ryze českých obcí na Chodsku a Jilemnicku), jednalo se o akt, který německá strana nebrala vážně. Šéf O.K.W., Generál W. Keitel ostatně už tři týdny poté, 17. prosince, podepsal směrnici příznačně nazvanou „Likvidace zbytků Československa.“ Tu pak jeho vojska po drastické epizodě v německé metropoli, při

níž bylo česko-slovenskému prezidentu Háchovi vyhrožováno leteckým zničením Prahy, provedla 14.–15. března 1939, kdy téměř bez boje obsadila nejen zbytek českých zemí, ale též část Slovenska. Hitler a jeho podřízení mohly nyní zahájit přípravu uskutečnění své devízy, podle níž zde nebylo pro Čechy místa...

Roztrhání mnichovské dohody nacistickým führerem mělo však dalekosáhlé důsledky nejen pro Čechy a následující česko(slovensko) německé vztahy. Likvidace pomnichovské republiky zasadila smrtelný úder západnímu appeasementu, který ještě nedávno – při návštěvě nacistického ministra zahraničí v Paříži v prosinci 1938 – slavil ještě poslední triumf. Další německé výboje v centrální Evropě již vlády v Londýně a Paříži nemohly a nechtěly tolerovat. Postupná politická změna na Západě, která vedla brzy – počátkem září 1939 – k nové evropské válce, pak samozřejmě usnadnila českým a slovenským demokratům zahájení nového odboje za obnovu Československa, a to v hranicích před tzv. mnichovskou dohodou.

Edvard Beneš, v době německého vpádu do českých zemí vyučující o dějinách demokracie na chicagské universitě, hned v jednom z prvních veřejných projevů jasně vyhlásil fakticky již jménem rodící se českého protinacistického odboje, že „nejsme vázáni mnichovským diktátem a neuznáváme německou okupaci“. Právní likvidace mnichovské dohody se pak Benešovi a jeho spolupracovníkům stala – samozřejmě vedle vlastní obnovy československého státu – nejzákladnějším programovým cílem odbojové aktivity.

Třebaže ale např. nový ministerský předseda Winston Churchill už koncem září 1940, právě u příležitosti druhého výročí „Mnichova“, veřejně prohlásil, že to byli sami nacisté kteří zničili mnichovskou dohodu, mělo trvat ještě téměř další dva roky, nežli československá exilová vláda tohoto cíle dosáhla. Teprve po mnoha obtížných diplomatických jednáních deklaroval 5. srpna 1942 tehdejší šéf britské diplomacie A. Eden, že se vláda Jeho Veličentstva necítí vázána závazky plynoucími z mnichovské dohody a že nebude ani při budoucím určování poválečných hranic Československa změnami z roku 1938 jakkoliv ovlivňována.

Uvědomíme-li si, že už předtím přijal Churchillův kabinet rámcové rozhodnutí o vysídlení německých menšin z Československa

a Polska, dosáhl zde Beneš nesporně jednoho největších vítězství celé své více než třicet let trvající diplomaticko-politické kariéry. Vítězství, které ještě umocnila deklarace Národního výboru bojujících Francouzů z 29. září 1942, podepsaná samotným generálem Charlesem de Gaullem, a posléze i podobné prohlášení post-fašistické vlády italské z 26. září 1944.

Vítězství západních spojenců v čele s Velkou Británií i SSSR zabránilo realizaci Hitlerovy vize o likvidaci Čechů a naopak umožnilo mimo jiné znovu-obnovení Československa. Především díky iniciativám E. Beneše a jeho diplomatů byla republika vzkříšena v hranicích před konferencí v Mnichově tak, jak je – alespoň ve vztahu k Německu a Rakousku – ustanovily již příslušné pařížské mírové smlouvy v roce 1919.

Nic na tom nemohly změnit ani svérázné právní interpretace sudetoněmeckých vysídlenců, zastávajících – v některých případech dodnes – tezi o platnosti výsledku z Mnichova, ba ani dlouholetá a mnoha okolnostmi podmíněná neochota vlád Spolkové republiky Německo vyhlásit tento dokument za neplatný od počátku. Teprve vláda velkého evropského demokrata W. Brandta byla ochotna uznat, že mnichovská dohoda byla – jak výslovně konstatuje tzv. pražská smlouva z prosince 1973 – „Československé republice vnucena nacistickým režimem pod hrozbou síly“ a je tedy oběma stranami považována za nulitní. To pak ztvrdila i nová smlouva mezi nově sjednoceným Německem a opět demokratickým Československem z 27. února 1992.

Mnichov je zrádná paralela

Eva Hahnová

historička, Oldenburg, SRN

Ať už odsuzujeme politiku ustupování velmocenskému zlu nebo zábor někdejšího českého pohraničí srovnáváme s ohnisky vojenských expanzí dneška, bývá v podobných debatách poněkud „přemnichováno“. Paralely s Gruzii či Osetií však častokrát pokulhávají. Proč? Na diktát z 30. září 1938 nestačí pohlížet v kontextu menšinového konfliktu. Byl součástí velkého národně socialistického plánu.

Historické odkazy dnes často nahrazují politickou analýzu a zvláště velké oblibě se těší metafora „Mnichova“. Na politiku appeasementu vůči Hitlerovi je poukazováno při argumentaci pro preventivní vojenské zásahy, Saddám Husajn, Usáma bin Ládín a Vladimír Putin bývají srovnáváni s Hitlerem či Stalinem, situace v Kosovu, Osetii nebo Abcházii se prý podobá někdejšímu českému pohraničí, a o Gruzii se dokonce mluví v paralele k Československu v létě 1938. Šlo ale tehdy skutečně o menšinový konflikt, který zneužil diktátor sousedního státu, jak běžné odkazy na „Mnichov“ naznačují?

Jak známo ze starých kronik, mezi českou většinou a německou menšinou docházelo v českých zemích ke konfliktům po celá staletí. V létě 1938 však nastala ojedinělá situace. Bez vměšování nacistického Německa do vnitropolitického života Československa by totiž k Mnichovu nedošlo. Ohniskem tehdejších událostí nebyl ale Hitler, nýbrž Sudetoněmecká strana. V textech o takzvané mnichovské zradě přesto nebývají dějiny této strany, pomineme-li zběžné zmínky, autonomním předmětem zájmu. A právě to způsobuje nejasnosti při dnešních odkazech na „Mnichov“.

Sudety – kolébka nacionalismu

Jak rozumět tomu, že Sudetoněmecká strana (SdP), která byla založena roku 1933 tehdy neznámým učitelem tělocviku z Aše, získala ve svobodných volbách o dva roky později dvě třetiny a v komunálních volbách na jaře 1938 až na 90 % hlasů německé menšiny? Obvyklé odkazy na „narůstání nacionalistických tendencí v německém prostředí“, které byly údajně „živeny sociálními problémy, ale v podstatě se v nich odrážel nástup nacismu k moci v sousedním Německu“, jak se čeští školáci učí, totiž tak neobvyklé výsledky svobodných voleb nevysvětlují.

Ve výmarské republice potřebovala NSDAP dlouhá léta postupného růstu popularity a nikdy nezískala ani polovinu volebních hlasů. Na vysvětlení čeká také skutečnost, že se SdP hlásila do léta 1938 k demokratickým praktikám československého politického systému a po Mnichovu naráz splýnula s NSDAP, aniž bychom nacházeli stopy jakéhokoli odporu mezi jejími přívrženci. Politici, jak známo, často mění své postoje, ale podobné příklady takto radikálního obratu celé politické strany z historie jsou ojedinělé.

Klíč k vysvětlení nabízí dodnes málo známá skutečnost, na kterou poukázal sudetoněmecký politik Rudolf Jung (1882–1945) v roce 1923: „Kolébka německého národně socialistického hnutí stála v Sudetských zemích bývalého Rakouska.“ Jung měl na mysli české země a nemýlil se. Přesto nebývá zatím jeho zjištění v souvislosti s mnichovskými událostmi náležitě zohledňováno.

Historie sudetoněmeckého hnutí za připojení česko-moravského pohraničí k Německu nezačíná ani rokem 1918, ani rokem 1933, ale nelze je odbýt ani odkazem na národnostní spory 19. století. Henleinova strana se totiž hlásila ke zvláštním starším tradicím, jejichž ohniskem byla tzv. německá otázka, tj. proces hledání moderní německé národní identity a hranic německého státu.

Vztah strany k Československu nebyl reakcí na to či ono rozhodnutí českých politiků, nýbrž součástí specifického a dlouhodobého kulturně historického vývoje v německy mluvícím světě, jehož nositelé usilovali o teritoriální zvětšení Německé říše z roku 1871 ve prospěch tzv. všenněmeckých či velkoněmeckých cílů.

Požadavek rozšířit Německou říši o Rakousko a české pohraničí byl po první světové válce populární, a navíc jej v následujících

dvaceti letech podporovala masivní propagandistická kampaň. Jejím centrem nebyla Praha, nýbrž Berlín a Vídeň. Šlo o popularizaci stejných myšlenek ve třech státech zároveň. Nesčetné kulturně-politické organizace vydávaly po dvacet let v Německu, Rakousku a ČSR agitační brožury či vědecky upravené knihy a organizovaly pro politické, vědecké, osvětové a mládežnické pracovníky konference se společnou obsahovou náplní.

Útoky proti výmarské, rakouské a československé republice se zdůvodňovaly velkoněmeckými cíli a výklady dějin, které zdánlivě dokazovaly jejich oprávněnost. K tomu se družila ostře protidemokratická a protizápadní agitace, která byla tehdy ještě živým dědictvím protispojenecké válečné propagandy z let 1914–1918. Protičeská agitace byla jedním z oblíbených témat tohoto prostředí, takže o utiskování německé menšiny v Československu byla řeč již dříve, než k podobnému útisku mohlo vůbec dojít.

Spojené nádoby

Jak se tato přeshraniční spolupráce protidemokratických nacionalistů prakticky projevovala, si můžeme osvětlit na příkladu národně socialistického hnutí, jehož kolébkou skutečně byly české země, jak tvrdil Rudolf Jung. V nich totiž v roce 1904 vznikla první dlouhodobě „úspěšná“ německá pravicově extremistická strana, která holdovala velkoněmeckým ideálům, rasismu, antisemitismu a antislavismu; na celorakouském sjezdu v květnu 1918 ve Vídni si dala jméno Německá národně socialistická strana dělnická (DNSAP).

A o rok později vyšla v Opavě z pera jejího tehdejšího náměstka předsedy Junga vůbec první kniha o nacismu jako světovém názoru *Der nationale Sozialismus und seine Grundlage*. Počátkem 20. let se stala bestsellerem mezi nacisty v Mnichově; tam vyšla v roce 1922 a znovu roku 1923. Na titulní stránce třetího vydání autor poukázal na to, že byl tehdy poslancem československého parlamentu, který nazval „pražská komora“, a věnoval publikaci „Adolfu Hitlerovi a jeho souputníkům“. Hitler ji až do vydání *Mein Kampf* (1925/26) považoval za základní teoretické dílo své ideologie.

Jung tehdy úřadoval nejen jako poslanec v Praze, ale vystupoval také jako uctívaný řečník na tribunách nacistického hnutí ve

výmarské republice i Rakousku. Teprve po vydání *Mein Kampf* se Hitler ke svému mentorovi přestal hlásit, protože by to neprospělo jeho vůdcovským ambicím.

Sudetoněmečtí nacisté byli po první světové válce, když Hitlerova NSDAP teprve vznikala, již dávno úspěšně etablovanou politickou stranou se širokou a pevně zakotvenou organizační a nakladatelskou sítí. Národně socialistické hnutí mělo i po roce 1918 svou hlavní kancelář ve Vídni. Hranice mezi nově vzniklými státy jeho činnost nepřerušily, ale ztěžovaly. Proto podepsali jeho čelní představitelé z Rakouska, Německa a Československa roku 1920 v Salcburku dohodu, podle níž se rozdělili do jednotlivých složek a nadále spolupracovali v souladu s následujícím principem: „Strany jednotlivých států jsou v taktických otázkách od sebe plně nezávislé a budou si formulovat v jednotlivých státních územích vlastní programy podle vůdčích myšlenek všech nacionálních socialistů.“

V duchu Salcburské dohody se sudetoněmečtí nacisté účastnili československého parlamentního života a tvrdili, že jsou demokráty, loajálními občany svého státu a požadují menšinová práva pro německy mluvící obyvatelstvo, které nazývali „Sudetoněmecko“. Jejich volební výsledky byly zpočátku neslavné, ale na přelomu 20. a 30. let se jejich popularita paralelně s úspěchy NSDAP v Německu dramaticky zvýšila. Následky antidemokratické a velkoněmecké agitace se projevovaly ve všech třech sousedních státech podobně, jak konstatoval například známý sudetoněmecký politik Wenzel Jaksch: „Události v Německu, Rakousku a Československu v období 1931 až 1933 na sebe navzájem působily jako ve spojených nádobách.“

Pátá kolona

V době Hitlerova převzetí moci byla DNSAP v lednu 1933 nejsilnější německou politickou stranou v ČSR. Poté se sama rozpustila, protože o její činnosti jako páté kolony tehdy již nebylo pochyb a jednalo se o jejím zákazu. Její lídři se postarali o založení náhradní strany, do jejíhož čela vybrali spoluprací s DNSAP nezkompromitovaného Henleina. Ten tedy nevděčil za svou popularitu vlastním politickým úspěchům, hospodářské krizi či chybám československých politiků, jak se často dočteme i v odborné literatuře.

Henleinův úspěch byl výdobytkem DNSAP, sám o tom ostatně zanechal četná svědectví. Když ho prý při zakládání Sudetoněmecké strany „vůdci DNSAP vyzvali, aby převzal vůdcovství Sudetoněmeckva“, byl konfrontován s velkou otázkou: „Měla by být nacionálně socialistická strana nadále činná v ilegalitě, nebo by se mělo hnutí navenek maskovat a vést svůj boj za sebeprosazení a přípravu na návrat do Velkoněmecké říše legálními prostředky?“

Rozhodnutí padlo ve prospěch té druhé alternativy a Henlein později plný hrdosti vzpomínal, jak se prý v průběhu několika málo let Sudetoněmeckvu podařilo rozvrátit vnitřní stabilitu Československa tak hluboce, že stát dožrál k likvidaci ve smyslu vznikajícího nového pořádku na evropském kontinentě. Podařilo se to podle něj jen díky tomu, že se celé Sudetoněmeckvo hlásilo k nacionálnímu socialismu.

Podobně se vyjadřovali i Henleinovi spolupracovníci a příznivci, jako třeba později známý politik vyhnaneckých organizací v SRN Franz Höller (1909–1972): Kde prý byla řeč o národní jednotě, věděli posluchači, že byla míněna jednota v duchu národně socialistického světového názoru, a kde se mluvilo o vůdcovství, všichni měli na mysli Adolfa Hitlera a jeho hnutí. Duchem nacionálního socialismu byly prodchnuty veškeré akce Henleinova hnutí, jak prý věděli všichni jeho účastníci.

Stejný dojem měli i kritičtí pozorovatelé, a proto Sudetoněmecká strana narážela v ČSR na rezolutní odpor i mezi příslušníky německé menšiny. Právě ti tehdy varovali před tzv. Sudetoněmeckvem a poukazovali na jeho spojitost s nacismem v Německu nejintenzivněji, jak ukazuje například pražský německý deník *Sozialdemokrat*. Výpovědi o roli nacismu v první republice byly po druhé světové válce potvrzeny nesčetnými dokumenty a studii. Zdánlivě náhlý obrat Sudetoněmecké strany nebyl změnou postoje, nýbrž veřejným přiznáním vlastního kréda.

Nacistický expanzionismus

Henlein vyzval 17. září 1938 své přívržence z Německa, aby se dali do služeb sudetoněmeckých vojenských jednotek a jejich ozbrojeného boje proti ČSR. Ty byly tehdy založeny pod kontrolou

berlínského režimu a přidalo se k nim až na 40 000 sudetoněmeckých aktivistů, kteří uprchli z Československa. Následkem jejich přeshraničních teroristických útoků ztratilo v druhé polovině září 1938 život přes sto československých občanů.

Za těchto okolností byla vyjednána a v Mnichově podepsána ona dohoda, na kterou bývá dnes v nejrůznějších situacích odkazováno. A zapomíná se přitom často na skutečnost, že mnichovské události byly prvním krokem nacistického Německa ve vojenské expanzi přes východní hranice, kterou projektoval Hitler ve své knize *Mein Kampf*.

Co plyne z těchto poznatků pro užívání odkazů na „Mnichov“? V létě 1938 nešlo o menšinový problém v Československu, nýbrž o následek dlouhodobého působení velkoněmeckého nacistického hnutí v českých zemích. Na mnichovské události je proto třeba nazírat v kontextu národně socialistických dějin, a nikoli v kontextu menšinových konfliktů. Proto uvedené paralely s Kosovem, Abcházií nebo Gruzii pokulhávají.

Historická jedinečnost nacistického režimu, jeho ideologie a cílů, jeho rasismu a jeho zločinů včetně holocaustu nám nedovolují užívat analogie ani metaforické odkazy na „Mnichov“ při debatách o běžných politických konfliktech dnešních dnů.

Lidové noviny 27. 9. 2008, Orientace, s. 24.

Mnichov je stále aktuální

Jiří Pernes

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

K „osmičkovým“ výročí roku 2008 patří také připomínka sedmdesáti let, která uplynou od konference čtyř velmocí 29. září 1938 v Mnichově. Zástupci Německa, Itálie, Francie a Velké Británie se zde usnesli na postoupení československého pohraničí Německu.

Málokteré z letošních výročí vyvolává tolik emocí, jako výročí Mnichova. Ke každému se dá říci mnoho nového, ale žádné z nich neprovokuje k tolika otázkám a nenabízí na ně tolik odpovědí zcela protichůdných, jako připomínka rozhodnutí vydat suverénní, k obraně připravený demokratický stát dobrovolně na milost a nemilost dědičnému nepříteli.

Bývalý prezident Beneš nejednou po Mnichovu své rozhodnutí hájil argumentem, že jím Čechy a Slováky uchránil před krveprolitím, Prahu před zničením a národ před nevratnými ztrátami. Na jeho slovech je nepochybně mnoho pravdy; kdybychom se Němcům postavili, stalo by se hlavní město Československa skoro jistě prvním cílem německých náletů, desetitisíce, možná statisíce československých občanů by v zoufalých bojích se silnějším protivníkem zahynuly a mnozí z nás by o této tragické možnosti nemohli diskutovat, protože by se pravděpodobně vůbec nenarodili.

Ale tento argument není možno pokládat za uspokojivou odpověď. Nikdo totiž neví, jak by válka skutečně probíhala a jaké ztráty by si vyžádala. A historický příklad jiných národů, které dokázaly za svoji svobodu a nezávislost bojovat i v beznadějných podmínkách ukazují, že ztráty nikdy nebyly tak hrozné, aby se z nich nakonec opět nevzpamatovaly a nevzchopily k dalšímu životu.

Připomeňme si jen malé Srbsko za první světové války, jehož populace byla mnohem menší než populace česká v roce 1938, a které se statečně bránilo mnohem většímu a silnějšímu Rakou-

sko-Uhersku. A podívejme se na statečné, ale k válce mnohem hůře připravené Poláky v roce 1939. Ztráty, které utrpěli v boji za vlast byly strašlivé, ale staly se jedním z pilířů národní hrdosti těch generací polského národa, které přišly po skončení války.

Ztráty i bez zbraně v ruce

Československo se sice v roce 1938 se zbraní v ruce nebránilo, přesto však utrpělo velké ztráty: více než 300 000 jeho obyvatel v době okupace zahynulo. Mnozí z nich jako oběť nacistické rasové persequce, jiní padli v ilegálním boji proti nepříteli, další zemřeli v některém z koncentračních táborů, kam byli odesláni jen proto, že patřili k české inteligenci, důstojnickému sboru či jiné vrstvě národní elity.

Zatímco ve válečném konfliktu, který se rozhodnutím československého vedení nekonal, se mohli jako vojáci postavit útočnickovi se zbraní v ruce a riskovali by při tom jen svůj vlastní život, v těžkých podmínkách ilegální práce, do níž se po okupaci českých zemí mnozí zapojili, tuto možnost neměli a navíc vystavovali smrti své nejbližší, své rodiny, své děti. To byla situace velmi těžká, kterou si uměl představit jen málokterý z politiků, kteří v roce 1938 rozhodli o vydání republiky Hitlerovi a kteří pak z bezpečí Londýna své krajany vyzývali ke statečnosti.

Lámání charakteru

A nejen to. Česká společnost utrpěla Mnichovem nesmírně těžké ztráty morální. Od poloviny 19. století rostla k velikosti, dosahovala velkých úspěchů na poli hospodářském, kulturním, v oblasti vzdělání i sportu. Za první světové války projevili její příslušníci takovou statečnost na bojišti, že si vysloužili úctu ostatních států. Boj legií byl jedním z důvodů, proč velmocí v roce 1918 souhlasily se vznikem nezávislého Československa.

Obyvatelé nové republiky byli sebevědomí a odhodlaní uspět v mezinárodní soutěži. Byli připraveni svoji republiku bránit se zbraní v ruce a zemřít za její svobodu. Částečná mobilizace čs. vojska a obsazení pohraničních pevností 21. května 1938 dokázaly zastavit chystaný německý útok proti republice a všeobecná mobilizace, provedená 23. září téhož roku, ukázala, že strach tehdy

neměl v Československu místo. Avšak místo boje za svobodu přišel rozkaz vydat nepříteli zbraně a pohraniční opevnění. Možnost zemřít za vlast vystřídala nutnost nějak s Němci vyžít. Byla to situace, která lámala charaktery a která zlomila českému národu páteř.

Během oněch 70 let, které od Mnichova uběhly, už nikdy neprojevil takovou míru kolektivní odvahy a chuti obětovat se pro dobrou věc, jako tehdy. Češi od roku 1938 mnohem častěji poměřují situaci kupeckými vážkami a uvažují o prospěchu, který z toho či onoho rozhodnutí kyne. Od Mnichova už neuvažují v kategorii „správné – nesprávné“ a „morální – nemorální“, nýbrž „výhodné – nevýhodné“.

Ještě jeden negativní dopad na smýšlení české společnosti Mnichov měl. V roce 1945 patřil ke zkušenostem, které její smýšlení nejvíce ovlivňovaly. A když se rozhodovalo o charakteru poválečného státu, sehrálo velkou roli odhodlání lidí nedopustit, aby se něco tak strašného, jako byla mnichovská kapitulace, ještě někdy opakovalo. Zárukou toho se jim zdála být Komunistická strana Československa, která se proti vydání republiky v roce 1938 jednoznačně stavěla a s přijetím mnichovské kapitulace neměla nic společného. Proto jí dali nejvíce hlasů ve volbách v roce 1946, a proto podpořili její politiku ve dnech mocenského převratu v únoru 1948.

Viděno ve všech těchto souvislostech je zřejmé, že rozhodnutí československé vlády a prezidenta ze září 1938 bylo nešťastné a národu škodlivé. S jeho dědictvím, s dědictvím Mnichova, se ostatně potýkáme dodnes.

Problém strategického překvapení v roce 1938*

Václav Kural

historik

Z porovnání poměru sil Německa a Československa v září 1938 vyplývají tři zásadní skutečnosti. Za prvé, v mezinárodně izolovaném a dlouhém válečném střetnutí hrozila ČSR prohra, neboť v takovém by se výrazně uplatnil o mnoho větší válečně ekonomický potenciál Německa. Za druhé, dokud existovala možnost, že by byly dopracovány a dodrženy smlouvy mezi ČSR s Francií a SSSR z roku 1935, mohla však válka skončit obráceně.

Za třetí, východisko z tohoto dilematu hledal Hitler snažící se ČSR zničit podle své „rychlené varianty“ už v roce 1938, v hazardní sázce na vojenské přepadení protivníka, které mělo německým zbráním vynést vítězství, alespoň podstatně během dvou, čtyř až osmi dnů. Jen tak, soudil „vůdce“, bude možné zabránit vzniku evropské krize a zahraniční intervence. Hotový fakt prý naopak přiláká německé spojence k dělení kořisti, demoralizuje „Zeleného“ a hlavně umožní, aby uvolněné moderní divize mohly být z Čech urychleně přesunuty k obraně téměř nekryté hranice s Francií.

Blesková válka

Blesková válka v tomto momentu tedy nebyla u Hitlera (na rozdíl od pozdějšího průběhu druhé světové války) toliko prvkem moderní vojenské strategie, ale i pákou úspěchu politiky a svým způsobem i rizikem a východiskem z nouze. Dosáhnout právě takového, tj. bleskového vítězství, bylo však krajně problematické – aspoň dotud, dokud oba západní spojenci setrvali u podpory ČSR (Kural, Vašek 2008).

*) Výňatek ze čtvrté kapitoly knihy Kural, V. – Vašek, F.: Hitlerova odložená válka za zničení ČSR: Praha, Academia 2008, s. 158–169. Mezititulky jsou redakční.

Podle Hitlerovy představy, která někdy zasahovala do „Fall Grün“, mělo k překvapení „Zeleného“ dojít asi takto: vybrané úderné jednotky (zjevně oněch 21 pluků, které Hitler 27. září vy- sune do výchozích postavení k útoku) z divizí prvního sledu pře- kročí československé hranice současně s úderem letectva, „dříve než se nepřítel dozví o naší mobilizaci“. Takto získané překvapení znemožní, aby „Čech“ získal „ve vojenských přípravách takový ná- skok, který by již nemohl být předstižen“. To prakticky znamenalo – a to je nutno mít v dalším posuzování problému stále na paměti – že by německý útok musel začít buď dříve, než Československo svou mobilizaci vůbec vyhlásí, nebo alespoň předtím, než prove- de strategické rozmístění zmobilizované armády.

V zájmu překvapení mělo Německo své přípravy všemožně uta- jít. Proto také nemělo dojít k předběžnému vyhlášení všeobecné mobilizace; útok měly zahájit shora uvedené pluky z divizí první- ho sledu, rozmístěných ještě v míru v „normálních“ výcvikových prostorech poblíž českých a moravských hranic. Na válečné stavy měly být doplněny skrytě (pod záminkou běžného procvičování záloh) a do bojové pohotovosti uvedeny formou rutinních cvi- čení, konaných kvůli zastření účelu dokonce i za účasti zahranič- ních pozorovatelů. Těchto divizí bylo celkem 13 (čtyři pěší, jedna pěší na autech a autobusech, jedna horská, tři tankové, tři moto- rizované, jedna lehká) a představovaly všechnu sílu, která měla být vržena do boje v první den války. Ostatní divize ležely ještě v tento den hlouběji nebo i hluboko v Německu, aby nerušily pře- kvapení, a teprve po svém doplnění a dozbrojení se měly podle přesného rozpisu přisunout na frontu.

Tím se samozřejmě první německý nápor drobil a oslaboval a současně vznikalo riziko a rozpor. Pozdější velice schopný Hit- lerův maršál, momentálně přemýšlivý velitel divize ve Slezsku, generál von Mannstein, voják i s bystrým úsudkem politickým, to charakterizoval v dopise generálu L. Beckovi následovně: zákla- dem německého nástupu proti „Tschechei“ je myšlenka „operační- ho překvapení, aby se tím hned zpočátku zajistila převaha, nutná k rychlému úspěchu, převaha, kterou jinak proti plně mobilizova- nému českému vojsku nemůžeme dosáhnout... Musíme být s to – využívající svou rychlejší mobilizační pohotovost a své lepší nástu- pové možnosti – protivníka u všech armád především překvapit.“

Tak lze doufat, že „narazíme nejprve na jednotky zajištění hra- nic, potom na aktivní divize a že přinejmenším zčásti zabráníme mobilizaci rezervních divizí a jejich plánovitému soustředění“. Tím, že bychom „...všechny části českého vojska stojící v Čechách a na Moravě donutili k boji dříve, než by mohly být plně mobi- lizovány, byla by dána šance, že i když nebudeme mít převahu úhrnnou, budeme ji mít pro tuto chvíli...“. Takto, tj. na překvape- ní, musí být proto operace založena, dokud „se rychlý úspěch jeví se zřetelem na politické riziko jako nezbytný a ... cesta násilného útoku bez ohledu na dobu [trvání] jako neschůdná – a to vzhle- dem k naší slabosti co do útočných prostředků na východě, co do skutečné obranné síly na západě a co do nejrůznějších rezerv pro dlouhou válku“ (Müller 1969, s. 661–663)

Překvapení bylo tedy v Hitlerově uspěchané „vedlejší variantě“ bezpodmínečně nutné; bylo však možné jej dosáhnout? Založit celou akci na něm bylo krajně riskantní; ve štábu vrchního veli- telství pozemního vojska (OKH) to samozřejmě rozeznali a náčel- ník tohoto štábu, generálplukovník L. Beck, ve svém memorandu z 3. června 1938, které odpovídalo na citovanou Hitlerovu směr- nici z 30. května, označil překvapení za nemožné: „Vždyť už od počátku našeho zbrojení počítá Čech s německým útočným taže- ním a již delší dobu i se strategickým přepadem, uskutečněným německým vojskem při rozsáhlém použití motorizovaných a me- chanizovaných sil.“ Navíc se ukazuje, že československé orgány jsou o dění v Říši velmi dobře informovány a rychle na ně reagu- jí. „Už ze všech těchto důvodů je nepravděpodobné, že by Čech mohl být námi vojensky [nenadále] přepaden.“ Ostatně je již asi měsíc ve zvýšené válečné pohotovosti (Müller 1980).

Oheň a voda

Beck i Mannstein měli ve svém pojetí zjevně pravdu; na druhé straně bylo i Beckovo pojetí sporné – jak je známo z pozdějšího vývoje, podařilo se Německu strategické překvapení nejednou, a to i tehdy, byl-li protivník o jeho úmyslech informován poměrně přesně. Hitlerovo pojetí i taktika jeho „politische Führung“ však obsahovaly hluboký vnitřní rozpor, který možnost překvapení v „našem“ případě podrýval: na jedné straně Německo bloufovalo svou údajnou vojenskou převahou, aby protivníky politicky za-

strašilo, na druhé straně zakládalo válku na překvapení, které vyžadovalo co největší utajení a uchlácholení protivné strany. A to se snaželo jako oheň s vodou. „Podle mého názoru,“ psal 21. července 1938 citovaný již Mannstein Beckovi, „můžeme v naší situaci hledat úspěch jenom buď pomocí politického nátlaku, nebo pomocí vojenského překvapení. Smísíme-li obojí, vzdáme se v zájmu politického nátlaku vojenského překvapení...“

To, že nakonec Hitler i přesto dosáhl za pomoci pozoruhodně neschopné chamberlainovské garnitury úspěchu, je jedna věc. Druhou skutečností však je, že vojenské překvapení „Zeleného“ se při uvedeném rozporu v režii nemohlo konat – přesně tak, jak to Beck i Mannstein a patrně i druzí vojáci předvídali. Na české straně se německé přípravy pečlivě sledovaly, takže se zde vědělo, že asi od poloviny srpna probíhá v Německu zastřená mobilizace a že se část divizí soustřeďuje ve výcvikových prostorech podél hranic. Československý hlavní štáb na nebezpečí upozornil a prováděl odpovídající protipřípravy. Navíc uváděly československou stranu do bdělého stavu nepokoje vyvolávané Sudetoněmeckou stranou a Freikorpssem. Proto byly pohraniční jednotky zejména od poloviny září v plné pohotovosti a byly – rovněž skrytou mobilizací – postupně doplňovány, posilovány prisunovaným dělostřelectvem atd. Už 22. září byla vyhlášena ostraha hranic vnitřním rozkazem, který se ještě před polednem téhož dne dostal k jednotkám (Holub 1983). Už proto tedy nemohlo být o překvapení řeči.

Nejvíce však byla Hitlerova blesková koncepce, založená na překvapení, podkopnuta chybou, jíž se dopustil sám „vůdce“, a to během jednání v Godesbergu. Když mu zde 22. září Chamberlain při jednání v hotelu Dreesen sdělil, že Anglie, Francie i ČSR akceptují jeho požadavky na odstoupení sudetského pohraničí, předložené v Berchtesgaden, a přislíbil zrušení československých spojeneckých smluv, byl Hitler podle J. C. Festa tímto sdělením tak ohromen, že se ještě jednou zeptal, zda tato nabídka došla souhlasu pražské vlády. Po Chamberlainově uspokojeném přitakání vznikla krátká rozpačitá pauza, po níž Hitler klidně odpověděl: „Je mi líto, pane Chamberlaine, že už na tuto věc nemohu přistoupit. Po vývoji posledních dnů už toto řešení není možné.“ (Fest 1973, s. 764)

Je otázkou, zda byl Hitler překvapen doopravdy – Praha přijetí určitých územních odstupů v berchtesgadenském rozsahu (!) už přece ohlásila. V každém případě po Chamberlainově sdělení během malé chvilky kalkuloval – a vyšlo mu, že při takovéto ústupnosti může protivníka vydírat dál. Rozhodl se proto horentně zvýšit požadavky – tady se však přepočítal: iritovaný a rozezlený Chamberlain na chvíli překonal sám sebe a reagoval tím, že dal Praze v anglickém diplomatickém stylu pokyn k vojenským protiopatřením: „za této situace vám nemůžeme dále radit, abyste nemobilizovali“. (Beneš 1968, s. 292–295)

Československo mobilizovalo 23. září rychle, technicky dobře a v bojovém duchu Seifertem oslavené „noci erbovní“, který nebyl v této zemi viděn nikdy předtím, ani potom. Tím bylo německé překvapení pohřbeno. Ještě pozoruhodnější však je, že Hitler v tomto momentu neudělá nic, co by mu zachránilo aspoň zbyteček jeho základního strategického předpokladu pro vítěznou válku: nenařídí spustit německý útok dřív, než Praha mobilizaci dokončí a rozmístí vojska podle svého vojenského plánu. Dá, a to ještě až 27. září (!), toliko pokyn k demonstrativnímu vysunutí 21 úderných pluků do výchozích poloh – a ještě s tím, že se mají pohnout kupředu teprve 29. září a pohotovosti k útoku dosáhnout až 30. září! To vše učiní přesto, že předtím H. Wilsonovi naznačil, jako by chtěl zaútočit 28. září po 14. hodině, tedy odpoledne, což samo o sobě je z vojenského hlediska dosti absurdní (už za časů dobrého vojáka Švejka vojenští páni věděli, že po obědě má voják plný žaludek a dostane-li „bauchschuß“ je s ním konec!).

Hodina H

Těmito siláckými gesty Hitler samozřejmě budil napětí – ve světě i ve vlastních vojenských špičkách – a dojem silného válečníka, dojem, že to s válkou stále myslí vážně. Tento Hitlerův obraz se vžil a uchoval se v historické literatuře vlastně až dodnes. Mohl však „vůdce“ i nyní doopravdy sázet na „svou“ válku, tj. na překvapivou, bleskovou válku, tehdy pro něj jediné možnou, když musel vědět, že každé prodlení bere tomuto typu války půdu pod nohama? Že se děje to, co sám označil pro svou koncepci boje za nejhorší, tj. že se československá armáda mobilizuje, že se rozmis-

tuje podle svého obranného plánu, že získává „nevyrovnatelný náskok, který nebude možno překonat“?

Po Godesbergu se tedy chybami samotného Hitlera vyvinula vojenská situace, kterou on sám nechtěl; díky tomu mohl generál Ludvík Krejčí, náčelník československého Generálního štábu a velitel armády, 29. září ujistit svou vládu, že díky mobilizaci a získanému času bude Československo schopno bránit se úspěšně. Ještě „včera“, tj. 28. září, hlásil dálnopisem, „by bývala naše situace dosti svízelná, zítra bude již velmi dobrá. Budeme již silami uskupení tak, že můžeme čelit ohroženým směrům. Jen služby ještě nebudou všechny na místě... Nejsme ... Habeš a stojíme tu se silnou armádou, která je s to snést německý úder.“ To vše ovšem Krejčí podmínil předpokladem, že se k německému útoku nepřipojí útok armády polské.

Zde ovšem vrtá hlavou otázka, jak si Krejčí, do obtíží s přepravou a se zapojením Rudé armády do daného konfliktu zajisté zasvěcený, odvrácení polské hrozby představoval. Vysvětleno to, pokud vím, nikde není. Stálo by však za prozkoumání, zda nekalkuloval také s dosud nevzpomínanou možností sovětského zásahu proti beckovskému Polsku. V našem textu jsou převzaty sovětské údaje o hrozbě Moskvy výstrahou, tj. zrušením sovětsko-polské smlouvy o vzájemném neútočení z 25. července 1932, která měla Varšavu před připojením se k německému útoku na ČSR zastrašit (zdá se, že také zastrašila). Kalkulovala však sovětská politika i armáda soustředěním 1 tankového sboru, 40 střeleckých a jezdeckých divizí, 1 motostřelecké, 7 tankových a 12 leteckých brigád, jakož i 7 opevněných prostorů jen a jen se zastrašovacím účelem?

V jedné sovětské dobové replice se objevuje názor, že „nějaká cesta k pomoci se už najde“: lze nebo nelze v tom, i ve zmíněné Krejčího podmínce úspěšné obrany, hledat i eventuální kalkulaci s průlomem daného soustředění žitomírské a vinické armádní skupiny přes jižní polské divize, kdy přes jižní Polsko do Podkarpatské Rusi (a tedy do ČSR), odkud už by byla doprava RA na eventuální válčiště německo-československé snazší? Tato rozvaha je samozřejmě jen hypotetická. Nestálo by však za úvahu ji ve spolupráci se sovětskými a i polskými historiky prozkoumat – ať už s výsledkem kladným nebo záporným?

Pro srovnání je tu ještě na místě podotknout, že – zejména v důsledku Hitlerova časového „daru“ – se československá situace v září 1938 výrazně lišila od situace Polska v září 1939: Praha vyhlásila – dodejme, že po už proběhnuvší částečné mobilizaci skryté – mobilizaci 23. září 1938 ve 22 hodin a československá armáda měla do začátku potenciálního německého útoku k dispozici zhruba 8 dní, během nichž mohla zaujmout opevnění, budovat polní postavení a rozmístit zálohy. Varšava se rozhodla k mobilizaci teprve 29. srpna 1939, a ještě ji na anglo-francouzský nátlak vlastně o den odložila. Do 1. září 2.45 hod., kdy byla podle „Fall Weiss“ hodina H, měla tedy polská armáda k dispozici ani ne dva dny, a byla tak napadena při neúplném rozvinutí, v nedobudovaných polních postaveních a ve velmi nedostatečném opevnění. Přitom – na rozdíl od září 1938 – byla německá armáda již mobilizována a předem plně koncentrována na jednotlivých útočných směrech.

Narozdíl od „Bílého“ v září 1939 získal zřejmě „Zelený“ v září 1938 již vzpomínaný „náskok, který nemohl být předstížen“. Jak by to ovlivňovalo pravděpodobnou délku trvání potenciálního „českého polního tažení“? A na druhé straně – nepřimělo také to Hitlera k závěru, že přes všechno strašení (a chvástání) válkou se bude muset aspoň zatím pohybovat v hranicích přijatelných pro Velkou Británii, které mu v listopadu 1937 nám už známým vzkazem po Halifaxovi vytyčil Chamberlain: že všechno, co Německo chce, může dostat bez války?! Navíc – lze předpokládat – k Hitlerovu obratu od okamžité války ke klíčovému politickému předkolu přispělo i poznání o zdráhání velících generálů ze staré školy „už teď“ českou válku spustit, takže ať chtěl nebo nechtěl, musí jít – dalo by se říci mannsteinovskou cestou – samozřejmě s tím, že v druhém dějství mu už ČSR tak jako tak spadne do klína a on, „vůdce“, chamberlainovské „červíčky“ přelstí a stane se hegemonem střední Evropy.

Nereálné lhůty

Víme již, že Hitler požadoval, aby k rozhodujícímu vojenskému úspěchu došlo v několika málo – dvou, čtyřech, maximálně osmi – dnech. Víme již i to, proč mu na takovémto rychlém vítězství tolik záleželo. Byl však tento požadavek reálný?

Generál Beck i tady zastával skeptické stanovisko. Domníval se, že čas potřebný k porážce „Tschechei“ (jak i on Československo nazýval) se – přísně vzato – nedá dopředu přesně stanovit. Přesto se pokusil aspoň o přibližný odhad a nechal na toto téma uskutečnit velitelsko-štabní cvičení – tzv. „Generalstabsreise 1938“. Ve svém memorandu psaném před 3. červnem, tedy v době, kdy štabní hra ještě nedospěla k sedmému dni operace, došel k závěru, že k německému vítězství bude potřeba asi tři týdnů, a to ještě „v nejlepším případě“ – tj. bude-li všechno řádně fungovat a zúčastní-li se války po německém boku od počátku i maďarská armáda. V případě, že by Německo útočilo samo, mohlo podle druhé Beckovy kalkulace sice zvítězit rovněž, ale „ve značně delší lhůtě“ než ve třech týdnech (Müller 1980, s. 533).

Tyto lhůty se vcelku shodovaly s odhadem československého hlavního štábu. Beck je však pokládal z německého hlediska za neúnosné, neboť ponechávaly západní hranici (kterou mohlo v době vázání moderních divizí „českou válkou“ bránit pouze 5–7 rezervních divizí a improvizované jednotky pracovní služby) prakticky nekrytou nejméně 14 dní a spíše ještě déle. Případný vstup Francie do války by tak byl i při kalkulovaném vítězství v českém tažení pro Německo katastrofou. Jako voják ze staré pruské školy, jako vysoký vojenský funkcionář se smyslem pro odpovědnost dospěl proto Beck k závěru, že OKH musí směrnicí pro „Fall Grün“ z 30. května 1938 odmítnout.

Své memorandum uzavřel 3. června takto: „Ze všech uvedených důvodů mám povinnost vyjádřit svůj názor (viz č. 4 a 6 služebních nařízení pro šéfa generálního štábu pozemního vojska), že vojenské podklady v novém odst. II směrnice při svědomitém přezkoušení neobstojí, že vojenskou akci proti Československu založenou na takovýchto vojenských podkladech považují za osudnou a že generální štáb pozemního vojska musí odpovědnost za jednostranné a nedostatečné vojenské podklady druhého dílu druhého odstavce směrnice ... výslovně odmítnout.“ (Müller 1980, s. 535–537)

Takovéto stanovisko náčelníka štábu OKH, mozku celé akce, vyslovené necelé čtyři měsíce před jejím plánovitým započtím, bylo pro její vyhlídky jistě na pováženou – tím spíše, že s na-

plňujícím se časem bude Beck své stanovisko ještě utvrzovat, svou opozici rozšiřovat. Nakonec, jak ještě uvidíme, se válku přímo pokusí překazit. To vše bylo na pováženou o to více, že „české polní tažení“ mělo být vzhledem k požadavkům strategického překvapení operací velmi přesně naplánovanou a řízenou, při níž mělo všechno klapat jako dobře seřízený hodinový stroj.

Tady je však nutno pozastavit se i nad lhůtami, k nimž došel samotný Beck, a nad rozporem s výsledkem tzv. Generalstabsreise (velitelské cvičení generálního štábu na mapách, event. se značkovacími jednotkami): ta totiž dospěla právě ve dnech, kdy Beck dopsal své memorandum, ke zjištění, že „již od sedmého dne války mohou být první velké svazky odeslány z československého bojiště“ a 16. června došla ke konečnému závěru, že 11. dne války již padlo operační rozhodnutí o jejím výsledku v německý prospěch.

Kl. J. Müller z toho ve své jinak výborné monografii o L. Beckovi činí závěr, že se „Beckovy prognózy o nemožnosti včas posílit západní frontu nepotvrdily“. Tažení, i když ještě neukončeno, bylo ve hře rozhodnuto včas, nebo aspoň dříve, než náčelník štábu OKH soudil, a strategický koncept vrchního velení (OKW – Vrchního velitelství veškeré branné moci), tj. vynutit si vojenské rozhodnutí v Čechách tak rychle, aby se třetí síly zdržely zásahu, byl potvrzen.

Pokud lze pouze z literatury (bez přístupu k německým archivním dokumentům) soudit, nebyla však věc tak jednoznačná: především měla být štabní hra, zadaná v prosinci 1937 na téma – jak uvádí sám Müller (1980, s. 524) – „eine blitzartige, überfallartige Operation gegen Tschechoslowakei“, tedy bleskovým útokem s překvapením. Na rozdíl od toho však Beck vyšel i ve své kratší kalkulaci (tři týdny v nejlepším případě) už ze skutečnosti, že – po květnu 1938! – k překvapivému útoku dojít nemůže; to je jistě podstatný rozdíl ve výchozích předpokladech, jemuž nemůže neodpovídat i rozdíl v závěrech. V praxi se potom překvapení skutečně konat nemohlo; nebyl tedy pravdě blíž spíše Beck než Generalstabsreise? A lze potom mluvit o tom, že Beckova koncepce byla v troskách, zatímco Hitlerovo pojetí triumfovalo? Jevit se to tak samozřejmě ve své době (a dnes bychom mohli dodat v její „virtuální realitě“) mohlo, skutečnost však byla jiná.

Slepá kolej

Dokonce je možno tvrdit, že i názory samotného Becka byly – z německého hlediska vzato – poněkud optimistické: stejně jako štábní hra (a to je další argument proti jejímu vyznění) Beck předpokládal, že se útoku na ČSR od počátku zúčastní i maďarská armáda, což se nepotvrdilo. OKH došlo k závěru, že maďarská účast je nepravděpodobná, až počátkem srpna: Beck si tu ovšem nechal otevřená zadní dvířka a jeho další kalkulace – „výrazně déle než tři týdny“ – se týkala právě útoku bez maďarské pomoci.

Leč i jinak nebyl Beckův propočet úplně přesný. Na české straně se totiž nemělo proti německé armádě (podle jeho propočtu) bránit jen 23 divizí (z čehož mělo být 20 pěších a 3 motorizované), zatímco na Slovensku jich mělo proti Maďarům zůstat 15. Víme však, že v září bylo proti wehrmachtu soustředěno 38 československých divizí (z toho 31 pěších, 3 lehké, 1 motorizovaná a asi 2 divize Stráže obrany státu). To bylo ovšem o 14 divizí (o 70%) více než Beck kalkuloval!

Naproti tomu na německé straně vycházel náčelník štábu OKH ze stavu, předpokládaného pro „Mobilmachungsjahr 1938/40“ (sic!), který byl však o něco vyšší než stav, který byl původně k dispozici pro léto 1938. Německému velení se sice do konce září podaří výstavbu divizí urychlit, takže jejich počet téměř dosáhne hodnot, které Beck původně plánoval až na listopad 1938, kvalita tohoto přírůstku však byla velmi nízká. Byl totiž tvořen převážně z rakouské armády. Sám Beck zastával počátkem června názor, že 60 000 rakouských vojáků, z nichž mohou vzniknout čtyři slabé divize německého typu, má „jen velmi malou bojovou hodnotu“, málo munice a pro vážné bojové operace se nehodí. Jejich reorganizace a začlenění do německé armády (2 pěší a 2 horské divize; jedna lehká divize byla doformována až po Mnichovu) se odehrálo po 15. červenci a proběhlo prý jako diktát vítěze vůči poraženému – což vyvolalo u rakouských vojáků zklamání a rozhořčení. Nasazení takto získaných divizí s ne právě velkou bojovou hodnotou na exponovaném směru Vídeň-Mikulov-Brno zmenšovalo nebezpečí, jež odtud hrozilo.

Lze tedy shrnout: i střízlivý Beck poněkud nadhodnocoval poměr sil v německý prospěch a i jeho lhůty byly poněkud krátké – tím spíše, že odhlížely od potenciální pomoci spojenců ČSR;

česká válka tedy měla naději protáhnout se výrazně přes tři týdny. A to všechno tedy odsouvalo Hitlerovo bleskové vítězství na základě momentu překvapení na slepou kolej.

Literatura

- Beneš, E.: *Mnichovské dny*: Praha, Svoboda 1968.
- Fest, J. C.: *Hitler. Eine Biografie*: Frankfurt am Main – Berlin – Wien, Propyläen-Verlag 1973.
- Holub, O.: *Třicátá pátá hraniční oblast*: Hradec Králové, Kruh 1983.
- Kural, V. – Vašek, F.: *Hitlerova odložená válka za zničení ČSR*: Praha, Academia 2008.
- Müller, K. J.: *Das Heer und Hitler. Armee und nationalsozialistisches Regime*: Stuttgart 1969.
- Müller, K. J.: *General Ludwig Beck*: Boppard am Rhein, Boldt 1980.

Československá armáda na podzim 1938

Pavel Šrámek

historik a archivář

Přijetí mnichovské dohody Československem 30. září 1938 je neodmyslitelně spjato s otázkou, zda se tehdy mělo bojovat nebo ne. Tuto otázku si kladly minulé generace, klademe si ji my a velmi pravděpodobně si ji budou klást i generace budoucí. Z toho by se dalo usuzovat, že československá vojenská problematika v roce 1938 již musela být detailně probrána a zhodnocena a těžko přijít s něčím novým. Pravdou je však spíše opak. Publikovány jsou obvykle stále stejné všeobecné údaje, bez širších souvislostí, nevycházející ze systematického historického výzkumu, který se ostatně začal provádět až v posledních letech.

Hlavní příčina tohoto stavu spočívá v tom, že v diskusích, zda jsme měli bojovat nebo ne, hrají fakta o československé armádě v podstatě jen vedlejší roli. Aktérům těchto diskusí slouží pro podporu jejich většinou již předem daného postoje, přičemž si pochopitelně vybírají především to, co potřebují. Vystačí si přitom s výše zmíněnými všeobecnými údaji, pokud se přeci jen objeví snaha o podrobnější rozbor, je poznamenána cílem, k němuž se nás snaží dotyční dovést. Za této situace se nelze divit, že prostor určený pro výsledky historického výzkumu vyplňují různé zjednodušující pohledy a hodnocení.

Jedním z nich je i dosti rozšířená představa, že československá armáda obsadila po vyhlášení mobilizace 23. září 1938 hranice a po přijetí podmínek mnichovské dohody 30. září 1938 je zase opustila. Vystoupení československé armády na podzim 1938 se tak redukuje na pouhý jeden týden. Jako by její jedinou historickou úlohou bylo dělat velkolepé a nakonec zbytečné pozadí na mnichovské scéně v duchu básnickových slov o vojákově, který tam stál a stál. Skutečnost však byla od této představy dosti odlišná.

Předmobilizační opatření

Na počátku září 1938 měla československá armáda ve zbrani kromě dvou ročníků vojáků prezenční služby ještě jeden ročník záložníků povoláných na běžné vojenské cvičení, kteří kromě zdokonalování svého výcviku měli pomoci nahradit vojáky odeslané do pohraničí hlavně na opevňovací práce. Šlo o dočasnou improvizaci, která měla již v říjnu 1938 skončit. Československá vláda totiž na svém zasedání 2. září rozhodla o povolání vojáků, kteří končili dvouletou vojenskou službu do výjimečné činné služby po dobu nezbytně nutnou, nejdéle však na jeden rok. Tím fakticky zavedla tříletou vojenskou službu, o kterou velení armády usilovalo již od léta.

Dne 12. září byla v československé armádě nařízena velitelská pohotovost a mužstvu zakázáno opouštět kasárna. Vzápětí bylo ministerstvo pošt a telegrafů požádáno o zavedení nepřetržité služby u mobilizačního referátu ministerstva a ředitelství pošt a telegrafů a současně o aktivování dálkopisného spojení z ministerstva národní obrany až k velitelstvím divizí. To vše v obavě, že plánovaný rozhlasový projev Adolfa Hitlera může vyvolat nepokoje mezi německým obyvatelstvem v pohraničí.

Hitlerův projev se skutečně stal pro sudetské Němce signálem k otevřenému povstání a na Hlavní štáb československé armády přicházely v průběhu 13. září zprávy o násilnostech v pohraničí, které si vyžádaly zraněné i mrtvé. Velení armády proto souhlasilo s odesláním motorizovaných brigád rychlých divizí, disponujících obrněnou technikou, do západních Čech, kde panovala nejhorší situace. Současně nařídilo rozptýlení vojenských letadel na polní letiště, rozmístění prostředků protiletadlové obrany a přemístění velitelů útvarů bránících hranice na stanoviště předvídaná plánem zajištění hranic. Ministerstvo pošt a telegrafů bylo požádáno o nepřetržitou telefonní a telegrafní službu u všech poštovních úřadů.

V obavě, že povstání německého obyvatelstva v pohraničí poslouží Německu jako záminka k vojenskému útoku, požádal 13. září večer na zasedání Nejvyšší rady obrany státu náčelník Hlavního štábu československé armády generál Ludvík Krejčí o vyhlášení alespoň stejných vojenských opatření jako v květnu 1938, tj. povolání nejmladšího ročníku záložníků a vybraných

záložníků-specialistů z více ročníků. Vláda a prezident ale ze zahraničněpolitických důvodů souhlasili jen s povoláním záložníků-specialistů, k čemuž došlo 13. září v noci vyhlášením tzv. Plánu C (§ 22 branného zákona). Tímto opatřením bylo do zbraně povoláno asi 120 000 mužů, kteří zvýšili početní stav československé armády na více než 380 000 mužů.

Plánem C byla automaticky nařízena bojová pohotovost pro osádky těžkého opevnění, provedení zajištění lehkého opevnění, aktivace protiletadlové obrany a hlásné služby a také rozvoz munice a pohonných hmot na předpokládaná místa. Všechna tato opatření vyžadovala zvýšený počet vojáků, takže Hlavní štáb československé armády potřeboval další záložníky. Dne 17. září generál Ludvík Krejčí požádal o povolání dvou ročníků zálohy, ale politici odsouhlasili jen jeden. Tito záložníci ihned obdrželi svolávací lístky a zvýšili početní stav československé armády na zhruba 460 000 mužů.

Ještě téhož dne následovala další opatření. Dělostřelecké útvary určené k obraně státní hranice se měly přemístit na taková místa, odkud mohly rychle zaujmout předpokládaná palebná postavení. V pohraničí byly zahájeny přípravné práce pro ničení všech důležitých objektů, na vybraných železničních stanicích měla probíhat kontrola vlaků z Německa, aby se jimi na naše území nedostaly německé záškodnické oddíly. Letecký odbor ministerstva dostal za úkol připravit plán úderu vojenského letectva na německé motorizované a tankové kolony, aby byly co nejdříve po vpádu na československé území zastaveny.

O tři dny později opustily své posádky mírové divize, nepodílející se na zajištění státní hranice, a přesunuly se do severních Čech, na jižní Moravu a jihozápadní Slovensko tak, aby mohly zasáhnout v případě průlomu obranné linie na hranici. Útvary přímo na hranicích pokračovaly v přípravě ničení a nově dostaly rozkaz zahájit ihned výstavbu protitankových i protipěchotních překážek a palebných postavení pro kulometry, protitankové kanony a minomety. Dále měly zahájit kopání zákopů mezi objekty lehkého opevnění a tím zesílit odolnost obranné linie. Generálové ve výslužbě, povolání 21. září do služby, dostali rozkaz odjet na Českomoravskou vrchovinu a na Moravu, kde měli připravit výstavbu vnitrozemských obranných postavení.

Dne 22. září dopoledne nařídil Hlavní štáb československé armády ostrahu hranic s Německem, s Maďarskem a také s Polskem na Těšínsku. Kromě již provedených opatření znamenala dále zahájení střežení železničních tratí a podřízení příslušníků stráže obrany státu armádě. Vzápětí následovalo vyhlášení úplné bojové pohotovosti v opevnění a na hlavním obranném postavení. Obranné pozice v pevnostní linii před hlavním městem zaujaly také pražské pěší pluky. K obraně státu bylo připraveno zhruba půl milionu mužů, hlavní obranné postavení bylo obsazeno, v pohotovosti stálo letectvo a protiletadlová obrana. Dne 23. září v noci oznámil rozhlas vyhlášení mobilizace (§ 23 branného zákona).

Mobilizace

Mobilizací se povolávali do zbraně všichni záložníci do čtyřiceti let věku včetně, pokud již nenastoupili v předchozích dnech nebo nebyli této povinnosti zproštěni. Jejich nástup byl velmi rychlý, první z nich se hlásili v mobilizačních střediscích již za hodinu. Československo vstoupilo 23. září do stavu branné pohotovosti státu a prezident Edvard Beneš jmenoval hlavním velitelem dosavadního náčelníka Hlavního štábu československé armády generála Ludvíka Krejčího.

První den mobilizace, tj. 24. září, proběhl bez problémů a podařilo se rychle doplnit na předepsané válečné počty útvary, které už stály v pohotovosti na hranicích. Již 25. září ale přišly komplikace, když se při formování záložních útvarů začal projevovat nedostatek specialistů, například řidičů, zaviněný nenastoupením osob německé národnosti. Další den se vedle nedostatku osob objevily problémy se zajištěním dostatečného počtu koní a nákladních automobilů, vázl také příjezd osob ze Slovenska způsobený zpožděním vlaků. To se nezměnilo ani následující den a 28. září byl již nedostatek motorových vozidel, s výjimkou části Čech, kritický a především na Slovensku znemožňoval řadě záložních útvarů dosáhnout pohotovosti a přesunout se na určená místa.

Přitom snahou hlavního velitele bylo, aby záložní útvary co nejdříve opustily mobilizační centra, kde se mohly stát cílem nepřátelských leteckých útoků. Již 25. září po obědě proto vydal rozkaz,

aby zmobilizované útvary, které se mají přesunout na svá místa pochodem, vyrazily na cestu ihned, jakmile dosáhnou nejnutnější pohotovosti, bez ohledu na plánovaný den odchodu. V zájmu maximálního urychlení nástupu si dokonce 28. září vyměnily dvě záložní divize své pěší pluky, čímž se výrazně zjednodušily jejich plánované přesuny. Železnice ostatně zvládala vojenské transporty s vypětím všech sil a přes veškerou snahu přijížděla řada z nich na místo určení se zpožděním.

Podle platného válečného plánu se zmobilizovaná československá branná moc skládala ze čtyř armád a zálohy hlavního velení. I. armáda bránila prakticky celé Čechy, II. armáda severní Moravu a IV. armáda jižní Moravu a část jižních Čech. Slovensko a Podkarpatskou Rus zajišťovala III. armáda, největší část záloh hlavního velení se nalézala na moravsko-slovenském pomezí. Protože se očekávalo, že nejsilnější nepřátelský úder přijde z bývalého Rakouska, byla v těchto místech systematicky zesilována obrana. Dne 27. září byl dokonce do jižních Čech odeslán záložní sbor původně se soustřeďující na Moravě. Tentýž den v noci hlavní velitel informoval, že druhý den ve 14 hodin začne pravděpodobně nepřátelský útok.

Dne 29. září se částečně zlepšila situace při výstavbě záložních útvarů. Pomocí přesunů osob a dodatečně povolanych záložníků starších čtyřiceti let se podařilo snížit nedostatek osob zaviněný nenastoupením vojáků německé národnosti. Potřeba nákladních automobilů však byla stále kryta jen z 50 až 70 %, přičemž mnoho vozidel bylo ve špatném technickém stavu. Snaha nahradit chybějící automobily selskou vozbu vedla jen k dalším potížím spojeným s jejím opožděným dodáváním a špatným stavem. Nicméně přes tyto komplikace byla 30. září většina záložních sil na svých místech a pouze čtyřem divizím na Slovensku a Podkarpatské Rusi dosud chyběly významné části.

K obraně Československa bylo připraveno 14 velitelství sborů, 34 pěších divizí, 4 rychlé divize a 3 skupiny, z toho dvě v síle pěší divize a jedna v síle pěší brigády. Celkem se jednalo o přibližně 1,1 milionu mužů, kteří disponovali asi 780 protitankovými kanony, 1350 minomety, 2270 děly všech ráží a 350 tanky. Dalších asi 270 protitankových kanonů bylo z velké části umístěno v objektech těžkého opevnění. Vojenské letectvo mělo asi

1400 letadel, z toho zhruba 900 bojových, protiletadlovou obranu zajišťovalo 230 protiletadlových kulometů a 250 protiletadlových kanonů.

Přijetí mnichovské dohody čtyř mocností 30. září se samozřejmě na průběhu mobilizace projevilo, i když ne hned, ale postupně. Ještě téhož dne večer dostali vojáci pokyn nadále držet hlavní obranné postavení a plnit dosavadní úkoly, mobilizace běžela dál a na svá místa přijížděly vojenské transporty. Druhého dne hlavní velitel generál Ludvík Krejčí nařídil, aby se v mobilizaci pokračovalo s tím, že se nebudou provádět opatření vyžadující finanční náklady a zruší se mobilizační objednávky. Mělo se zastavit také povolávání osob starších čtyřiceti let a přebírání motorových vozidel, koní i selské vozby.

Zahájení demobilizace

Dne 2. října byl vydán příkaz k ukončení opevňovacích prací na hlavním obranném postavení i před tímto postavením. Z armády se měly postupně propustit všechny osoby bez ohledu na národnost, které o to požádají a pochází z odstoupeného pohraničí. Začala se připravovat rozsáhlá evakuace, k níž byly vydány první všeobecné směrnice ještě 1. října. Výslovně se v nich uvádělo, že zbraně, munice, materiál a důležité písemnosti nesmí padnout do cizích rukou. Nařízení z 2. října upřesňovalo, že se má demontovat a evakuovat veškerý materiál z lehkého opevnění, které se nalézá na odstoupeném území, z těžkého opevnění pak veškeré vybavení kromě zbraní a části střeliva. Objekty opevnění na zbylém území se naopak měly nadále zdokonalovat.

Mobilizace se dokončovala v průběhu 4. října, kdy dojížděly poslední vojenské transporty. Zahájené propouštění záložníků do pohraničí vyvolalo opět nedostatek osob, u některých týlových útvarů dokonce tak velký, že to ohrožovalo jejich činnost. Další den se už v mobilizování útvarů nepokračovalo a osoby ani dopravní prostředky se nepovolávaly. Příslušná velitelství naopak dostala pokyn, aby se připravila demobilizace osob a dopravních prostředků, protože se chystal demobilizační rozkaz. Ten byl na základě usnesení československé vlády vydán 6. října.

Protože odstoupení pohraničí se zatím týkalo pouze českých zemí a na Slovensku a Podkarpatské Rusi zůstávala nejistá situace, rozhodl hlavní velitel generál Ludvík Krejčí o zesílení III. armády proti Maďarsku. Dne 3. a 4. října dostaly čtyři divize a jeden sbor ze zálohy hlavního velení na moravsko-slovenském pomezí rozkazy k přesunu na Slovensko. Stejným směrem zamířil i jeden tankový prapor. Další rozkazy k přesunům byly vydány 6. října po oznámení definitivního rozsahu německého záboru pohraničí, kdy československým silám nezbylo než se stáhnout více do vnitrozemí. Na Slovensko, kde došlo k několika incidentům s maďarskou armádou, byla odeslána další divize.

Stále zřetelněji se tak projevoval rozdílný vývoj v českých zemích a na zbytku území republiky, který si vyžadoval odlišný přístup. I., II. a IV. armáda se měly omezit na zajištění prozatímní hranice a nedovolit její narušení různými ozbrojenci. Proti pravidelné německé armádě neměly zasahovat, neboť 9. října dostaly výslovný pokyn nestřílet na německé vojsko a při jeho případném postupu ustoupit. Naproti tomu III. armáda měla nadále hájit státní hranici a zabránit všem pokusům o její narušení. Velitel III. armády generál Lev Prchala nařídil 10. října klást rozhodný odpor, kdyby se maďarská armáda pokusila proniknout na území, jehož vyklizení není dohodnuto.

Demobilizace schválená 6. října měla proběhnout ve čtyřech etapách. První z nich proběhla ve dnech 9. a 10. října a byly při ní propuštěny všechny přebytečné osoby i někteří další záložníci a rozpuštěny útvary, které z různých důvodů zůstaly v mobilizačních střediscích. Druhá etapa se uskutečnila 11. října a došlo při ní ke zrušení týlových a pomocných útvarů, které nebyly nezbytné pro další činnost armády. Její celková bojová pohotovost tím nijak výrazněji neutrpěla a stále si zachovávala složení jako před přijetím mnichovské dohody. Teprve třetí etapa demobilizace realizovaná od 17. do 19. října znamenala likvidaci všech záložních útvarů postavených po vyhlášení mobilizace a tím i zmenšení početního stavu armády. Na třetí etapu navazovala etapa čtvrtá ve dnech 20. až 26. října, během které byli až na určité výjimky propuštěni z vojenské služby všechny ročníky záložníků kromě nejmladšího povoláního 17. září.

Obě uvedené etapy se však týkaly pouze útvarů mobilizova-

ných v Čechách a na Moravě. Zde byly všechny divize a sbory, vzniklé v rámci mobilizace rozpuštěny a stejný osud postihl i velitelství I., II. a IV. armády. Do konce října se úroveň vojenských opatření v českých zemích vrátila přibližně ke stavu, jaký byl 22. září, tj. platila ostraha hranice a ve službě zůstával nejmladší ročník záložníků. Výjimku představovaly jen některé divize a samostatné motorizované, tankové a letecké útvary, které odešly jako posila na Slovensko a Podkarpatskou Rus.

III. armáda díky těmto opatřením stále zvyšovala svoji sílu a připravovala se na možné střetnutí s Maďarskem. Její velitel generál Lev Prchala nevyklučoval 14. října v případě nepřátelského postupu ofenzivní vedení války. S cílem zlepšit organizaci obrany navrhl, aby na Podkarpatské Rusi byly všechny síly podřízeny jednomu veliteli, s čímž hlavní velitel vyslovil souhlas. Vytvořilo se tu fakticky samostatné uskupení o několika divizích včetně vlastního letectva s úkolem připravit se na případný boj nejen s Maďarskem, ale i Polskem.

Koncem října měla III. armáda k dispozici celkem 5 velitelství sborů, 14 pěších divizí a 1 rychlou divizi, které disponovaly asi 220 000 muži, více než 100 tanky a 230 letadly. Když 25. října sestřelila maďarská stíhačka na jižním Slovensku československé vojenské letadlo, zdálo se, že válce již nic nezabrání. Československé velení zareagovalo rozkazem nařizujícím sestřelení každého maďarského letadla, které přeletí hranice. Těsně předtím, než začal platit, však musel být na příkaz předsedy vlády zrušen a ke konfliktu tedy nedošlo. I v tomto případě nakonec rozhodla politická jednání, a to arbitráž ve Vídni, jejíž výsledky byly zveřejněny 2. listopadu a znamenaly předání jižního Slovenska a Podkarpatské Rusi Maďarsku.

III. armádu tak čekala evakuace, ústup do vnitrozemí a střežení nové hranice. Po ukončení maďarského obsazení odstoupených území bylo možné přistoupit k demobilizaci. Třetí etapa demobilizace zde začala 16. listopadu, na Podkarpatské Rusi s menším zpožděním, a v jejím průběhu byly rozpuštěny všechny záložní útvary postavené po vyhlášení mobilizace. Od 3. prosince, na Podkarpatské Rusi od 6. prosince, pak pokračovala čtvrtá etapa, po jejímž skončení zůstal ve službě jen nejmladší ročník záložníků. Situace armády v českých zemích i ve zbytku republiky se tím sjednotila.

Ukončení demobilizace

V Čechách a na Moravě byl 11. listopadu 1938 zrušen rozkaz z 9. října zakazující střílet na německé vojsko a vojáci tak mohli plnit úkoly vyplývající z ostrahy hranic bez omezení. Mimořádná opatření vyhlášená v půlce září trvala až do prosince, kdy začala být postupně rušena. Dne 5. prosince skončila ostraha hranic proti Německu, o týden později proti Maďarsku a Polsku, s výjimkou úseku na bývalé Podkarpatské Rusi. Velitelská pohotovost se měla na hranicích s Německem zrušit 10. prosince, na hranicích s Maďarskem a Polskem o devět dní později, opět s výjimkou úseku na bývalé Podkarpatské Rusi.

K obnovení mírového stavu bylo ještě třeba propustit nejmladší ročník záložníků i zbývající záložníky starší, kteří ještě zůstali v armádě, a vrátit všechny nevojenské dopravní prostředky. Došlo k tomu 15. prosince, kdy na celém území okleštěného státu proběhla poslední, pátá etapa demobilizace. Téhož dne bylo zrušeno velitelství III. armády a ke svým mateřským útvarům do Čech se vrátila část posil odeslaná v říjnu ke III. armádě. Symbolickou tečkou za československou mobilizací učinil nový prezident Emil Hácha, když 20. prosince zprostil generála Ludvíka Krejčího funkce hlavního velitele československé armády, kterou vykonával téměř čtvrt roku.

Úplně definitivně skončila vojenská opatření v únoru 1939. Nejprve byla 15. února zrušena ostraha hranice na bývalé Podkarpatské Rusi a následně 28. února skončil stav branné pohotovosti státu, do kterého Československo vstoupilo 23. září 1938.

Povědomí o týdenním vystoupení československé armády na podzim 1938 neodpovídá skutečnosti, neboť se jednalo o období mnohem delší. Počítáme-li od vyhlášení mobilizace 23. září do zrušení velitelství III. armády 15. prosince, vychází nám více než dva a půl měsíce. Vezmeme-li v úvahu ještě předmobilizační opatření prováděná od 13. září, dostaneme se na tři měsíce. A to se nezohledňuje situace na bývalé Podkarpatské Rusi, kde vojenská opatření trvala ještě dva měsíce. Československá armáda tak sehrála daleko významnější úlohu, než jakou ji v našich představách o Mnichovu 1938 přisuzujeme.

Literatura

- Čaplovič, M.: Septembrová mobilizácia čs. armády 1938 s dôrazom na Slovensko. In: *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí*. Bratislava, Vojenský historický ústav 2003, s. 75–114.
- Krejčí, L.: Obranyschopnosť ČSR 1938: *Odboj a revolúcie* 6 (1968), č. 2, s. 14–41.
- Sluka, V.: Československá armáda v datech III (1935–1939): *Historie a vojenství* 45 (1996), č. 1, s. 87–123.
- Straka, K.: Československá armáda, pilíř obrany státu z let 1932–1939: Praha, Ministerstvo obrany ČR 2007.
- Šrámek, P.: *Ve stínu Mnichova. Z historie československé armády 1932–1939*: Praha, Mladá Fronta 2008.
- Šrámek, P.: *Vztahy mezi velením armády a vedením státu v Československu roku 1938*. Disertační práce: Praha, FSV UK 2002.
- Šrámek, P. a kol.: *Když zemřít, tak čestně. Československá armáda v září 1938*: Brno, Společnost přátel čs. opevnění 1998.
- Vojenské dějiny Československa. 3. díl: Praha, Naše Vojsko 1987.
- Vojenské dějiny Slovenska. 4. díl: Bratislava, Ministerstvo obrany SR 1996.
- Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, fond Hlavní štáb.
- Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv Praha, fond Veličelství útvarů za branné pohotovosti státu.

C.

Dokumentární příloha k Mnichovu

1. Anglo-francouzský plán z 19. září 1938*

1. Zástupci francouzské a anglické vlády sešli se dnes k poradě o všeobecné situaci a prostudovali zprávu ministerského předsedy Velké Británie o jeho rozhovoru s Hitlerem. Britští ministři předložili svým francouzským kolegům také závěry vyplývající ze zprávy, jež jim byla poskytnuta o činnosti mise lorda Runcimana. Obě vlády jsou přesvědčeny, že po posledních událostech bylo dosaženo bodu, kdy další setrvání oblastí převážně obývaných sudetskými Němci v rámci hranic Československého státu nemůže být od nynějška fakticky prodlužováno, aniž by tím byly ohroženy zájmy samého Československa a zájmy evropského míru. Vzhledem k těmto úvahám byly obě vlády nuceny vyvodit závěr, že zachování míru a ochrana životních zájmů Československa mohou být účinně zajištěny jen tehdy, jestliže tyto okresy budou nyní odstoupeny říši.

2. Toho by mohlo být dosaženo buď přímým odstoupením, nebo plebiscitem. Jsme si vědomi potíží, které vyplývají z plebiscitu, a známe dobře i námitky, které jste již uvedl proti takovému postupu, zvláště možnosti dalekosáhlých následků, kdyby záležitost byla projednávána na tak širokém podkladě. Předpokládáme proto, pokud nenaznačíte opak, že byste dal přednost projednání problému sudetských Němců metodou přímého odstoupení a prozkoumání záležitosti jako takové.

3. Území, jež by mělo být odstoupeno, by zahrnovalo oblasti, které mají více než 50 % německých obyvatel, ale doufáme, že na základě jednání mezinárodního orgánu, v němž by byl i zástupce Československa, zajistíme úpravu hranic tam, kde by to bylo nut-

*) Nóta britského (a francouzského) vyslance v ČSR, navrhuující prezidentovi a československé vládě plán odstoupení většiny pohraničních oblastí republiky Německu (tzv. anglo-francouzský plán).

né. Jsme přesvědčeni, že odstoupení menších oblastí na základě vyššího procenta by nepřineslo řešení.

4. Mezinárodnímu orgánu, o němž je zmínka, by také mohly být svěřeny otázky týkající se případné výměny obyvatelstva na základě práva opce v určité vymezené době.

5. Uznáváme, že je-li vláda ochotna přijmout navržená opatření, znamenající závažné změny v podmínkách státu, je oprávněna žádat zajištění své budoucí bezpečnosti.

6. Z toho důvodu, a aby přispěla k pacifikaci Evropy, byla by vláda Jeho Veličenstva ve Spojeném království ochotna připojit se k mezinárodní záruce nových hranic československého státu proti nevyprovokovanému útoku. Jednou ze základních podmínek takové záruky by bylo zajištění nezávislosti československého státu tím, že existující smlouvy, které zahrnují vzájemné povinnosti vojenské povahy, by byly nahrazeny všeobecnou zárukou proti nevyprovokovanému útoku.

7. Vlády francouzská a britská uznávají, jak velká je oběť, požadovaná na československé vládě v zájmu míru, ale právě proto, že je to společný zájem Evropy vůbec a Československa zvláště, usoudily, že je jejich společnou povinností vyjádřit otevřeně hlavní podmínky pro zajištění míru.

8. Ministerský předseda musí obnovit rozmluvu s panem Hitlerem nejpozději ve středu (to jest 21. září) a možno-li dříve. Považujeme proto za svou povinnost požádat Vás, abyste nám dal odpověď *co nejdříve*.

Originál: Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha.

Kroftův archiv, kart. 3

Český překlad: Mnichov v dokumentech. Praha, SNPL 1958, s. 144–145.

2. Odpověď československé vlády na anglo-francouzský plán z 20. 9. 1938*

Praha 20. září 1938

Vláda československá děkuje vládám britské a francouzské za zprávu, kterou jí daly, formulující svůj názor na řešení nynějších mezinárodních potíží týkajících se Československa. Vědoma odpovědnosti plynoucí pro ni v zájmu Československa, jeho přátel a spojenců a zájmu obecného míru, vyslovuje přesvědčení, že návrhy ve zprávě obsažené nejsou s to, aby dosáhly cíle, které sledují vláda britská a francouzská ve svém velikém úsilí, které vynakládají pro mír.

Návrhy ty byly učiněny bez dotázání zástupců Československa a bylo jednáno proti němu, aniž bylo slyšeno, ač československá vláda upozornila, že nemůže přijmout odpovědnost za prohlášení učiněné bez něho. Je proto také pochopitelné, že zmíněné návrhy nemohly být takové, aby vyhovovaly možnostem Československa.

Vláda československá nemůže z důvodů ústavních učinit rozhodnutí, které se týká hranic. Rozhodnutí takové nebylo by možné bez porušení režimu demokratického a právního řádu československého státu. Na každý způsob bylo by třeba dotázat se parlamentu.

Podle názoru vlády přijetí návrhu takového druhu rovnalo by se dobrovolnému a úplnému zmrzačení státu ve všech směrech. Z hlediska hospodářského a dopravního bylo by Československo zcela ochromeno a z hlediska strategického dostalo by se do postavení svrchovaně těžkého, dříve nebo později upadlo by pod úplný vliv Německa.

*) Oficiální odpověď československé vlády vládám britské a francouzské, v níž je odmítnut jejich plán na odstoupení československých pohraničních území Německu.

I kdyby se Československo odhodlalo k navrhovaným obětem, otázka míru nebyla by nikterak rozřešena:

a) Mnoho sudetských Němců dalo by přednost, z důvodů dobře známých, vystěhování z říše a usídlili by se v demokratickém ovzduší československého státu. Důsledkem toho by byly nové potíže a nové spory národnostní.

b) Ochromení Československa mělo by za následek hlubokou politickou změnu v celé střední a jihovýchodní Evropě. Rovnováha sil ve střední Evropě a v Evropě vůbec byla by zničena; mělo by to dalekosáhlé následky pro všechny ostatní státy a zejména pro Francii.

c) Československá vláda je upřímně vděčna velmocím za jejich úmysl garantovat integritu Československa, váží si ho a oceňuje vysoko. Záruka taková by otevřela zajisté cestu dohodě mezi všemi zájemci, kdyby nynější národnostní spory se urovnaly přátelsky a tak, aby neuložily Československu oběti nepřijatelné.

Československo podalo v posledních letech četné důkazy své nezviklatelné oddanosti míru. Na naléhání svých přátel vláda československá šla při jednání o otázce sudetoněmecké tak daleko, že to bylo uznáno a kvitováno celým světem – také jedno z prohlášení vlády britské zdůraznilo, že je třeba, aby se nevybočilo z mezí československé ústavy – a dokonce sama strana sudetských Němců, když jí byly podány poslední vládní návrhy, odmítla je a veřejně projevila přesvědčení, že úmysly vlády byly vážné a upřímné. Přes to, že byla právě rozpoutána vzpoura mezi částí německého sudetského obyvatelstva, která byla podnícena zvenčí, prohlásila vláda slavnostně, že setrvává na návrzích, jimiž vyšla vstříc přáním německé národnosti v Sudetech. Ještě dnes pokládá tento postup za uskutečnitelný, pokud jde o národnostní otázky republiky.

Československo vždy zůstalo věrno smlouvám a plnilo své závazky, které z nich vyplývaly, ať v zájmu jeho přátel, nebo Společnosti národů a jejích členů, anebo národů ostatních. Bylo odhodláno a dosud je odhodláno zachovávat je za všech okolností. Brání-li se dnes proti možnostem násilí, činí tak na základě nedávných ještě závazků a prohlášení svého souseda a též na základě arbitrážní smlouvy ze dne 16. října 1926, kterou v několika pro-

jevech nynější německá vláda uznala jako stále platnou. Československá vláda zdůrazňuje, že je možno tuto smlouvu aplikovat, a žádá, aby se tak stalo. Ctíc svůj podpis, je hotova přijmout výrok arbitrážní, který by byl učiněn. Tím by jakémukoli sporu mohlo být zamezeno. Umožnilo by to řešení rychlé, čestné a důstojné pro všechny zúčastněné státy.

Československo bylo vždy poutáno k Francii úctou a přátelstvím nejoddanějším a spojenectvím, které nikdy žádná vláda československá a žádný Čechoslovák neporuší. Žilo a žije ve víře ve veliký národ francouzský, jehož vláda mu tak často dala ujištění o pevnosti svého přátelství. K Velké Británii je poutá oddanost a tradiční přátelství, úcta a respekt, jimiž bude vždycky Československo prodchnuto v nerozlučné spolupráci mezi oběma zeměmi a tak i ve společném úsilí o mír, ať jsou poměry v Evropě jakékoli.

Vláda Československá je si vědoma, že úsilí, které vlády britská a francouzská vynakládají, pramení z opravdového zájmu. Děkuje jim za něj upřímně. Nicméně z důvodů již uvedených obrací se k nim znovu s poslední výzvou a žádá je, aby svůj názor přezkoušely. Činí tak v přesvědčení, že nezastává jen zájem vlastní, ale také zájem svých přátel, věc míru a věc zdravého vývoje Evropy. V této rozhodující chvíli nejde jen o osud Československa, nýbrž také o osud jiných zemí, zvláště pak Francie.

Originál: Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha.

Kroftův archiv, kart. 3

Český překlad: Mnichov v dokumentech. Praha,

SNPL 1958, s. 149–151.

3. Britská demarše na odmítavý postoj ČSR k anglo-francouzskému plánu*

uváživši věc znovu, cítila povinna tuto radu zamítnout, musí mít ovšem volnost jednat tak, jak uzná za vhodné, aby čelila situaci, jež se potom může vyvinout.

Originál: Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha.

Kroftův archiv, kart. 3

*Český překlad: Mnichov v dokumentech. Praha,
SNPL 1958, s. 166.*

21. září 1938

Podle názoru vlády Jeho Veličenstva neodpovídá odpověď československé vlády nijak kritické situaci, kterou měly anglo-francouzské návrhy odvrátit, a kdyby na ni setrvala a uveřejnila ji, vyvolala by podle názoru vlády Jeho Veličenstva okamžitý německý vpád. Vláda Jeho Veličenstva vybízí proto československou vládu, aby vzala tuto odpověď zpět a urychleně uvažovala o jiné, která by počítala se skutečnostmi.

Anglo-francouzské návrhy poskytují podle jejich názoru jedinou příležitost, jak zabránit okamžitému německému útoku. Opírajíc se o nynější odpověď, neměla by vláda Jeho Veličenstva žádnou naději na užitečný výsledek ujednané druhé návštěvy u pana Hitlera a ministerský předseda by byl nucen zrušit přípravu k ní. Vláda jeho Veličenstva proto žádá československou vládu, aby urychleně a opravdově uvážila, nežli vytvoří situaci, za kterou by vláda Jeho Veličenstva nemohla převzít zodpovědnost.

Vláda Jeho Veličenstva by byla zajisté ochotna předložit československý návrh na arbitráž vládě německé, kdyby měla za to, že by za dané situace byla naděje, že by jej příznivě přijala. Ale vláda Jeho Veličenstva nemůže ani na okamžik věřit, že tento návrh by byl nyní přijatelný, a také se nedomnívá, že by německá vláda považovala situaci za takovou, aby byla upravena arbitráží, jak to navrhuje vláda československá. Jestliže by se československá vláda,

*) Text britské demarše, kterou provedl vyslanec B. Newton u prezidenta E. Beneše v reakci na odmítavý postoj československé vlády k tzv. anglo-francouzskému plánu. v noci na 21. září 1938.

4. Souhlas československé vlády s anglo-francouzským plánem z 21. září 1938*

Praha 21. září 1938

Přinucena okolnostmi, ustupujíc neobyčejně naléhavým do-
mlouvám a odvodivši důsledky ze sdělení vlády francouzské a brit-
ské z 21. září 1938, v němž obě vlády vyslovily své stanovisko
k pomoci Československu pro případ, že by odmítlo přijmout
francouzsko-britské návrhy a bylo pak napadeno Německem,
vláda československá přijímá v tomto postavení s pocity bolesti
francouzské a britské návrhy předpokládajíc, že obě vlády učiní
všecko, aby při jejich uplatňování byly ochráněny životní zájmy
československého státu. Podotýká s lítostí, že tyto návrhy byly vy-
pracovány bez předchozího dotázání československé vlády.

Hluboce litujíc, že její návrh arbitráže nebyl přijat, česko-
slovenská vláda přijímá tyto návrhy jakožto celek, od něhož nelze
odtrhnout zásadu garancie, jak je formulována v nótě, a přijímá je
dále za předpokladu, že obě vlády nestrpí německý vpád na čes-
koslovenské území, které zůstane československým až do chvíle,
kdy bude možno provést transfer území po stanovení nové hrani-
ce mezinárodní komisí, o níž se mluví v návrzích.

Podle mínění vlády československé franko-britský návrh
předpokládá, že všechny podrobnosti praktického realizová-
ní franko-britských návrhů budou stanoveny po dohodě s čes-
koslovenskou vládou.

Originál: Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha.

Kroftův archiv, kart. 3

*Český překlad: Mnichov v dokumentech. Praha,
SNPL 1958, s. 169–170.*

*) Oficiální odpověď československé vlády, v níž se pod hrozbou agrese ze strany
Německa vyslovuje souhlas s tzv. anglo-francouzským plánem na odstoupení
pohraničních republiky území Německu.

5. Memorandum kancléře A. Hitlera pro premiéra N. Chamberlaina z 23. září 1938*

Godesberg 23. září 1938

Zprávy o incidentech v sudetském území, množící se od ho-
diny k hodině, dokazují, že situace se stala pro sudetské Němce
zcela nesnesitelná a je tedy nebezpečím pro evropský mír. Proto
je nezbytné, aby oddělení sudetského území, k němuž Českoslo-
vensko dalo souhlas, bylo nyní uskutečněno bez jakýchkoli dal-
ších průtahů. Sudetoněmecké území, jež má být odstoupeno, je
na přiložené mapě vyznačeno červeně. Oblasti, v nichž – kromě
území, jež mají být obsazena – musí být ještě proveden plebiscit,
jsou zakresleny zeleně.

Konečné vymezení hranic musí odpovídat vůli těch, jichž se
týká. Aby byla tato vůle zjištěna, je k přípravě plebiscitu nezbytná
určitá doba, během níž musí být za každých okolností zabráněno
nepokojům. Musí být vytvořeno rovnoprávné postavení pro obě
strany. Území vyznačené na připojené mapě jako německé bude
obsazeno německými oddíly bez ohledu na to, zda se při plebis-
citu ukáže, že snad v té nebo oné části území je česká většina. Na
druhé straně bude české území obsazeno českým vojskem bez
ohledu na to, že uvnitř tohoto území jsou velké německé jazyko-
vé ostrovy, které se při plebiscitu nepochybně většinou přihlásí
k německé národnosti.

Aby byl sudetoněmecký problém ihned a konečně vyjasněn,
podává tedy nyní německá vláda tyto návrhy:

1. Stažení veškeré české branné moci, policie, četnictva, celního
úřednictva a pohraniční stráže z území, jež je vyznačeno na

*) Memorandum kancléře A. Hitlera pro britského ministerského předsedu
N Chamberlaina, obsahující nové požadavky Německa vůči Československu,
jež se britský ministerský předseda zavázal předat československé vládě.
Godesberg, 23. září 1938.

připojené mapě a má být vyklizeno; toto území bude dne 1. října odevzdáno Německu.

2. Vyklizené území musí být odevzdáno v nynějším stavu. Německá vláda souhlasí s tím, aby k projednání podrobností vyklizení byl k německému vrchnímu velitelství branné moci vyslán zplnomocněný zástupce české vlády nebo české armády.

3. Česká vláda propustí ihned všechny sudetoněmecké příslušníky branné moci a policie z celého českého státního území do jejich vlasti.

4. Česká vláda propustí všechny vězně německého původu, zatčené pro politické přečiny.

5. Německá vláda souhlasí s tím, aby na území, jež bude přesněji určeno, se konal plebiscit nejpozději do 25. listopadu. Změny nových hranic, vyplývající z tohoto plebiscitu, budou určeny německo-českou nebo mezinárodní komisí. Plebiscit sám bude proveden pod dozorem mezinárodní komise. Hlasovací právo budou mít všechny osoby, jež na území, přicházejícím v úvahu, bydlely dne 28. října 1918, nebo se na něm před 28. říjnem 1918 narodily. O přání obywatelstva, zda chce patřit k německé říši nebo k českému státu, rozhodne prostá většina všech mužů a žen, oprávněných k hlasování. Po dobu plebiscitu stáhnou obě strany vojsko z území, jež bude přesněji určeno. Dobu a trvání ustanoví německá a česká vláda společně.

6. Německá vláda navrhuje, aby byla zřízena zplnomocněná německo-česká komise, která by projednala všechny další podrobnosti.

DODATEK

Vyklizené sudetoněmecké území musí být odevzdáno, aniž na něm budou zničena nebo jakkoli znehodnocena vojenská, hospodářská nebo dopravní zařízení. To zahrnuje také pozemní zařízení letecké dopravy a všechny rozhlasové stanice. Všechn hospodářský a dopravní materiál, zvláště vozový park železniční soustavy v označených územích, musí být odevzdán nepoškozený. Totéž platí o všech veřejně prospěšných podnicích (plynárnách, elektrárnách atd.). Konečně nesmějí být odváženy žádné potraviny, zboží, dobytek, suroviny atd.

Originál: Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha.

Kroftův archiv, kart. 3

Český překlad: Mnichov v dokumentech.

Praha, SNPL 1958, s. 193–194.

6. Československé odmítnutí Hitlerových godesberských požadavků z 25. září 1938*

Vláda Jeho Veličenstva a vláda francouzská jsou si velmi dobře vědomy toho, že jsme k tak řečenému anglo-francouzskému plánu na odstoupení části Československa dali souhlas pod nejtěžším nátlakem. Přijali jsme tento plán z krajního donucení. Neměli jsme ani kdy vznést námitky proti jeho mnohým neuskutečnitelným podmínkám. Přesto však jsme jej přijali, neboť jsme se domnívali, že to je konec požadavků, jež na nás mají být činěny, a protože z anglo-francouzského nátlaku plynulo, že tyto dvě mocnosti převezmou odpovědnost za naše zmenšené hranice a zaručí nám svou podporu pro případ, že bychom byli úkladně napadeni.

Surová německá kampaň pokračovala.

Zatímco pan Chamberlain byl v Godesbergu, dostala má vláda od představitelů vlády Jeho Veličenstva a vlády francouzské toto poselství:

„Dohodli jsme se s francouzskou vládou, aby bylo československé vládě oznámeno, že vlády francouzská a britská nemohou jí nadále odpovědně radit, aby nemobilizovala.“

Moje nová vláda s generálem Syrovým v čele prohlásila, že přijímá plnou odpovědnost za rozhodnutí vlády předchozí a že přijme tvrdé podmínky tak zvaného anglo-francouzského plánu.

Včera, po návratu pana Chamberlaina z Godesbergu, vyslanec Jeho Veličenstva v Praze odevzdal mé vládě nový návrh s dodatečnou informací, že vláda Jeho Veličenstva jedná pouze jako prostředník a nikterak mé vládě neradí, ani na ni nečiní nátlak. Pan Krofta, přijímaje plán z rukou vyslance Jeho Veličenstva v Pra-

ze, ujistil ho, že československá vláda návrh prozkoumá v témž duchu, ve kterém až dosud spolupracovala s Velkou Británií a Francií.

Má vláda prozkoumala nyní tento dokument a mapu. Je to ve skutečnosti takové ultimátum, jaké se dává poraženému národu, a nikoli suverénnímu státu, který projevil největší možnou ochotu přinést oběti v zájmu evropského míru. Ani nejmenší stopy takové ochoty k obětem neprokázala dosud vláda pana Hitlera. Má vláda užasla nad obsahem tohoto memoranda. Jeho návrhy přesahují daleko to, k čemu jsme dali souhlas při tak zvaném anglo-francouzském plánu. Zbavují nás všech záruk naší národní existence.

Máme se vzdát velkých částí svých pečlivě připravovaných opevnění a pustit německé armády hluboko do své země dříve, než budeme s to zorganizovat ji na novém podkladě nebo učinit opatření k její obraně. Naše národní a hospodářská nezávislost by automaticky zanikla přijetím návrhů pana Hitlera. Celý proces přemístění obyvatelstva se má změnit v panický útěk těch, kdož se nehodlají smířit s německým nacistickým režimem. Budou musit opustit své domovy, nemajíce dokonce ani práva vzít s sebou i jen svůj osobní majetek, nebo pokud jde o rolníky, svůj dobytek.

Má vláda mě žádá, abych prohlásil co nejslavnostněji, že požadavky pana Hitlera v jejich nynější formě jsou pro mou vládu naprosto a bezpodmínečně nepřijatelné. Proti těmto novým a krutým požadavkům pokládá má vláda za svou povinnost postavit se na svrchovaný odpor a my tak s boží pomocí učiníme. Národ svatého Václava, Jana Husa a Tomáše Masaryka nebude národem otroků.

Spoléháme na obě velké západní demokracie, jejichž přáním jsme vyhověli velkou měrou a proti svému vlastnímu přesvědčení, že při nás budou stát v hodině naší zkoušky.

Originál: Archiv Ministerstva zahraničních věcí Praha.

Český překlad: Mnichov v dokumentech.

Praha, SNPL 1958, s. 213–215.

*) Oficiální odpověď československé vlády, v níž se odmítají nové požadavky Německa, obsažené v tzv. godesberských požadavcích. Odevzdal ji v Londýně vyslanec Jan Masaryk dne 25. září 1938.

7. Mnichovská dohoda

Německo, Spojené království, Francie a Itálie se shodly se zřetelem k dohodě, již bylo v podstatě dosaženo o odstoupení sude-toněmeckého území, na těchto podmínkách a způsobech tohoto odstoupení a na opatřeních, jež třeba proto učinit, a prohlašují, že podle této dohody je každý jednotlivě odpověden za kroky, které je třeba učinit, aby bylo zajištěno její provedení.

§ 1

Vyklizování započne 1. října.

§ 2

Spojené království, Francie a Itálie se shodují v tom, že vyklize-ní bude provedeno do 10. října, a to bez ničení jakýchkoli existu-jících zařízení, a že československá vláda je odpovědna za to, že vyklizení bude provedeno bez poškození uvedených zařízení.

§ 3

Podmínky vyklizení podrobně určí mezinárodní výbor, složený ze zástupců Německa, Spojeného království, France, Itálie a Československa.

§ 4

Postupné obsazování převážně německých území německými oddíly započne 1. října. Čtyři územní úseky, označené na přílože-né mapě, obsadí německé oddíly v tomto pořadí: úsek označený I. - 1. a 2. října, úsek označený II. - 2. a 3. října, úsek označený III. - 3., 4. a 5. října, úsek označený IV. - 6. a 7. října.

Výše uvedený mezinárodní výbor bez odkladu vymezí zbývající území převážně německého charakteru a německé oddíly je ob-sadí do 10. října.

§ 5

Mezinárodní výbor uvedený v § 3 určí území, v nichž se má provést lidové hlasování. Tato území budou až do skončení lido-vého hlasování obsazena mezinárodními jednotkami. Týmž výbor určí způsob, jakým se má lidové hlasování provést, přičemž bude vycházet ze způsobu hlasování v Sársku. Výbor stanoví rovněž den, kdy se lidové hlasování bude konat; tento den nesmí být poz-dější než konec listopadu.

§ 6

Konečné vymezení hranic provede mezinárodní výbor. Tento výbor je oprávněn doporučit čtyřem mocnostem - Německu, Spojenému království, Francii a Itálii - v určitých výjimečných případech menší odchylky od přísně etnografického stanovení pásem, jež mají být převedena bez lidového hlasování.

§ 7

Zavede se opční právo pro přesídlení do odstoupených území a pro vystěhování z nich. Opce musí být provedena během šesti měsíců ode dne uzavření této dohody. Německo-československý výbor určí podrobnosti opce, uváží způsob, jak usnadnit výmě-nu obyvatelstva, a vyjasní základní otázky, které z této výměny vzniknou.

§ 8

Československá vláda propustí ve lhůtě čtyř týdnů ode dne uza-vření této dohody sudetské Němce, kteří si toto propuštění přejí, ze svých vojenských a policejních jednotek. V téže lhůtě propustí československá vláda sude-toněmecké vězně, kteří si odpykávají tresty odnětí svobody za politické trestné činy.

Mnichov 29. září 1938

A. Hitler
Ed. Daladier
Mussolini
Neville Chamberlain

Dodatek k dohodě

Vláda jeho Veličenstva ve Spojeném království a francouzská vláda se připojily k této dohodě s tím, že stojí za návrhem obsaženým v § 6 anglo-francouzských návrhů z 19. září, týkajícím se mezinárodní záruky nových hranic československého státu proti nevyprovokovanému útoku. Jakmile bude upravena otázka polských a maďarských menšin v Československu, dají Německo a Itálie Československu záruku ze své strany.

Mnichov 29. září 1938

A. Hitler
Ed. Daladier
Mussolini
Neville Chamberlain

Doplňující prohlášení

Čtyři přítomné hlavy vlád se shodují v tom, že mezinárodní výbor, předvídaný dnešní dohodou, bude složen ze státního sekretáře německého ministerstva zahraničních věcí, z anglického, francouzského a italského velvyslance, akreditovaných v Berlíně, a z jednoho zástupce, jmenovaného československou vládou.

Mnichov 29. září 1938

A. Hitler
Ed. Daladier
Mussolini
Neville Chamberlain

Doplňující prohlášení

Všechny otázky vyplývající z postoupení území podléhají příslušnosti mezinárodního výboru.

Mnichov 29. září 1938

A. Hitler
Ed. Daladier
Mussolini
Neville Chamberlain

Doplňující prohlášení

Hlavy vlád čtyř mocností prohlašují, že nebude-li do tří měsíců problém polských a maďarských menšin v Československu vyřešen mezi zainteresovanými vládami cestou dohody, stane se tento problém předmětem dalšího jednání hlav vlád čtyř mocností, které jsou zde přítomny.

Mnichov 29. září 1938

A. Hitler
Ed. Daladier
Mussolini
Neville Chamberlain

*Originál: Documents on British Foreign Policy,
sv. III, vol. 2, dok. č. 1225*

*Český překlad: Z. Veselý, Z. (ed.): Dějiny českého státu
v dokumentech: Praha,
Victoria Publishing 1994, str. 361–362.*

8. Oduznání Mnichova ze strany Velké Británie*

dem k tomu, že Německo úmyslně zničilo ujednání o Československu z roku 1938, na kterých vláda Jeho Veličenstva ve Spojeném království byla účastna, považuje se vláda Jeho Veličenstva za zbavena jakýchkoliv závazků v této věci. Při konečné úpravě československých hranic na konci války nebudou na její stanovisko mít žádné změny, které se staly v těchto věcech jak v roce 1938, tak i později.

*Jsem Vám upřímně oddaný,
Antony Eden, v.r.*

*Pramen: Beneš, E.: Šest let exilu a druhé světové války: Praha,
Družstevní práce 1946, s. 465–66*

Vaše Excelence,

Mám za užitečné abych na základě nedávné výměny názorů mezi našimi vládami učinil toto prohlášení o stanovisku vlády Jeho Veličenstva ve Spojeném království, pokud jde o Československo:

Ve svém dopise z 18. července 1941 zpravil jsem Vaši Excelenci, že král rozhodl pověřit mimořádného vyslance a zplnomocněného ministra u dr. Beneše jako prezidenta Československé republiky. Vysvětlil jsem, že rozhodnutím to zároveň značí, že vláda Jeho Veličenstva ve Spojeném království považuje právní postavení prezidenta vlády Československé republiky za totožné s postavením ostatních hlav spojeneckých států a vlád sídlících v této zemi. Status zástupce Jeho Veličenstva byl pak nedávno povýšen na status velvyslancecký.

Předseda vlády oznámil již dne 20. září 1940 v rozhlasovém poselství československému národu stanovisko vlády Jeho Veličenstva k ujednáním, k nimž došlo v Mnichově v r. 1938. Mr. Churchill tehdy prohlásil, že mnichovská dohoda byla Němci zničena. Toto prohlášení bylo formálně oznámeno dr. Benešovi dne 11. listopadu 1940.

Toto prohlášení a formální uznání vlády československé určovaly politiku vlády Jeho Veličenstva vůči Československu. Aby se však zamezilo jakémukoliv nedorozumění, přeji si nyní prohlásit jménem vlády Jeho Veličenstva ve Spojeném království, že vzhle-

*) Dopis, zasláný dne 5. srpna 1942 britským ministrem zahraničí A. Edenem jeho československému kolegovi J. Masarykovi.

9. Odznamenání Mnichova ze strany Francie*

Pane ministerský předsedo,

Mám čest sdělit československé vládě, že Francouzský národní výbor, Jsa si jist, že vyjadřuje citění francouzského národa, spojence a přítele Československa,

Přesvědčen jsa, že nynější světová krize může jen prohloubit přátelství a spojení mezi národem francouzským a národem československým, které, spojeny stejným osudem, prožívají nyní údobí společných strastí a nadějí, Jsa věren tradiční politice Francie,

Prohlašuje, že přes politováníhodné události a nedorozumění v minulosti je jedním ze základních cílů jeho politiky, aby spojení francouzsko-československé vyšlo ze strašlivých zkoušek dnešní obecné světové krize posílení a zajištěno pro budoucnost.

V tomto duchu navrhuje dohody podepsané v Mnichově dne 29. září 1938, Francouzský národní výbor slavnostně vyhlašuje, že pokládá tyto dohody hned od počátku na neplatné, stejně jako veškeré další akty, ke kterým došlo při provádění nebo v důsledku těchto dohod.

Neuznává žádné územní změny, dotýkající se Československa, které nastaly v roce 1938 nebo později, zavazuje se, že učiní vše, co bude v jeho moci, aby se Československá republika v jejích hranicích z doby před zářím 1938, dostalo veškerých účinných záruk, pokud jde o její vojenskou a hospodářskou bezpečnost, její územní celistvost a její politickou jednotu.

Račte přijmout, pane ministerský předsedo, ujištění mé nejhlubší úcty.

Gen. Charles de Gaulle, v.r.
Předseda Francouzského národního výboru

Pramen: Beneš, E.: Šest let exilu a druhé světové války: Praha, Družstevní práce 1946, s. 468–69.

*) Dopis, zasláný dne 29. září 1942 předsedou Francouzského národního výboru Ch. de Gaullem předsedovi československé exilové vlády J. Šrámkovi.

10. Odznamenání Mnichova ze strany Itálie

Konstatujíc, že politika fašistického režimu proti Československu byla v rozporu nejen s nejslechetnějšími tradicemi Itálie, ale i s našimi nejpodstatnějšími zájmy, a potvrzujíc, že taková politika byla jedním z nejdůležitějších dokladů podmanění fašismu hitlerovskému Německu, italská vláda slavnostně prohlašuje, že pokládá od počátku za neplatné dohodu mnichovskou z 29. září 1938 a tzv. arbitrážní rozhodnutí Ciano – Ribbentrop, formulované ve Vídni dne 2. listopadu 1938, jakož i všechny ostatní akty, jež jsouce důsledkem těchto dohod a rozhodnutí, směřovaly ke škodě nezávislosti a celistvosti republiky Československé.

Vláda italská prohlašuje před světem a dějinami, že všechny tyto akty a dohody byly zradou smýšlení a vůle italského lidu, který, dokud byl svoboděn, přál si politicky důvěřivě a plodně spolupráce s Československem v zájmu míru a svobody Evropy.

V Římě dne 26. září 1944

Pramen: Beneš, E.: Šest let exilu a druhé světové války: Praha, Družstevní práce 1946, s. 478–79.

11. Smlouva mezi ČSSR a SRN z 11. prosince 1973

Praha, 11. prosince 1973

Československá socialistická republika a Spolková republika Německa, poučeny historií, že mír vyžaduje harmonické soužití národů Evropy,

v pevné vůli jednou pro vždy skoncovat s neblahou minulostí ve svých vztazích, především v souvislosti s druhou světovou válkou, která přinesla nezměrné útrapy evropským národům, uznávající, že mnichovská dohoda z 29. září 1938 byla Československé republice vnucena nacistickým režimem pod hrozbou síly,

uvědomující si, že v obou zemích vyrostla nová generace která má právo na zajištěnou mírovou budoucnost, vedeny úmyslem vytvořit trvalé základy pro rozvoj dobrých sousedských vztahů, ve snaze upevnit mír a bezpečnost v Evropě,

přesvědčeny, že mírová spolupráce na základě cílů a zásad Charty Organizace spojených národů odpovídá tužbám národů a zájmům míru ve světě, se dohodly takto:

Článek I

Československá socialistická republika a Spolková republika Německa považují mnichovskou dohodu z 29. září 1938 vzhledem ke svým vzájemným vztahům podle této smlouvy za nulitní.

Článek II

(1) Tato smlouva se nedotýká právních účinků, které vyplývají vůči fyzickým osobám z práva použitého v době od 30. září 1938 do 9. května 1945. Vyňaty z tohoto jsou účinky opatření, které

obě smluvní strany považují pro jejich neslučitelnost ze základními zásadami spravedlnosti za nulitní.

(2) Tato smlouva ponechává nedotčenou státní příslušnost žijících a zemřelých osob, která vyplývá z právního řádu každé z obou smluvních stran.

(3) Tato smlouva netvoří svými prohlášeními o mnichovské dohodě právní základnu pro materiální nároky Československé socialistické republiky a jejích fyzických a právnických osob.

Článek III

(1) Československá socialistická republika a Spolková republika Německa se řídí ve svých vzájemných vztazích i v otázkách bezpečnosti v Evropě a ve světě cíli a zásadami zakotvenými v Chartě Organizace spojených národů.

(2) V souladu s tím budou podle článku 1 a 2 Charty Organizace spojených národů řešit všechny své spory výlučně mírovými prostředky a vystříhají se hrozby silou nebo použití síly v otázkách, které se týkají evropské a světové bezpečnosti, jakož i ve svých vzájemných vztazích.

Článek IV

(1) Československá socialistická republika a Spolková republika Německa v souladu s výše uvedenými cíli a zásadami potvrzují neporušitelnost svých společných hranic nyní i v budoucnu a vzájemně se zavazují neomezeně respektovat svou územní celistvost.

(2) Prohlašují, že nemají vůči sobě žádné územní nároky a nebudou takové nároky vznášet ani v budoucnosti.

Článek V

(1) Československá socialistická republika a Spolková republika Německa podniknou další kroky k širokému rozvoji svých vzájemných vztahů.

(1) Jsou zajedno v tom, že rozšíření jejich sousedské spolupráce v oblasti hospodářství, vědy, vědeckotechnických styků, kultury, ochrany prostředí, sportu, dopravy a jiných styků je v zájmu obou stran.

Článek VI

Tato smlouva podléhá ratifikaci a vstoupí v platnost dnem výměny ratifikačních listin, která má být provedena v Bonnu.

Na důkaz toho zmocnění smluvních stran tuto Smlouvu podepsali.

Dáno v Praze dne 11. prosince 1973 ve dvou vyhotoveních, každé v jazyce českém a německém, přičemž obě znění mají stejnou platnost.

Za
Československou
socialistickou republiku

L. Štrougal
B. Chňoupek

Za
Spolkovou
republiku Německo

W. Brandt
W. Scheel

*Pramen: Dokumenty k československé zahraniční politice 1973,
12, s. 484–485.*

D.

*Texty ze semináře
„Edvard Beneš“ –
šedesát let od úmrtí“*

(2. září 2008)

Edvard Beneš a zahraniční politika ČSR 1918–1948

Jindřich Dejmek

Historický ústav Akademie věd ČR

Byli takřka celý Benešův život bohatý na dramatické momenty, ba i paradoxy, paradoxem byla v jistém smyslu již vůdčí, ba zakladatelská role, jakou hrál při vytváření zahraniční politiky československého státu a jejího nástroje, diplomacie. Beneš se už jako vyspělý mladík na gymnáziu zamýšlel věnovat se profesionálně politice a tomuto programu pak do značné míry přizpůsobil i svá univerzitní studia po roce 1904. Jeho relativně dlouhodobé studijní pobyty ve Francii, Velké Británii a Německu mu také daly široký rozhled po tehdejší západní Evropě.

Jako ryzí homo politicus se však mladý, tehdy ještě radikálně socialisticky orientovaný intelektuál zabýval především sociálními otázkami, zápasy dělnictva a jeho postavením, otázkami národnostními, atd. Zatímco o těchto problémech sepsal do socialistických listů a revuí v čele s *Právem lidu* stovky podrobných komentářů a analýz, zahraničně-politických otázek si tehdy všiml jen výjimečně. Pokud se zamýšlel nad „velkou politikou“, v duchu tehdejších socialistických vizí dlouho nerozlišoval mezi politikou západních demokracií a Německem, což bylo jistě překvapivé u muže, který měl již za několik let hrát jednu z klíčových rolí v československém zahraničním odboji za první světové války.

Benešova cesta k diplomacii

Klíčovými, tak říkajíc formativními roky Beneše jako příštího špičkového diplomata dvacátých, třicátých a do jisté míry i čtyřicátých let byla nepochybně léta 1916–1918, jež strávil většinou v Paříži, od února 1916 přitom jako sekretář právě vzniklé Československé národní rady. Sotva do čtvrté životní dekády vstoupivší muž ovšem nebyl rozený politik či diplomat v tehdeším klasic-

kém chápání těchto pojmů, což se projevovalo i v jeho vnějším vystupování (včetně odívání) a konec konců i v prvních kontaktech s francouzskými politicky, orientovaných opět především do levicových kruhů.

A přece tomuto nenápadné muži, žijící zpočátku v Rue Bonaparte takřka studentským životem, podařilo už koncem šestnáctého roku opakovaně proniknout do několika důležitých pracoven pověstného Qui d'Orsay, tedy sídla francouzského ministerstva zahraničních věcí. A tehdy dosáhl i prvního zásadního úspěchu v zápase za „zmezinárodnění“ československého problému, když pařížská vláda po jeho přímé a opakované intervenci u generálního sekretáře ministerstva zahraničí vtělila do své odpovědi na mírovou iniciativu amerického prezidenta Wilsona pasus o nutnosti osvobození „Čechoslováků“ z nadvlády Habsburků. Tak se Benešovi podařilo nastartovat proces, který vedl přes dohody o československém vojsku ve Francii (a později i Itálii), uznání Národní rady v Paříži za reprezentantku zájmů českého a slovenského národa až k vytvoření a následnému uznání československé vlády ještě dříve, nežli stát ve střední Evropě začal reálně vznikat.

Klíčová jednání nejen s francouzskými, ale později i britskými, italskými a dalšími státníky o definitivní prosazení programu rozbití habsburského soustátí vedl od jara 1917, po Masarykově odjezdu do Ruska (a díky častým dlouhodobým „zájezdům“ M. R. Štefánika) právě Beneš. Bylo tedy logické, že se v oné první zmiňované československé vládě stal i *prvním* ministrem zahraničních věcí, i když si asi sotva představoval, že jím (jistě i díky ohromné autoritě příštího prvního prezidenta) zůstane ve všech dalších vládách dlouhých více než sedmnáct let.

Jeho nepochybná znalost mezinárodní politiky, čerstvé zkušenosti z diplomatického řemesla, četné kontakty ve francouzském prostředí i dalších zahraničních kruzích, a konec konců i úzká personální vazba na Masaryka přispěly k tomu, že se stal záhy hlavním realizátorem zahraniční politiky mladého československého státu. Když se pak do značné míry především jeho osobní zásluhou podařilo československé delegaci na nadcházející mírové konferenci v Paříži prosadit většinu hlavních požadavků republiky včetně právního potvrzení spojení českých zemí se Slo-

venskem a také akceptování historických hranic někdejšího království bez ohledu na iredentismus většiny českých Němců, těšil se při návratu do vlasti ve svých pětatřiceti letech kreditu, s nímž se – vedle prezidenta – mohlo měřit jen pár tradičních matadorů české politiky.

Principy meziválečné československé zahraniční politiky

Základním cílem československé – tedy primárně Benešovy – zahraniční politiky se logicky stalo prvoplánové ukotvení a co možná nejpevnější zajištění mladého československého státu v dosud neklidné střední Evropě. Dlouhodoběji pak usilovala i o celkovou stabilizaci mezinárodního postavení republiky na půdorysu post-versailleského uspořádání, v němž se zrodila. Z těchto cílů plynula většina hlavních složek celé vnější politiky meziválečné republiky, jež Beneš jako její spoluvůdce a hlavní „kormidelník“ zformuloval otevřeně hned v prvním obsáhlém parlamentním expoé. „Budeme dělat politiku v dohodě a přátelství s našimi dosavadními spojenci a zůstaneme věrni svému programu a tradicím z doby naší [protihabsburské] revoluce...“, ale budeme „loajální a přátelští nejen ku svým spojencům; budeme spravedliví a poctiví i ke svým sousedům“ – z těchto obecně formulovaných dvou devíz se odvíjela aktivita československé diplomacie v celém následujícím dvacetiletí. Předěšleme však, že vycházela i z řady předpokladů, jež se později buď změnily, nebo nenaplnily vůbec.

Nová tvářnost Evropy, nepochybně demokratičtější a etnicky spravedlivější nežli její původní podoba, nebyla garantována trojicí „tradičních“ západních demokracií včetně Wilsonovy Ameriky, jež se naopak vzápětí stáhla zpět za Atlantik. Krvavá občanská válka v Rusku a následující vývoj mladého sovětského experimentu nevyústily do postupně se demokratizujícího levicového režimu (jak dlouho věřil Masaryk a jeho stoupenci), ale nakonec – počátkem třicátých let – do drastické Stalinovy diktatury. Většinou antidemokratické síly, oponující novému evropskému uspořádání, se pak ukázaly z řady důvodů mnohem mocnější, nežli se zdálo počátkem dvacátých let, přičemž měly mít spíše podobu „revolučních“ autoritativních či totalitních diktatur, nežli „reakčních“ mo-

narchistických snah, jichž se – ve své době pochopitelně – obávali tvůrcové nové Evropy.

K těmto zásadním problémům se družily desítky dalších, „lokálních“. Ve střední, východní a jihovýchodní části kontinentu např. takřka všudypřítomné hraniční konflikty a větší či menší problémy s národními menšinami ztěžovaly, ne-li zcela znemožňovaly jakoukoliv dlouhodobou stabilizaci. Komplikovaly také kooperaci hospodářskou, kterou později zcela ochromily následky velké ekonomické krize. K tomu se družilo využívání některých menších států středovýchodní Evropy zájmy některých velmocí. Beneš, šéf postupně budované československé diplomacie, se musel s těmito i dalšími problémy potýkat téměř denně.

Pražská zahraniční politika se přitom pod Benešovou taktovkou od počátku vyvíjela v zásadě ve třech základních složkách. První představovalo jeviště střeoevropské, v němž chtěl Masaryk vidět část oné „nové“ Evropy, sestávající z pásu menších národů mezi Německem a Ruskem, jejichž často nově vzniklé státy se měly emancipovat z přímého vlivu velmocí, zvláště Německa, a navzájem konstruktivně spolupracovat.

Druhou rovinu aktivit československé zahraniční politiky tvořily její vazby k evropským velmocím, již v původním konceptu dominovalo především sejetí s oběma velkými západoevropskými velmocemi, Francií a Velkou Británií jako potenciálními garanty nového řádu na straně jedné a – alespoň ve dvacátých letech – snaha přispět k stabilizaci postavení křehké německé demokracie včetně snah o nápravu vztahů německo-francouzských jako kardinálního problému Evropy.

Třetí platformou především Benešovy osobní aktivity pak byla nová mezinárodní instituce, Společnost národů, kterou se – opět především ve dvacátých letech – pokoušel přetvořit do výkonného nástroje jakési univerzální bezpečnosti, přičemž právě tyto aktivity přinesly mladému československému ministru zahraničí vpravdě evropské renomé, z něhož mohl i později zvláště v liberálních a socialistických kruzích těžit při svých dalších zápasech, tentokrát již mnohdy přímo se týkajících existence republiky.

„Benešova“ Malá dohoda a vývoj v Podunají

Jestliže v obecné rovině vycházela pražská politika ve střední Evropě z Masarykovy vize, jak ji naskicoval ve své už zmíněné „Nové Evropě“, v konkrétní podobě ji formovaly především různorodé problémy vztahů republiky s jejími sousedy a v neposlední řadě i často kolidující zájmy v celém širším pásu od Baltu po Černomoří a Jadran. Její hlavní osou se přitom až do poloviny třicátých let stala spolupráce s Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců (po roce 1929 Jugoslávie), s kterým také Beneš v polovině srpna 1920 podepsal vůbec první spojeneckou smlouvu republiky.

Stejně jako o tři čtvrtě roku později uzavřená aliance s Rumunskem směřovala primárně ke společné obhajobě geopolitického uspořádání, vytvořeného mírovými smlouvami s Maďarskem a také Rakouskem, a ke znemožnění habsburské restaurace, záměry a také dlouhodobější cíle jejich architekta – tedy Beneše – však byly mnohem dalekosáhlejší. Bezprostředním podnětem podpisu první ze smluv, tvořících prvotní fundamenty příští Malé dohody, byla mj. snaha omezit hrozbu vzniku polsko-maďarsko-rumunského bloku, jehož konstrukci zamýšlela v momentu polsko-sovětského konfliktu v létě 1920 část konzervativních kruhů ve Francii, a jehož cenou měla být mj. revize sotva podepsané mírové smlouvy – mj. na účet ČSR.

Dlouhodobým cílem však Benešovi bylo „vytvořit společnou sféru zájmů a společné politické tendence“ těchto států na platformě post-trianonského statu quo, jenž se měly stát základem dalšího dlouhodobého uspořádání středovýchodní Evropy a v neposlední řadě „přitáhnout“ k podobné spolupráci i další státy. V první polovině dvacátých let se mohlo zdát, že se podobná konstruktivní práce celkem daří.

V době fungování – jakkoliv nedokonalých – demokratických řádů ve většině střeoevropských zemí (Maďarsko se svým autoritativním režimem bylo tehdy jedinou výjimkou) se Malá dohoda skutečně stala základním prvkem nového řádu v této části kontinentu. Beneš sice odmítal přímé zapojení sousedního Polska do této struktury, neboť nechtěl nechat Československo zaplést do případné rusko-polské kolize. Uzavřel však v listopadu 1921 s tehdejší polským ministrem zahraničí Konstantinem Skirmuntem

politickou smlouvu, která přesně vytyčovala společné zájmy obou zemí na udržení středoevropského statu quo, a delegáti Rzeczypospolité se také několik let zúčastňovali alespoň ve formě pozorovatelů malodohodových konferencí.

Ve stejné době se k malodohodovému „orbitu“ přiblížilo také Rakousko, s nímž ČSR uzavřela v prosinci 1921 politickou smlouvu, a na jehož finanční sanaci se od následujícího roku republika podílela rozsáhlými půjčkami. O spolupráci s aliancí stálo i Bulharsko, jež tehdy vedl levicový Zemědělský svaz v čele s Aleksandrem Stambolijskim a možnost vstupu do alianci sondovala dokonce i vláda řecká. Seskupení se navíc těšilo v té době podpoře britské i francouzské diplomacie a – formou politických smluv z let 1920–21 – našlo společný jazyk i s demokratickou předfašistickou Itálií.

I díky Benešově invenci začaly v také rámci Malé dohody už v první polovině dvacátých let vznikat vazby, jež dalece přesahovaly svým vertikálním záběrem pouhou obrannou aliancí, ba usilovaly právě o vznik onoho „politického společenství“. Vedle prohlubující se kooperace v rovině exekutivní byly navázány kontakty na platformě parlamentní, postupně byla založena řada dílčích institucí, usnadňujících spolupráci a výměnu informací v rovině tisku jako tehdejšího základního sdělovacího prostředku, řady společenských organizací (ve třicátých letech existovala dokonce „ženská“ Malá dohoda), atd. Především však bylo od druhé poloviny dvacátých let vyvíjeno úsilí o znásobení vzájemných vztahů hospodářských, jehož vyvrcholením bylo roku 1934 založení stálé Hospodářské rady Malé dohody.

Všechny tyto tendence, jejichž hlavním motorem byl většinou právě Beneš, ovšem skutečně měnily alianci v pevně srůstající blok, který ve své době představoval základní hráz proti jakémukoli změně přinejmenším v Podunají, a stal se také ve třicátých letech jistým vzorem pro podobná regionální seskupení na Balkáně a v Pobaltí. Jenže z mnoha důvodů, především díky celkové změně klimatu ve většině Evropy, oslabování demokratických řádů a v neposlední řadě obnovenému velmocenskému soupeření ve střední a východní části kontinentu, byly integrační procesy zastaveny, a koncem třicátých let byla aliance fakticky opět již tím „pouhým“ defenzivním instrumentem, jak ji Beneš založil roku 1920.

Je obtížné rozhodnout (a tím spíše ve zkratce popsat), zdali byla hlavní příčinou nezdaru Benešovy – a ovšem i Masarykovy – středoevropské vize její politická „nadčasovost“, nesmiřitelnost části poražených v čele s Maďary či – nepřímo – ztroskotání demokratického modelu ve většině menších států v této části kontinentu. V Maďarsku demokracie ztroskotala vlastně hned v letech 1919–20, v Polsku vzala za své převratem maršála Józefa Piłsudského roku 1926, v Rakousku definitivně etablováním autoritativního režimu roku 1933 atd.

Demokratické mechanismy ostatně pokulhávaly i u československých spojenců a v Jugoslávii vyústila krize v lednu 1929 do královské diktatury (kterou později nahradil poloautoritativní režim ministerského předsedy Milana Stojadinoviće), v Rumunsku po mnoha krizích nejprve do nástupu fašizující vlády Octaviana Gogy a pak do autoritativního režimu krále Carola II. Beneš tedy už neměl ve druhé polovině meziválečného dvacetiletí k rozvíjení svých konceptů za partnery demokraty, s nimiž namnoze vytvářel onu „novou“ Evropu, ale diktátory či autoritativní vůdce různého zbarvení, kteří se z velké části orientovali na jim konvenující režimy velmocí.

A právě velmocenská politika byla dalším klíčovým faktorem, jenž rozhodl – nikoliv naposled – o nezdaru Benešových záměrů. Nad nesmiřitelným maďarským revizionismem převzal již od poloviny dvacátých let patronát italský „duce“ Mussolini, jemuž se postupně podařilo vytvořit v Podunají na Balkáně vlastní mocenský blok. Po roce 1933 pak proti Malé dohodě zahájilo nápor Hitlerovo Německo, nejprve ekonomicky, později i mocensky. Spolu s ústupem francouzské politiky a samozřejmě britským appeasementem nakonec vehnaly obavy z těchto velmocí i Stalinova Ruska menší státy k různě odstíněné „neangažovanosti“ či formální neutralitě, jež mimo jiné přispěly i k izolaci Benešova Československa koncem třicátých let.

Vztahy demokratického Československa s velmocemi

I z hlediska osudů československého státu nejdůležitější složkou Benešovy politiky, současně ovšem tou, kterou mohl jako zástupce menšího státu nejméně ovlivňovat, byla její rovina velmocenská. Její fundamentální báze byla přitom už daná českosloven-

ským odbojem po boku dohodových mocností za světové války a ovšem i stupněm jejich další ochoty, převzít zodpovědnost za nově vzniklý evropský řád, dotvořený soustavou mírových smluv z let 1919–20. Od počátku bylo tedy jasné, že se hlavními mocenskými partnery mladé republiky – a současně jejími garanty – musí stát Francie a Velká Británie, z nichž zvláště první výrazně zasáhla do procesu geografického dotváření Československa, napomáhala při výstavbě jeho armády a mezi oběma republikami existovala i řada paralel politicko-ideologických.

Beneš jako upřímný citový i racionální frankofil od počátku spatřoval v třetí republice, v níž konec konců prožil několik let života, hlavní oporu nového poválečného řádu, a to jak z hlediska geopolitického, tak demokratizačního, což ukazovala mj. jeho horlivost, s jakou už v lednu 1919 podepsal řadu dohod o vyslání francouzské vojenské mise do Prahy. Ani on a tím méně Masaryk však nechtěli, aby se Československo stalo pouhým francouzským klientem, a republika tedy nenásledovala např. Belgii či Polsko, jež v letech 1920 a 1921 s Francouzi podepsaly klasické alianční smlouvy.

Oba vedoucí pražští demokraté měli ostatně na některé zásadní evropské otázky, např. na postup vůči Německu a také sovětskému Rusku, názory blížící se spíše pohledu britských liberálů a levice, nežli v první polovině dvacátých let ve Francii dominující republikánské pravice. Současně si však uvědomovali potřebu co nejtěsnější spolupráce mezi oběma velkými západoevropskými demokratiemi, takže Beneš se dokonce v letech 1922–24 opakovaně, i když pochopitelně velmi diskrétně pokoušel mezi odlišnými stanovisky vlád v Londýně a Paříži vícekrát prostředkovat. Jenže další vývoj evropské scény, mj. evidentní nechuť Britů podílet se na jakýchkoliv zárukách na východ od francouzsko-německých hranic, přiměla československé představitele ke změně postoje.

Ještě na jaře 1923 Beneš tvrdil francouzskému vyslanci v Praze, že otázka uzavření politické smlouvy mezi oběma státy musí zrát několik let. Už za pár měsíců však stanovisko změnil a na podzim téhož roku byl její text dohodnut, i když mu právě československá strana vtiskla poněkud zvláštní podobu. Jedním z důvodů byla jistě vnitropolitická krize v sousedním Německu, jejímž

symptomem byl mj. první pokus o nacistický převrat, dalším pak nezdar francouzského projektu mnohostranné smlouvy o vzájemné pomoci. Je však zřejmé, že dalším, možná nejvážnějším důvodem byla neschopnost mezinárodního společenství obecně a západních velmocí zvláště, reagovat na první zahraniční akt právě nastoupivšího fašistického režimu v Itálii v podobě jeho útoku na řecký Korf. Západní demokracie se nejen nepokusily fašistický režim eliminovat, jak jim v ženevských kuloárech prozřetelně doporučoval Beneš se svým jugoslávským kolegou Ninčićem, ale naopak hledali cestu ke kompromisu s Mussolinim, a to za cenu, kterou musela zaplatit jeho oběť, tedy Řekové.

V prosinci 1923 Beneš parafoval a 25. ledna příštího roku v Paříži podepsal československo-francouzskou smlouvu o přátelství, od níž se pak odvíjela základní osa pražské vnější politiky až do konce třicátých let. Nejednalo se ovšem o tradiční alianci, ale o dokument, jímž se oba státy zavazovaly především ke konzultacím o zahraničních otázkách, týkajících se jejich bezpečnosti, a podmíněně také k eventuálním opatřením, „vhodným k zabezpečení společných zájmů v případě, že by tyto byly ohroženy...“

Beneš zůstal těmto principům, na nichž nic podstatného nezměnila ani soustava locarnských smluv z října 1925, věrný až do záříjových dnů 1938, přičemž v něm francouzští politikové měli vždy na nejrůznějších fórech loajálního partnera, jenž často uvažoval i v dimenzích zájmů jejich vlasti. Zvláště po dočasné pacifikaci západní části kontinentu, po zmiňovaném podpisu Západního garančního paktu v Locarnu, nenastal snad jediný případ, kdy by československá diplomacie své francouzské spojence (často jako jediná z této části Evropy) nepodpořila, či jim alespoň – např. na rozdíl od diplomatů polských či jugoslávských – nekomplikovala jejich plány. Naopak, byl to Beneš, který často záměry Quai d'Orsay ať již na půdě Ženevy, zvláště v době odzbrojovací konference 1932–33, či ve střední Evropě (např. v podobě Tardieuova plánu) podporoval.

Francouzská politika našla v Benešovi podpůrce i v největší diplomatické rošádě první poloviny následující dekády, jakou bylo fakticky již roku 1932 opatrně zahájené, a v letech 1934–35 dokončené sblížení třetí republiky se Stalinovým SSSR. Základní příčina této proměny (která ovšem v případě francouzském i čes-

koslovenském svým způsobem navazovala na přecházející politické tradice) byla přitom evidentní – etablování nacistické diktatury v Německu, jejímž důsledkem bylo mj. rozbití dosavadní sovětsko-německé kooperace v duchu smluv z Rapalla (1922) a Berlína (1926).

Jestliže se však jak v případě tehdejší francouzské vládní garnitury levého středu, tak Stalina jednalo zpočátku spíše o hledání protiváhy proti „nejistému“ Německu, Beneš prokazatelně velmi přesně odhadoval záměry Hitlerova režimu již od jara 1933. Šéf československé diplomacie také horlivě podporoval původní, složitý koncept tzv. Východního paktu, jaký na jaře 1934 předložil tehdejší francouzský ministr zahraničních věcí Louis Barthou. Tento projekt, jehož jádrem měla být řada smluv o vzájemné pomoci mezi SSSR, Německem, Československem, Polskem a Baltickými státy, ovšem narazil na – celkem pochopitelný – odpor v Berlíně a ve Varšavě, a v původní podobě padl. V Paříži i v Praze však měli zájem na získání SSSR do tábora sil oponujícího nacistickému Německu, a to rozhodlo.

Beneš, který získal počátkem roku 1935 první přímé důkazy o Hitlerovu úmyslu rozbit československý stát, nejen podpořil francouzský úmysl uzavřít s SSSR dvoustrannou spojeneckou smlouvu, ale rozhodl k ní ČSR připojit. Francouzsko-sovětská spojenecká smlouva byla podepsána 2. května 1935 a Beneš parafoval podobný smluvní instrument již od dva týdny později, 16. 5. Zřejmě na jeho žádost se přitom součástí smlouvy stal podpisový protokol, podle něhož mohly závazky mezi signatáři vstoupit v platnost jedině tehdy, „pokud bude oběti útoku poskytnuta pomoc ze strany Francie“. Pravdou je, že se tak Československo chránilo např. před hrozbou zatažení do možného konfliktu mezi Ruskem a Polskem, či dokonce do války na Dálném Východě. Současně ovšem tento dodatek ke smlouvě oslaboval její platnost a umožňoval také později, v září 1938, Stalinovi fakticky závazky opustit s odkazem na jejich nedodržení ze strany Francie, se kterým Beneš nikdy nepočítal.

Začlenění Československa do francouzsko-sovětské aliance tváří v tvář zbrojícímu nacistickému kolosu nepochybně posilovalo jeho mezinárodní postavení. Blok však nakonec z více důvodů zdaleka nesehrál onu roli, jakou mu Beneš a jeho francouzští přátelé

přikládali. Mezi Paříží a Moskvou panovala od počátku nedůvěra, kterou znásobily po roce 1936 stalinské procesy, především krutá exekuce sovětské generality. Československá participace na tomto paktu také usnadňovala nacistické propagandě její líčení republiky jako základny k příštím „bolševickému útoku na Evropu“, jež nezůstalo v části konzervativních kruhů na Západě bez ohlasu.

Svým způsobem fatální však bylo i pro Beneše samotného, jenž – jaksi na dotvrzení svého podpisu smlouvy – v červnu 1935 poprvé navštívil SSSR. Díky pečlivé režii jeho sovětských hostitelů začal být totiž přesvědčen, že Rusko prodělává nejen mohutný růst ekonomický, ale také se celkově demokratizuje. Tak bylo zaseto semeno zřejmě největšího omylu celé jeho dlouhé politicko-diplomatické kariéry, nepochybně výrazně ovlivnivšího zvláště jeho postoje za druhé světové války.

Aktér ve Společnosti národů

Poslední rovinou Benešovy meziválečné politiky, rovinou ovšem nejvíce vnímanou v širším evropském kontextu, byla jeho činnost na půdě Společnosti národů a některých dalších internacionálních organizací. Ženevská instituce poznala především ve dvacátých letech několik politiků evropského formátu z menších zemí, vedle ministra československého třeba Poláka Alexandra Skrzyńského, Řeka Nicolu Politise nebo Lotyšse Z. Meierovicse, kteří se pokoušeli ji proměnit ve skutečnou tribunu nových, „demokratizovaných“ mezinárodních vztahů.

Výrazným Benešovým specifíkem ale bylo, že tu hrál vynikající roli i v polovině dekády následující, kdy již ideály spjaté s „duchem Ženevy“ byly na ústupu, ba naopak, že právě tehdy se pokusil poprvé ženevský mechanismus uplatnit. Jeho neúspěch, jež byl současně důležitou prohrou myšlenky kolektivní bezpečnosti vůbec, nepochybně vydatně přispěl k postupnému odklonu Beneše od „idealisticky“ chápané politiky k reál-politice, i když tento proces v jeho případě skončil až za druhé světové války.

Finální znění Paktu Společnosti národů, jaké bylo vyjednáno na mírové konferenci a pak vtěleno do mírových smluv, sice nenaplněovalo všechny předpoklady, aby se nová instituce stala

bezpečnou základnou nového řádu. Řada jeho základních východisek, mj. potvrzení územní celistvosti a nezávislosti členských států, jejich přinejmenším formální zrovnoprávnění, jež bylo nejviditelnější při zasedáních ženevských Assemblé a v neposlední řadě jisté prvky kolektivního jištění statu quo včetně sankcí proti případným narušitelům však musely být právě reprezentantům menších států, zvláště těch nově zrozených, blízké a nebylo divu, že Beneš náležel takřka od samých počátků k hlavním aktérům Shromáždění.

Už v prosinci 1920 byl československý ministr zahraničí zvolen jedním z místopředsedů jejího prvního shromáždění a od té doby zastával různé funkce v ženevské exekutivě takřka permanentně, zvláště od roku 1923 jako vícekrát volený členy její Rady. Beneš se však také opakovaně snažil přispět ke zdokonalení jejích možností, poprvé dokonce již na jaře 1921, kdy se poprvé pokusil doplnit bezpečnostní dimenzi Paktu. Tuto linii pak sledoval současně až do počátku třicátých let.

Bezesporu nejvýznamnějším momentem ženevské kariéry šéfa československé diplomacie bylo léto a podzim 1924. Tehdy se totiž spolu s řeckým diplomatem N. Politisem podílel na vypracování tzv. protokolu o pokojném vyřizování mezinárodních sporů, později populárně nazývaným Ženevským protokolem, který v sobě spojoval prvky mezinárodní arbitráže, odzbrojení a kolektivní bezpečnosti. Základním motivem přitom bylo, pokud možno zcela vyloučit útočnou válku z mezinárodních vztahů, čemuž mělo zabránit zpřesnění právních mechanismů pro řešení sporů mezi státy. Podle tohoto návrhu byli všichni jeho signatáři povinni se v případě zájmové kolize podrobit mezinárodnímu správnímu řízení a jeho případnému rozsudku. Porušením tohoto pravidla mohla být příslušná země označena bez dlouhých negociací za agresora a hrozilo jí uplatnění široce pojímaných mezinárodních sankcí včetně eventuality vojenské pomoci oběti ze strany mezinárodního společenství.

Pro takto koncipovanou doktrínu kolektivní bezpečnosti *par excellence*, jejíž podmínkou bylo i postupné odzbrojování, ovšem v polovině dvacátých let z mnoha důvodů poměry nedozrály. Beneš se svými kolegy sice dokázal protlačit Ženevský protokol hlasovacími mechanismy v Ženevě (a pražský parlament jej pak

také mezi prvními ratifikoval). Z řady států však zaznívaly výhrady zvláště vůči eventualitě sankcí, nemluvě o tom, že několik podstatných aktérů mezinárodní politiky, v tom i Německo, SSSR a také USA, nebyly tehdy členy Společnosti. Projekt nakonec pohřbilo jeho odmítnutí nově nastoupivší britskou konzervativní vládou, která místo toho přijala koncept geograficky omezené bezpečnosti, jejímž symbolem se rok po podpisu protokolu stal „balík“ smluv, parafovaných v říjnu 1925 v Locarnu. A právě tehdy, při přípravě tohoto zřejmě nejdůležitějšího systému meziválečné Evropy, si Beneš jako zástupce malého státu musel uvědomit, jak omezené jsou – bez ohledu na veškerou demokratizaci mezinárodních vztahů po první světové válce – možnosti menších států.

Dlouholetý šéf německé diplomacie Gustav Stresemann měl jistě svým způsobem pravdu, když v *pamětech* škodolibě poznamenal, že v Locarnu „pánové Beneš a Skrzyński museli sedět ve vedlejší místnosti dokud jsme je nepustili dovnitř...“ Jenže československý ministr zahraničí měl nejen daleko k tomu, aby byl služebníkem Francouzů (za jakého ho vydávala německá propaganda), ale v následujícím období posloužil – mj. právě v Ženevě – opakovaně i Němcům. Podmínkou uplatnění Locarna byl totiž vstup Výmarské republiky do Společnosti národů, a ten se – především právě díky německým mocenským ambicím – neobešel bez komplikací.

Vláda v Berlíně po svém formálním přizvání do Ženevy vznesla nejen (celkem pochopitelný) nárok na stálé členské místo v Radě, ale odmítala, aby bylo současně přiznáno jiným státům, jež začaly vystupovat s podobnými nároky, mj. Polsku a také Španělsku. A právě Beneš, tehdy člen ženevské exekutivy, usnadnil vstup Německa do Společnosti tím, že se vzdal svého křesla, aby ho mohli získat jak zástupci z Berlína, tak Varšavy. Jakousi morální satisfakcí pak československému ministru bylo, když byl – byť jen na další rok – znovu zvolen jako řádný člen Rady...

Beneš hrál důležitou roli v Ženevě i v následujících letech, především jako důležitý činovník přípravných odzbrojovacích jednání, a pak na samotné Odzbrojovací konferenci. Z iniciativy Francouzů se dokonce měl stát jejím předsedou, to však zmařil svorný odpor italských, sovětských a německých diplomatů. I tak se však podílel na řadě důležitých iniciativ, mj. tzv. Herriotově plánu na

podzim 1932, v němž byly ještě jednou spojeny základní principy vzpomenutého Ženevského protokolu. Z mnoha důvodů opět neuspěl, ale Beneš měl ještě jednou před celou mezinárodní veřejností demonstrovat, jak vážně principy kolektivní bezpečnosti a v neposlední řadě její nedílnosti bere.

Jako předseda XVI. Shromáždění Společnosti měl v září 1935, kdy se rýsoval pravděpodobný vpád Italů do východoafrické Habše, podíl na tom, že se nerozešlo, ale bylo pouze odročeno, aby mohlo na pravděpodobnou krizi reagovat. Pod jeho předsednictvím pak v reakci na brutální italskou agresi toto pružně svolané shromáždění přijalo ještě v říjnu poprvé v historii této instituce sankce proti útočníkovi podle litery Paktu. Do značné míry díky šéfu pražské diplomacie tak poprvé (a dodejme: na dlouhou dobu naposled) většina mezinárodního společenství reagovala na agresi jednoho z diktátorských režimů a přijala proti němu řadu hospodářských a finančních sankcí, byť byla jejich účinnost podvázána řadou dalších okolností.

Československý zástupce v radě podpořil ještě v prosinci 1935 britský návrh, aby byly proti fašistickému útočníkovi přijaty i sankce na export ropy, jež mohly hospodářství fašistické Itálie zřejmě fatálně ohrozit. Bylo však příznačné, že téměř současně pracovali státníci v Paříži a Londýně na kompromisním řešení konfliktu, tzv. Hoare-Lavalově plánu, podle kterého měl být italský postup zastaven výměnou za získání podstatné části etiopského teritoria. I když nakonec nebyl přijat (a oba západní politiky stál dočasně posty v kabinetech), agrese již zastavena nebyla a Etiopie byla během následujícího roku po brutální válce Italy anektována. Tehdy však již Beneš, jenž se po dramatické prezidentské volbě v prosinci 1935 stal Masarykovým nástupcem v čele československého státu, řešil řadu pro svou zemi palčivějších problémů.

V soukolí nacismu a appeasementu

Beneš si i v úřadě prezidenta republiky uchoval přímý vliv na zahraniční politiku Československa (přispěla k tomu i skutečnost, že se novým ministrem zahraničí stal záhy jeho dlouholetý zástupce na MZV Kamil Krofta) a diplomatické aktivity také tvořily jednu z nejdůležitějších složek jeho prvního prezidentství. Korespondovaly s tím ostatně i tři priority, jež si před nástupem

do nové funkce vytkl. Vedle posílení vojenské obranyschopnosti a jisté transformace vnitropolitické k nim totiž měla náležet právě aktivizace a zpevnění dosavadní spojenecké soustavy republiky.

V této roli, kdy musel čelit nejen evidentní hrozbě ze strany nacistického Německa, ale také silicím tlaku appeaserských kruhů v Británii a později i ve Francii, se však měl znovu přesvědčit, jak málo může lídr menšího státu ovlivňovat politickou scénu, na níž dominují hráči velmocí. Vyvrcholením tohoto negativního rysu se stala nakonec neblaze proslulá konference v Mnichově, která svými bezprostředními důsledky nejen přetřela Benešovo první prezidentství, ale svým doslova traumatizujícím vlivem na svou „oběť“ přispěla zásadním způsobem k revidování dosavadní dominantní zahraničně-politické orientace; nejen ovšem v mysli druhého prezidenta, ale většiny širší české politické veřejnosti vůbec.

Beneš, tři měsíce po svém nástupu do úřadu konfrontovaný s důsledky německé remilitarizace Porýní a následným akceptováním této skutečnosti ze strany Západu, reagoval na nepříznivý vývoj evropské scény několika protitahy. V celoevropské diplomatické rovině se snažil „vtlačit“ Československo do plánovaných, pak ale nikdy neuskutečněných jednání o „nové“ Locarno. Současně byl však ochoten přistoupit na tajné rozhovory s Hitlerovými emisary z tzv. Zahraničního byra NSDAP, a sondovat možnost československo-německé smlouvy o neútočení, ovšem při zachování platnosti dřívějších aliancí.

Ve středoevropské rovině prezident inicioval projekt nového jednotného paktu Malé dohody, jenž měl tuto alianci proměnit v univerzální obranné společenství proti jakémukoliv útočníkovi, a současně ho – další smlouvou – svázat s Francií. Zároveň byl ochoten přistoupit na jednání mezi Malou dohodou a Maďarskem, v nichž zamýšlel výměnou za souhlas aliance s maďarským znovuvyzbrojením získat i z Budapešti závazek o neuzítí síly. Realizace těchto záměrů mohla samozřejmě znamenat jak prohloubení dosavadních spojeneckých záruk pro Československo, tak nesmírné mezinárodně-právní zkomplikování případné agrese ze strany sousedů.

Nerealizovalo se z nich však prakticky nic. Francie se dostávala do stále zřetelnějšího vlivu Britů, hledajících v duchu appeasementu s Německem dlouhodobý modus vivendi. Možnost paktu

o neútočení se státem, odsouzeným v jeho vizi k totální destrukci, pochopitelně zavrhl sám Hitler. A menší státy v Podunají včetně spojenecké Jugoslávie hledaly již od roku 1937 – částečně i pod dojmem usmiřovacího přístupu džentlmenů v Londýně a Paříži – „třetí cesty“, při nichž si nechtěli komplikovat život s problémy Československa.

Beneše přes tyto nepříznivé „vnější“ okolnosti nelze kritizovat za kapitulantství. Naopak od jara 1938 se opakovaně pokoušel vyburcovat západní politiky k větší rozhodnosti vůči Hitlerovi a sám šel v jistém smyslu příkladem. Mnoha zahraničním diplomatům u mapy demonstroval, jak se Československo bude v případě svého napadení bránit a jak se jádro jeho vojska zachová na Slovensku nebo v Rumunsku pro závěrečný nástup spojenců. Když během třetího květnového týdne 1938 informovali čeští diplomaté a zpravodajská služba o pohybech německých divizí, Beneš, konfrontovaný také s pověstmi o možných nepokojích v sudetech, ihned přitakal mimořádným vojenským opatřením, tzv. částečné mobilizaci.

Jenže v následujících měsících se dostal do dvojího tlaku nejen ze strany Hitlera a jeho fanatických stoupenců uvnitř republiky, ale také západních usmiřovačů, snažících se za každou cenu zabránit válce, na níž ostatně ani Francie, ani Británie nebyly připraveny. Beneš v oněch tragických dnech září 1938 věděl, že – jak to ještě 16. 9. vzkázal francouzskému ministerskému předsedovi – „nejde o naši německou minoritu. Jde o odvěký boj o německou nadvládu ve střední Evropě. Máme být smrtelně zasaženi; tím bude zasažena celá Evropa..., a tím Francie sama“. Adresát, Edouard Daladier, si to ostatně zřejmě též uvědomoval, ale Paříž byla již zcela ve vleku „Chamberlainovy“ Británie. A to nakonec nejbližšího spojence Československa přivedlo k jednacímu stolu improvizovaného summitu v Mnichově.

Beneš, jehož (a Masarykova) zahraničně-politická koncepce se tímto bez jeho přičinění zhroutila, byl na sklonku září 1938 postaven jedině před dvojí alternativou. Buď odmítnout tzv. mnichovskou dohodu, a čelit izolovanému vpádu vojsk Hitlerova Německa, navíc s třímilionovou menšinou „v zádech“, jež by nemohla skončit než rozdrčením a obsazením státu bez jakékoliv pozitivní perspektivy. Nebo ji *jako celek*, tedy včetně nabízených meziná-

rodních záruk přijmout, a tak umožnit jádru státu přečkat do mezinárodně příznivější konstelace, byť pravděpodobně vyústivší do války.

Realisticky uvažující Beneš, dobře vědoucí o prakticky nulové naději na změnu postoje západních velmocí, po poradě s vládou a generalitou přijal, i když za cenu svého dočasného politického pádu. Následující měsíce, měsíce jeho nejhlubšího ponížení, však přinesly onu očekávanou změnu, ovšem – v podobě německé okupace českých zemí půl roku po Mnichovu – v mnohem drastičtější podobě, nežli sám předpokládal.

Česká politická reprezentace se měla přesvědčit, že pro *jakýkoliv* československý stát není v Hitlerově novém evropském pořádku místa. Západní státníci pak poznali, že s berlínským diktátorem není možná konstruktivní dohoda a vyvodili z toho důsledky v podobě nových garancí další oběti, sousednímu Polsku. „Lekce“ z minulé prohry ovšem – nejvíce právě v rovině zahraničně-politické – vyvodil i Beneš.

V čele boje za obnovu Československa

Definitivní zničení československého státu nacistickým Německem bylo pro Beneše – po pochopitelném počátečním šoku – spíše výzvou, aby se zapojil do nového boje za obnovu republiky, do boje, v němž v duchu své politické koncepce viděl pokračování předcházejících zápasů o demokracii v celé Evropě, vedeného nyní proti Hitlerovi a dalším diktátorům. V tomto boji, resp. *odboji*, kterému dal už v září 1939 základní rámec nový evropský konflikt po německém útoku na Polsko, byl obsažen i základní cíl příští Benešovy zahraničně-politické snahy, jak ho formuloval v řadě projevů ještě na americké půdě na jaře 1939 – „Svobodné Československo ve svobodné Evropě.“ Beneš přitom už tehdy, nejvýrazněji 18. dubna v Chicagu, vyřkl některé principy, z nichž jeho politika následovně vycházela.

Mnichov, a tím méně Háchův souhlas s německou okupací českých zemí (a tedy i vytvoření tzv. protektorátu) byly jako akty, vynucené hrozbou násilí, právně neplatné, nebyly tedy závazné a československý stát právně existoval dále. Aby bylo dosaženo jeho skutečné obnovy, předpokládala se organizace široce kon-

cipovaného odboje v čele s direktoriem (tedy příští exilovou vládou a prezidentem), jehož součástí mělo být zahraniční vojsko a také odpor domácí. Třebaže tato právní konstrukce tzv. kontinuity nedošla nikdy ani v západních politických kruzích plného uznání, podpořila ji řada mezinárodních právních autorit, např. Američan prof. Quincy Wright či Švýcar Hans Kelsen, a stala se skutečným vodítkem, od níž se – pochopitelně po etapách – odvíjely příští zahraničně-politické snahy československého exilu.

Jistým Benešovým trumfem v jeho jinak obtížném postavení byla skutečnost, že se československému odboji dala k dispozici část diplomatů obsazeného státu, z nichž většina navíc exprezidenta uznávala za svoji přirozenou autoritu. Jediným konkurentem se někdejšímu prezidentovi stal dočasně pařížský vyslanec Štefan Osuský, jenž také vedl první jednání s Francouzi o obnovu československé armády. Ačkoliv si však velká část západních kruhů ještě v období 1939–40 z více důvodů Benešovo vůdcovství rodícího se československého odboje nepřála, jeho pozice v různých složkách rezistence a také prestiž v části mezinárodní veřejnosti byla taková, že nemohl být eliminován.

První konkrétní výsledek zahraniční akce, vznik Národního výboru v Paříži v říjnu 1939, byl ovšem jak meritorně, tak z jeho hlediska *osobního* problematický. Francouzská vláda totiž odmítala připustit exprezidentovo předsednictví (bylo uznáváno jen interně) a navíc se snažila přímo ovlivňovat personální strukturu komitétu. A přece to byl právě Beneš, jenž se nakonec klíčovým způsobem zasadil o vznik skutečné exilové vlády, o níž začal vyjednávat v Londýně už v dubnu 1940. K její realizaci totiž – opět paradoxně – napomohla porážka Francie a některé ji provázející mezinárodní okolnosti, příslib organizace československé armády na britské půdě (rychle naplněný především výstavbou několika čs. perutí) a nakonec i zhroucení pozic jeho oponentů.

Když Beneš v polovině června 1940 předložil britské vládě svůj koncept strukturovaného exilového státního zřízení v čele s prezidentem, vládou a také poradním orgánem, Státní radou (jakýmsi quasi-parlamentem), britská strana jej o měsíc později uznala jen podmíněčně. Faktem však zůstává, že byl za klíčového Benešova přispění vytvořen centrální orgán československého odboje

s několika klíčovými ministerstvy, který byl postupně v následujících měsících uznán většinou států rodící se široké koalici od britských dominií přes další exilové vlády až po Čínu.

Beneš, jenž zůstal v následujícím období hlavním architektem a často i realizátorem zahraniční politiky londýnské vlády, zaměřil v následujících letech své diplomatické úsilí do dvou hlavních směrů. Tím prvním byla snaha o definitivní uznání exilové reprezentace (rovnající se definitivnímu začlenění obnovy Československa mezi válečné cíle protihitlerovské koalice) a následnou právní likvidaci Mnichova a jeho důsledků, znamenající faktický závazek restituce ČSR v jejich někdejších hranicích. Další rovinou bylo hledání receptu příštího zajištění Československa v poválečné Evropě, spojované také s projekty jejích reorganizací, mimo jiné vizí konfederací menších států. Oba tyto hlavní proudy, k nimž se později přičlenilo ještě začleňování příští republiky do anticipovaných nových mezinárodních organizací, měly ovšem několik etap a ovlivňovala je také řada faktorů, jež Beneš ani politikové dalších menších zemí nemohly nikterak ovlivnit, především průběh vlastního světového konfliktu a samozřejmě politika velmocí, tedy Británie, USA a SSSR, jejichž státníci – dodejme – většinou své menší spojence o výsledcích svých jednání a rozhodnutí informovaly často velmi kuse, se zpožděním a mnohdy – vůbec.

Prvního cíle – definitivního uznání „svého“ státního zřízení – Beneš dosáhl 18. července 1941, kdy je takřka současně uznaly vlády Velké Británie a Sovětského svazu a došlo také k obnově diplomatických vztahů s SSSR. Spolu s následujícím uznáním ze strany Rooseveltovy administrativy to mimo jiné znamenalo, že obnova Československa byla nyní definitivně vřazena mezi válečné cíle hlavních velmocí protiněmecké koalice. Zatímco však v tísní se nacházející sovětské vedení vyšlo československé exilové reprezentaci ve všech ohledech vstříc, příslušný britský dokument stále obsahoval výhradu, týkající se závazků (či spíše jejich neexistence) o příští územní podobě republiky a její prezident musel vynaložit ještě více než rok trvající snahu, aby vláda Jeho Veličenstva „Mnichov“ aspoň formálně oduznala.

V jednáních o likvidaci Mnichova byl Beneš tehdy – na přelomu let 1941/42 – ochoten přistoupit i na některé kompromisy,

např. rezignovat na pohraniční výběžky republiky, bude-li přislíben částečný transfer Němců z jiných pohraničních oblastí, s jakým již tehdy spojenci počítali v relaci polské. Z britských dokumentů je však zřejmé, že Benešovi nejvíce v jeho úsilí napomohl teror, který okupanti rozpoutali v protektorátu nejprve po nástupu zastupujícího říšského protektora R. Heydricha a pak především počátkem léta 1942 po jeho odpravení českými parašutisty. V den, kdy Němci vyvraždili obyvatele východočeských Ležáků, Beneš konečně obdržel od šéfa britské diplomacie Eden přípis, že „považují Mnichov za neplatný a na mírové konferenci budou postupovat tak, jako kdyby Mnichova nebylo...“ O dva týdny později pak Churchillova vláda také jako první ze spojeneckých kabinetů schválila (a to právě s odkazem na dění v okupovaném Československu) princip transferu německých menšin ze střeoevropských států včetně ČSR, jenž v následujícím roce odsouhlasili i Roosevelt a Stalin.

Základní rámeček příští československé střeoevropské politiky Beneš v první fázi války spatřoval především ve spolupráci s Polskem. Stejně jako většině představitelů československého exilu mu sice byly vzdálené velkorysé plány polské vlády, jež již od podzimu 1939 uvažovala o projektech střeoevropské konfederace, jejíž součástí měly být vedle obou obsazených západoslovenských republik i Maďarsko (a možná Rumunsko), Litva a případně další státy, a v níž chtěla polská reprezentace spatřovat protiváhu nejen k Německu, ale také Rusku. Beneš prosazoval spíše volnější spojení Československa a Polska, tzv. konfederaci „sui generis“, ze nezbytnou podmínku její realizace však od počátku označoval polsko-sovětskou dohodu (tedy kompromis v palčivé záležitosti východních hranic příštího Polska). Už 5. listopadu 1940 byla podepsána československo-polská deklarace, ozřejmující program příštího svazku jako „základu nového uspořádání střední Evropy“, chápáný i jako jistá reakce na Hitlerovy plány. Jestliže však byly v následujícím období učiněny další konkrétní kroky k přípravě tohoto projektu, rychle se ukazovalo, že mezi oběma exilovými reprezentacemi panují na řadu otázek zcela odlišné názory, jež signalizovaly jeho nezdar. Nejvýrazněji se to projevovalo právě v zásadně odlišném, ostatně již historicky daném vztahu k Moskvě.

Vztahy se Západem i s Moskvou

Po přeapadení Ruska nacistickým Německem se sice jistou dobu zdálo, že polská exilová vláda v čele s Władysławem Sikorskim dospěje s Moskvou ke kompromisnímu modu vivendi a sám šéf polské exekutivy dokonce v prosinci 1941 navštívil jako první nejvyšší představitel spojenců Stalina. Polské prosazování obnovy hranic ze září 1939, kolize okolo budování polské armády v SSSR a především odhalení katyňského zločinu však vedly posléze k přerušení diplomatických vztahů mezi oběma vládami, jež se výrazně dotkly i vztahu československo-polského.

Beneš nesdílel představy většiny polských politiků, podle nichž měl být Svaz válkou s Německem oslaben a o osudu střední Evropy měl rozhodovat Západ, podobně jako v letech 1918–19. Naopak se snažil své polské kolegy přimět ke kompromisu, a to i za cenu územních ztrát Rzeczypospolite na východě (jež ostatně měly být – a také byly – kompenzovány na západě na úkor Německa). Když se v ještě v roce 1942 moskevské vládní kruhy postavily proti konfederacním záměrům, předložil na podzim téhož roku Polákům alespoň projekt politického spojení, ani ten se však nerealizoval. V následujícím roce už ve „východní“ politice československého prezidenta zcela převážil zájem na alianci se SSSR. Neznamenalo to ovšem – jak tvrdili pozdější Benešovi kritikové – odvrát od Západu.

Beneš se pochopitelně i po diplomatické „likvidaci“ Mnichova snažil zainteresovat na příštích osudech republiky jak západní demokracie, tak Sovětský svaz. Nejviditelnějším výrazem této koncepce „s Východem i Západem“, pro níž se později vžilo (ne zcela přesně) pojmenování teorie „mostu“, byly obě velké prezidentovy státní návštěvy v průběhu roku 1943, v USA a SSSR, jež měly být dokonce v původním scénáři chronologicky spojeny. Benešova cesta za Atlantik přitom demonstrovala, jaké prestiži se tehdy i u západních anglosaských vůdců těšil. Setkal se totiž nejen opakovaně s nejvyššími představiteli americké administrativy včetně s F. D. Rooseveltem, jenž také plně schválil většinu jeho východisek (včetně chystané smlouvy se SSSR), ale byl přizván i k jednání mezi americkým prezidentem a Churchillem na jejich summitu v rámci akce „Trident“. Pozici Beneše v očích Roosevelta a jeho suity (méně již části amerických diplomatů) přitom jasně demonstrovalo i to, že jej po jeho odjezdu do Kanady (kde

jeho zaoceánská cesta pokračovala) pozvali zpět do Washingtonu, aby s nimi probral možné důsledky Stalinova rozpuštění Komunistické internacionály.

Benešova návštěva SSSR byla připravována již od jara 1943, kdy také prezident Sovětům navrhl možnost podpisu spojenecké dohody, jež měla přímo navazovat na britsko-sovětskou alianci z května 1942. Pomyslná cesta k podpisu paktu, který se měl stát klíčovou komponentou příští zahraniční politiky československého státu, však trvala téměř devět dalších měsíců, neboť se tu Beneš dostal do protichůdných průsečíků zájmů britské a ruské politiky. Na jedné straně musel až do října 1943 přemáhat odpor Angličanů, pramenící především z jejich snahy zabránit tendencím k rozdělení příští Evropy na mocenské sféry. Na druhé straně ale čelil rostoucímu tlaku diplomatů sovětských, jejichž vláda brzy odmítala podepsat cokoli jiného nežli dalekosáhlý politický pakt, jehož závazky přesahovaly hluboko do poválečného období. A i když Beneš nechtěl proti vyslovenému odporu Britů cestu (ani podpis smlouvy) zrealizovat, posléze uskutečnění tohoto záměru, jenž se měl stát nejdůležitější komponentou příští československé zahraniční politiky, prosadil.

Tážeme-li se, proč prezident, v celém meziválečném období příslovečný svou primární prozápadní orientací, učinil tak dalekosáhlý krok, nabízí se hned několik odpovědí, přičemž nelze vystačit jen s konstatováním obvykle zdůrazňované nedůvěry k Západu po zkušenostech z Mnichova. Beneš především hledal zajištění pro obnovenou republiku proti pravděpodobné nové německé agresi, a tu mu – jak to opakovaně připustil i britský velvyslanec – ani Britové a tím méně Američané nemohli poskytnout. Politická smlouva s Moskvou s klauzulí o vzájemném nevměšování však představovala také přinejmenším *teoretickou záruku*, že se SSSR nepokusí – alespoň ne přímo – osvobodit stát sovětizovat. V neposlední řadě prezident věřil, že SSSR prochází procesem demokratizace a liberalizace, a že tedy se Stalinem a jeho vládou bude moci snáze jednat, nežli s představiteli v Moskvě působících lídrů KSČ, k nimž měl (s jistou výjimkou K. Gottwalda) hlubokou nedůvěru.

Smlouva o vzájemné pomoci, přátelství a poválečné spolupráci z 12. prosince 1943 příštím Československu skutečně zajišťovala

na dvě desetiletí pomoc ruské velmoci proti případnému německému útoku, i když současně nepřímě omezovala příští možnosti pražské politiky, když zakazovala připojení se k „koalici“ proti některé ze smluvních stran, což byl artikl vzhledem k brzkému rozklížení spojení mezi SSSR a Západem velmi dvousečný. Neoddiskutovatelným úspěchem bylo i získání formálního závazku silnější ze stran, že se nebude vměšovat do vnitřních záležitostí slabšího partnera. Na straně druhé však program, vtělený prezidentem do několika memorand, nepochybně směřoval v záležitostech spolupráce ČSR s Ruskem v oblasti vojenské a hospodářské dále, než bylo zřejmě původně předpokládáno.

Několik měsíců po návratu z Moskvy se Beneš cítil i z hlediska diplomatického na vrcholu – obnova republiky byla definitivně zajištěna, její mezinárodní postavení i pro poválečné období významně posíleno. Moskevské rozhovory nadto nasvědčovaly, že československému odboji nehrozí rozkol s komunisty (se všemi možnými důsledky), jaký potkal exil polský a jugoslávský. Moskva naopak uznávala Benešovo vůdcovství a nadto se zavázala nevměšovat se do vnitřních věcí příštího československého státu. Potvrzovala to i ochota sovětských diplomatů, podepsat s londýnskou vládou závaznou smlouvu o způsobu předávání osvobozených území v dubnu 1944.

Už za několik měsíců se však měl československý prezident dočkat bolestného rozčarování. Na konci léta téhož roku se sovětské vedení postavilo celkem chladně k povstání na Slovensku, fakticky vedeném tamními pročeskoslovenskými (a prozápadními) důstojníky, za to však za zády oficiálních československých zástupců jednalo se slovenskými komunisty a dokonce přijalo emisara slovenského generála F. Čatloše. Následovala stupňující se krize na Podkarpatsku, kde nejprve sovětské vojenské kruhy podporovaly tamní komunistické hnutí, usilující o připojení k sovětské Ukrajině, aby posléze fakticky vyhnaly delegaci československé vlády a flagrantně tak porušily zmiňovanou dohodu.

Beneš, znepokojený již předtím vývojem na Slovensku, byl krizí na Podkarpatsku zděšen, i když ji (stejně jako tamní vládní delegát) přičítal více výronu ukrajinského nacionalismu než úmyslům Stalina. Nejvíce ho znepokojovalo, bude-li chtít Moskva podobným způsobem postupovat i pro proniknutí na Slovensko a využí-

vat zde místní nacionálně laděné komunistické hnutí. I proto přijal bez velkého váhání iniciativu sovětské vlády a čs. komunistů, aby v nejbližším možném termínu přesídlil za asistence Sovětů na již osvobozený východ republiky. I když takový scénář předpokládal definitivní dohodu s komunistickými lidry, prezident ho vítal, neboť mu měl umožnit přece jen výrazněji ovlivňovat proces restituování československé státnosti.

V březnových moskevských rozhovorech zástupců londýnské vlády s komunisty o skladbě příštího kabinetu se sice KSČ domohla řady důležitých postů. Diplomatický aparát však zůstal pod vedením Jana Masaryka (a tedy nepřímou i prezidenta) a také zahraničně-politická část vládního, tzv. Košického programu se diametrálně neodlišovala od vizí demokratů. Vycházela sice primárně ze spojení s SSSR a „slovanskými“ státy, uznávala ale i důležitost vazeb s demokratickým Západem a potvrzovala tedy Benešovu tezi „s Východem i Západem“. Prezident i jeho blízcí ostatně věděli, že jeho realizace bude záviset především na vývoji celkové politické situace.

Poválečná „socializující demokracie“

Beneš si uchoval značný vliv na zahraniční politiku státu i bezprostředně po jeho obnově a sehrál také několikrát, např. při úspěšné snaze dosáhnout odchodu spojeneckých vojsk z jeho území, značnou roli. Třebaže však pražská diplomacie zůstala až do komunistického převratu do značné míry doménou demokratů (a prezident byl také o diplomatických jednáních stále informován z první ruky), mantinely, v nichž se vnější aktivity tzv. třetí republiky mohly odvíjet, byly již pevně dané spojenectvím se SSSR a brzy po válce následujícím rozkládáním spojenecké koalice, jež nejpozději v průběhu roku 1947 přerostlo v tzv. studenou válku.

Československý prezident patřil k těm středoevropským politikům, kteří se snažili – v zájmu svého státu i v širším zájmu celé Evropy – definitivnímu rozdělení kontinentu zabránit, o čemž svědčila především jeho snaha o obnovu aliance s Francií (a také pozdější prosazování participace ČSR na Marshallově plánu). Současně však zdůrazňoval, že Československo se nenachází v abstraktním prostoru „mezi Západem a Východem“, ale především mezi

(byť poraženým) Německem a (byť Stalinovým) Ruskem, a z této dané reality, umocňované koncem konců traumatem Mnichova i relativně nevelkým zájmem Západu o Československo, vycházel.

Základní cíl československé zahraniční politiky spatřoval staronový prezident především v zajištění státu před příští německou expanzí. Byl to ostatně dominující trend zahraničně-politických úvah většiny politiků od Paříže po Moskvu (postačí připomenout, že nová francouzsko-britská aliance z roku 1947 byla ještě namířená proti německé hrozbě), který v případě československých vůdců ještě umocňoval relativně vysoký počet obětí nedávné okupace, transfer většiny sudetských Němců a samozřejmě i nejistota ohledně dalšího vývoje. Hlavního garanta před *příštím* Německem přitom Beneš spatřoval – jistě i pod dojmem dědictví Mnichova a následujících událostí – v *současném* Rusku, resp. Sovětském svazu, a pak dalších „slovanských“ státech.

Jenže tato dominantně východní orientace poválečného Československa, jakkoliv v té době podporovaná většinou veřejnosti, nahrávala pochopitelně domácím komunistům, deroucím se postupně stále zřetelněji k uchvácení absolutní moci. Beneš si tuto hrozbu nepochybně dobře uvědomoval a opakovaně také zdůrazňoval, že – jako to napsal např. ve své poslední studii do prestižní *Foreign Affairs* – „Československo zůstane státem naprosto nezávislým se svým politickým demokratickým režimem a parlamentní demokracií“. Zároveň však dobře věděl, že aby tato devíza mohla být naplněna, nesmí dojít k úplnému rozpadu spolupráce mezi západními velmocemi a SSSR, a republika musí posílit i své oslabené vazby se západním demokratickým světem. Mělo se ale ukázat, že to byl v geopolitické situaci, v níž se republika nacházela, cíl prakticky nerealizovatelný.

I když většina západních diplomatů uznávala v zásadě demokratický charakter třetí republiky, výrazná pozice komunistů, některé procesy, zvláště rozsah poválečné ekonomické etatizace a především překvapivě vysoké vítězství KSČ ve volbách roku 1946, kladly do jejich úvah o dalším osudu Československa velký otazník, přičemž stojí za připomenutí, že část z nich viděla právě v prezidentovi snad nejvýznamnějšího garanta demokratického vývoje země. Vztahy ČSR se Západem, zvláště s USA, však byly poznamenány četnými problémy počínaje otázkami náhrad za „znárodně-

né“ majetky, až po často devótní podporu, kterou českoslovenští zástupci projevovali na mezinárodním fóru sovětské politiky.

Ani vztahy se státem, v němž Beneš tradičně spatřoval nejvážnějšího partnera republiky na Západě, tedy s Francií, se nevyvíjely podle jeho představ. Jednání o novou spojeneckou smlouvu, v níž spatřoval protiváhu k alianci s SSSR a jeho klienty, se vlekla řadu měsíců a zdrhávala pro neochotu pařížských diplomatů přijmout jiné, nežli *protiněmecké* závazky (zatímco Praha z návo- du Moskvy vyžadovala rozšířit je i na případné spojence Němec- ka). Nejfatálnější v tomto ohledu byl ovšem Stalinův přímý zásah proti chystané účasti ČSR na připravované americké hospodářské pomoci, příštím Marshallovu plánu. Beneš se sice vzepřel k obha- jobě tohoto záměru formou posledního ze svých pověstných me- morand. Nejednotná československá delegace však původní roz- hodnutí vlády příliš nebránila a samotného Beneše navíc sklátila právě v inkriminovaných dnech postupující choroba.

Jinak než podle původního válečného konceptu prezidenta se ostatně vyvíjela i situace ve střední a východní Evropě. Českoslo-venská diplomacie sice uzavřela v letech 1946 a 1947 spojenecké smlouvy s Jugoslávií a Polskem tak, jak to Beneš anticipoval ve své *Nové slovanské politice* ještě v Londýně. Jenže partnery českých demokratů v Bělehradě a fakticky i ve Varšavě byli J. B. Tito, Bo-leslaw Bierut a další stalinisté, kteří v zákulisí vyčítali svým čes- koslovenským soudruhům jejich spolupráci s „buržoazními“ ele- menty. Část demokratických politiků menších států, např. vůdce rumunských zemědělců Julius Maniu, sice spatřovali v Benešovi potenciálního vůdce společného odporu proti nové nastupující totalitě, takovou roli však československý prezident už ze zmiño- vaných důvodů geopolitických hrát nechtěl a nemohl. S jedinými nekomunisty v sousedství třetí republiky, kteří udrželi význam- nější mocenské pozice, tedy s Maďary, se Čechoslováci hned po válce dostali do vážných sporů pro další osud maďarské menšiny na Slovensku, resp. snahu budapeštské vlády podržet část zisků, dobytých předtím po boku Hitlera.

Do finálního zápasu o udržení demokracie na přelomu let 1947/48 vstupoval Beneš s obhájci demokratických řádů v takřka dokonalé zahraniční izolaci, jež vydatně přispěla v únoru k jejich porážce. Zatímco v sousedství republiky vládly již s výjimkou ame-

rické zóny Německa a části Rakouska stalinistické režimy a KSČ se tak dostávalo z Moskvy všestranné pomoci, demokraté mohli ze Západu očekávat jen velmi málo. Idea spojení s Francií, tedy jeden z nejdůležitějších pilířů onoho pověstného „mostu“, byla mrtvá, Britové a Američané nabízeli Benešovi ještě před převra- tem jen rozšíření obchodních vztahů a kulturní výměnu. Poněkud málo v kontrastu se Stalinovou nabídkou Gottwaldovi, aby na po- moc proti „reakci“ přizval sovětské divize, rozmístěné téměř všu- de v sousedních státech. Právě tato hrozba, tedy nebezpečí občan- ské války, do níž by bezohledně zasáhla (v tomto případě dokonce spojenecká) velmoc, byla ostatně prokazatelně rozhodujícím moti- vem Benešova konečného ústupu osudného 25. února 1948.

Šok zrady z Mnichova

Benešovu (vnější) politiku není jednoduché zvláště na pozadí nesmírně komplikovaných mezinárodních vztahů první poloviny 20. století posuzovat. Je neoddiskutovatelné, že hrál primární roli již při samotném zrodu československého státu. Jeho úloha v zá- pase o jeho obnovu v letech druhé světové války pak snese srov- nání s Masarykovou rolí čtvrt století předtím.

Benešovi také nelze upřít, že včas rozpoznal hrozbu, jakou pro demokratickou Evropu znamenali diktátoři typu B. Mussoliniho a je jisté jeho – dodnes neprávem nedoceňovanou – zásluhou jeho jasnozřivost v odhadování záměrů Hitlera, které západní appeaseři koncem třicátých let nemohli pochopit. Jestliže však předpověděl existenciální hrozbu ze strany německého nacistic- kého státu, podobně jako řada dalších politiků se fatálně mýlil v oceňování vývoje v SSSR. Jeho koncepce „vtahování“ Ruska do evropské politiky byla jistě v zásadě správná; jeho odhad postup- né demokratizace Svazu od třicátých let byl však zřejmě jeho nej- větším omylem.

Z dlouhodobého hlediska si jistě zaslouhuje ocenění jak Bene- šovo (původní) akcentování vazeb československého státu s de- mokratickým Západem, tak jeho prosazování konceptů kolektivní bezpečnosti, zajišťované univerzální nebo širokou mezinárodní organizací. Jeho odvrát od tohoto multilateralismu, učiněný pod dojmem šoku zrady z Mnichova, byl obecně srozumitelný, tím spíše, že ani rok 1943, ba ani 1945 nemohl předvídat, nakolik se

USA skutečně začnou angažovat v Evropě. V tomto kontextu byl pochopitelný i jeho koncept sblížení demokracií se sovětským systémem, který v některých aspektech mohl anticipovat vývoj světové politiky po roce 1956, a zvláště ve druhé polovině osmdesátých let.

Vývoj mezinárodní scény na prahu 21. století ostatně podobný koncept – jakkoliv obtížné – koexistence dvou nebo více systémů (zvláště demokratického Západu, Ruska a více než miliardové reformně-komunistické Číny) znovu ospravedlňuje. V konkrétních podmínkách rozvíjející vyostřující se studené války byl však ne-realizovatelný, stejně jako všechny podobné teorie „mostů“ či třetích cest, jež spřádaly především levicovní demokraté od Británie přes Skandinávii, poražené Německo až po Čechy a Maďary. Nejbrutálněji se o tom ostatně přesvědčil Beneš sám.

Literatura

- Beneš, E.: *Paměti, I–III*. Ed. Milan Hauner: Praha, Academia 2007.
- Edvard Beneš, československý a evropský politik*. Sborník statí k 110. výročí narození druhého československého prezidenta. I, II: Praha 1994.
- Dejmek, J.: *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, I. Revolucionář a diplomat*: Praha, Karolinum 2006.
- Dejmek, J.: *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata, II. Prezident republiky a vůdce národního odboje*: Praha, Karolinum 2008.
- Kaplan, K.: *Poslední rok prezidenta. Edvard Beneš v roce 1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 1993.
- Klimek, A. – Zeman, Z.: *Edvard Beneš. A Life*: Oxford, Oxford University Press 1999.
- Mackenzie, C.: *Dr. Beneš*: Praha, Družstevní práce 1948.
- Němeček, J.: *Od spojenectví k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939–1945*: Praha, Academia 2003.
- Peroutka, F.: *Byl dr. Edvard Beneš vinen?* Praha, Společnost E. Beneše 1991 (1. vyd. 1949).
- Táborský, E.: *President Edvard Beneš between East and West 1938–1948*. Stanford 1981. Český překlad: Táborský, E.: *President Beneš mezi Západem a Východem*: Praha, Mladá fronta 1993.
- Veselý, Z. a kol.: *Edvard Beneš, Československo, Evropa*: Praha, Professional Publishing 2005.

Edvard Beneš – druhá emigrace

Jan B. Uhlíř

Vojenský historický ústav Praha

Druhý československý prezident Edvard Beneš byl náruživě milován i mimořádně nenáviděn. Rozpětí těchto dvou extrémů sice umožňovalo zaujetí neutrálního postoje, takováto varianta byla však spíše teoretická. Jeho protivníci i zastánci tvořili početné a relativně snadno identifikovatelné tábory. Na jedné straně mezi nimi najdeme jména Adolfa Hitlera, Josepha Goebbelse nebo Emanuela Moravce, na straně druhé pak např. Winstona S. Churchilla, Charlese de Gaulla či Franklina D. Roosevelta. Neopominutelnou je samozřejmě i názorově různorodá a pestrá skupina Benešových odpůrců, která krystalizovala v emigraci po zániku Česko-Slovenska a jíž tvořili např. Štefan Osuský, Milan Hodža, Rudolf Bechyně, Lev Prchala, František Schwarz – a samozřejmě komunisté v čele s Klementem Gottwaldem. Všichni tito byli přesvědčeni, že Mnichovem Benešova role v čele československé politiky definitivně skončila – a všichni se v tomto odhadu osudově mylili.

Nepřátelé i spojenci

Je příznačné, že z řady Benešových obdivovatelů, podporovatelů a spolupracovníků se později stali kritikové a odpůrci, z některých dokonce smrtelní, až patologičtí nepřátelé; lze však zaznamenat i nejednu tendenci zcela opačnou (a to nikoliv pouze v období druhé republiky nebo protektorátu). Letitého Benešova názorového protivníka a nejautoritativnějšího odpůrce představoval první předseda vlády Československé republiky a čelný reprezentant Národní demokracie a později Národního sjednocení Karel Kramář, který své stanovisko zformuloval v dubnu 1929 do těchto vět: „Jsou prostředky jeho politiky, které v každém člověku, zvyklém mravnosti, budí krajní odpor. Nebojíme se žádných bojů, ale jedno chceme: pravdu a čistotu. To jest ta hluboká pro-

past mezi námi a světem Benešovým. Jistě rádi mu přiznáme, že si získal vážnost v diplomatickém světě, že docílil úspěchu pro naši republiku; avšak to, co zavedl ve vnitřních bojích politických, to vykopává nepřeklenutelnou propast mezi námi a jím. Zde jest mravní otázka a té se nikdy nepoddáme“ (Kramář 1938: s. 9).

Podobně zarputilého, avšak realističtějšího ideového odpůrce představoval jeden z poslanců Národního sjednocení a syn prvního ministra financí ČSR Aloise Rašína, Ladislav Rašín, v době zářijové krize roku 1938 předseda Výboru na obranu republiky a jeden z hlavních kritiků přijetí podmínek mnichovské dohody. Skutečnou velikost této mimořádné osobnosti dokazuje dopis, adresovaný Edvardu Benešovi v době politických protibenešovských štvanic, které následovaly po jeho emigraci: „Ve své straně velmi často sám a ve veřejnosti opět téměř sám hájím Vaši politickou koncepci. Po mém soudu byla to koncepce skutečně samostatného a nezávislého státu, která odpovídala našemu tisíciletému vývoji. Právě proto měla v sobě riziko válečného konfliktu s Německem. Jedinou mojí výtkou je, že jsme toto nebezpečí nepodstoupili, když se stalo konkrétním, neboť vyhnuvše se logickému závěru, učinili jsme bezcennými logické premisy. Snad se mýlím a snad usuzuje se mně snadněji než Vám, který jste měl odpovědnost za statisíce životů. Jsem však stále přesvědčen, že podmínky diktované po prohrané válce, nebyly by o mnoho horší než podmínky ‚míru‘, který vydává na milion českých duší vyhubení a zotročení a stát, nyní již ne jednotný, ale trialistický, na milost a nemilost sousedů. Nevím, odkud budeme čerpati národní hrdost. Dnes hledá se viník. Bohužel splňuje se to, co jsem Vám předpověděl: jen Vy máte nésti odpovědnost za všechno, co se stalo a všichni zbabělci, kteří se schovávali za Vás a za Vaši autoritu, kteří nechávali Vám rozhodnutí, aby sami nemuseli rozhodovat, nehnou ani prstem, aby Vás vzali v ochranu a přihlásili se také o svůj podíl na odpovědnosti... Nedělal jsem si a nedělám si iluzi o našem politickém životě. Netušil jsem však, že i v době tak tragické pro národ a stát je v našem politickém životě tak málo rytířskosti, odpovědnosti a odvahy, ale zato tak mnoho podlosti, zbabělosti a bezcharakternosti a tolik touhy na národní katastrofě vydělat... Přál bych si, abyste byl ujištěn o tom, že nemám nic společného s těmito štvanicemi a útoky na Vás, byť i je podnikala má

vlastní strana a její tisk... nepozbyl jsem úcty k Vaším vlastnostem a schopnostem a nejsem také ochoten zapomenout na všechny klady Vaší práce pro národ a stát...“ (Beneš 1947, s. 79–80)

Příznačná, nikoliv však nepochopitelná je změna postojů bývalých militantních členů Komunistické strany Československa, včetně marxistických historiků. Je nepochybným paradoxem, že dnešními nejzásadnějšími a nekritickými zastánci Edvarda Beneše jsou nejen bývalí členové KSC, ale i současní členové Komunistické strany Čech a Moravy. Jsem přesvědčen, že v tomto ohledu bychom měli právo na názorovou genezi, jímž je stále častěji argumentováno, pojmenovat přiléhavěji. Snaha po zmocnění se Edvarda Beneše není totiž ničím jiným než Benešovým *zneužitím*. Je typické, že dnes tak činí právě ti, kteří nám dříve, přesvědčení o své jedné pravdě, se stejným zápalem vnucovali klasiky marxismu-leninismu.

Politika jako smysl života

První povinností historikovou vůči Edvardu Benešovi by měla být maximální snaha o objektivitu. Nikdo zřejmě nebude zpochybňovat tezi, že smyslem života Edvarda Beneše byla *politika*. Nikoliv však politika pro politiku, politika samoučelná, utilitární a sobecká. Na prvním místě vždy stály zájmy státu, k jehož otcům zakladatelům patřil, tedy zájmy Československa. Toho Československa, jehož právo na existenci svou buldočí vůlí, nezměrnou vytrvalostí a pílí na mírové konferenci v Paříži obhájil, ubránil a prosadil a které se mu ovšem roku 1938 rozložilo pod rukama. Možná by na tomto místě bylo vhodnější použít formulaci „bylo mu rozloženo pod rukama“, neboť hlavní garant existence Československé republiky, respektive versailleského systému – Paříž – svůj nezájem na jeho dalším trvání deklarovala nejpozději v březnu roku 1936 absolutní neschopností reagovat na vstup německých jednotek do demilitarizovaného pásma v Porýní. Politická izolace, do níž bylo Československo koncem 30. let 20. století promyšleně a cíleně vmanévrováno, ovšem neznamenal, že by se tato poslední demokracie střední Evropy – byť vystavena drtivému tlaku – rezignovala. Atmosféru, která zde panovala pouhý měsíc před mnichovským rozuzlením charakterizoval velmi trefně vedoucí propagandy Sudetoněmecké strany Franz Höller, kte-

rý ve zprávě říšskému ministru národní osvěty a propagandy Josephu Goebbelsovi konstatoval, že „...v Čechách se znovu probouzí starý husitský duch...“ a že by „...bojovali na život a na smrt, kdyby k tomu došlo“ (Goebbels 1992: 201).

Dne 20. září 1938 si Josef Goebbels do svého deníku zapsal: „Co je určeno k pádu, musí být odstraněno. Beneš je úplně sám. Tragikomický pohled. Odposloucháváme jeho rozhovory s londýnským vyslancem Janem Masarykem. Zoufalství je to správné slovo. Říká jen tiše: ‚Ano, ano! Zůstaneme zcela pevní!‘ Vůdce už zakresluje na mapě nové hranice“ (Goebbels 1992: 229). Den po vyhlášení československé mobilizace, 24. září 1938, si Goebbels poznamenal toto: „Slovo mají Češi – poslední slovo před dramatickým koncem. Praha žije ještě v naprosté iluzi. Věří tam na francouzskou, ruskou a dokonce anglickou pomoc. Ubozí idioti!“ (Goebbels 1992: 236). O den později si říšský ministr zapsal: „Naše nervy jsou bezesporu lepší než nervy pana Beneše. Je sice houževnatější než Schuschnigg, ale přesto musí kapitulovat“ (Goebbels 1992: 237). Den před mnichovskou konferencí čteme tento Goebbelsův zápis: „Stanovuji, jak má být dál veden boj proti Benešovi. Ten teď musí být napadán zcela masívně. Vnášet rozkol mezi Beneše a jeho národ“ (Goebbels 1992: 242).

Vzpomínky Emanuela Moravce

K nejzásadnějším zastáncům obrany republiky – a to za každou cenu včetně osamocení krvavého střetu, který by nevyzněl v československý prospěch – patřil plukovník generálního štábu Emanuel Moravec, pozdější hlavní představitel programové kolaborace, jenž je dnes trefně charakterizován jako apoštol národní zrady. Dne 21. září 1938 uvedl Moravec ve svém článku Ústup k nástupu v *Lidových novinách*: „Jsme-li v zoufalé situaci, je vždy čestnější nechat se porazit, podlehnout přesile, než se zbaběle bez odporu vzdát... Ustupovat může jen silný, ví-li, že za chvíli přejde k rozhodnému, odvetnému útoku. Slabý, je-li v právu, ustupovat nesmí, nemá-li být jednou provždy vyřízen“ (*Lidové noviny*, roč. 46/1938, 21. 9. 1938, s. 1).

V nezměněném tónu pokračoval i ve vzpomínkách na konec první republiky, jejichž první vydání spatřilo pod názvem „*V úloze mouřenína*“ světlo světa konce roku 1939: „I vojákům bylo jas-

né, že v těchto chvílích nejde jen o ztrátu Sudetenlandu, nýbrž že hrozí úplný rozklad státu. Viděli jsme, že ztráta Slovenska ve prospěch Polska nebo Maďarska znamená konec naší samostatnosti a připojení Čech a Moravy ať po dobrém nebo po zlém k Německé říši. Bylo to 30. září smutné odpoledne ve štábech armád, kde se už o výsledku mnichovského jednání vědělo. Stát se proměnil v panáka, kterého na evropském jarmarku fackují. Vojákům kypěla krev... Naši vojáci byli však příliš skromně a poslušně vychováni a tak zůstalo jen při klení a slzách... Byly obavy, co tomu řekne prostý voják, který celé dny a noci ryl zákopy, který pletl rukama do krve rozdrásanýma drátěné překážky. Velitelé pochybovali, že ústup na novou hranici se obejde bez těžkého otřesu kázně, a vyslovovali obavy, aby nevznikly výstřelky proti důstojníkům a štábu. A tak nakonec jsme viděli, že všechna ta naše hotovost k obětem už nebyla výsledkem zdravého odhodlání, nýbrž pocházela ze zoufalé bolesti. Milovali jsme své staré království v jeho historických hranicích. To byla naše vlast. Tak jsme se to učili ve škole jako děti, tak jsme si ji představovali samostatnou a nedílnou...“ (Moravec 1939, s. 344–345).

Dne 2. října 1938 se Emanuel Moravec osobně pokoušel u Edvarda Beneše intervenovat za zahájení vojenského odporu. Poté, co opustil Hrad, počal Beneše líčit jako neschopný, zhroucený a zcela rezignovaný uzlíčku nervů. Svou návštěvu u něj vylíčil ve své knize „*Děje a bludy*“ takto: „Nalezl jsem ho polekaného, rozpačitého, bezradného a nejistého jako kluka po výprasku. To nebyl muž. Styděl jsem se, že jsme tomuto ranečku bídy věřili. Hořko mi bylo. To nebyl žádný vůdce, to nebyl žádný silný prezident. Měl jsem před sebou drobného chytráka, na kterého si někdo znenadání pořádně došlápl... Doktor Beneš byl jen tuctovou hromádkou neštěstí...“ (Moravec 1942: 88–89).

Důsledky atentátu

Adolf Hitler, který v době mnichovské krize do poslední chvíle nevěřil, že Edvard Beneš rezignuje bez boje, hovořil o Edvardu Benešovi s jistým respektem. V roce 1942 líčil v jednom ze svých monologů ve Vlčím doupěti rozhovor s bývalým bulharským carem Ferdinandem I. Koburským, jenž mu údajně, zřejmě na téma Malé dohody, řekl: „Víte, nejnebezpečnější muž, jaký existuje,

je Beneš. Titulescu je úplatný, ale Beneš, víte, já nevím, ale obávám se, že není úplatný.“ (Hitler 1995: 173) Nejosobněji se ale Adolf Hitler dotkl Edvarda Beneše v polovině září 1938 na sjezdu NSDAP v Norimberku, kde mj. řekl: „Československý stát se zrodil ze lži... a otec této lži se jmenuje Beneš. Tento pan Beneš se tehdy objevil ve Versailles a především ujistil státníky, že existuje jakýsi československý národ. A anglosaští státníci jak známo nevyunikají zvláštními znalostmi v otázkách zeměpisných a národnostních... Když pan Beneš vylhal svůj stát, dal slavnostní slib. Všichni víme, jak pan Beneš svému slibu dostal...“ (Mackenzie 1948: 9–10)

Předpokládám, že nikdo alespoň trochu obeznámený s danou problematikou nebude mezi nepřátele Edvarda Beneše řadit Emila Hácha – především pokud jde o jeho projevy z období tzv. druhého stanného práva (květen – červenec 1942), kdy jej mj. označil za veřejného nepřítele českého národa č. 1. Obsah projevu státního prezidenta byl v tomto období již plně v kompetenci úředníků prezidentské kanceláře a Hácha si netroufl riskovat, že Adolf Hitler počne s naplňováním temných hrozeb, které na adresu českého národa vyřkl v den Heydrichova pohřbu v Berlíně.

Zcela zlomený Hácha např. konstatoval: „Vidím jen jedinou cestu do světlejšího zítřku, a to je návrat k povinnostem, jež jsme převzali k Říši, návrat bezvýhradný, celonárodní, otevřený a jednoznačný... Není Čechem, kdo jde s Anglií, se Spojenými státy severoamerickými a se sovětským Ruskem, není Čechem, kdo do našich krajů vnáší rozklad, zradu a zločin. Pro tyto lidi nemějte slitování. Jde o zločinné žháře, kteří nás chtějí připravit o rodnou střechu nad hlavou, o náš drahý český domov. Tyto zrádce, na prvním místě pana Beneše, jsme navždy vyloučili z národa.“ (*V hodině dvanácté*, s. 56)

Ministr školství a lidové osvěty Emanuel Moravec si naopak svůj velký projev k zaplněnému Václavskému náměstí, přísahajícímu věrnost Říši, koncipoval do posledního detailu sám. Řekl mj.: „Uvažujte trochu, pane Churchille, o tom, co Vám Beneš vykládá, a o tom, co skutečně zde u nás je. Kdyby v naší zemi byla opravdu revoluce na spadnutí, nemohla by se přece, pane Churchille, vláda Čech a Moravy vůbec objevit před českými zástupy. Kdyby bylo pravda, pane Churchille, že český národ jde za Benešem a že prezident Hácha a jeho vláda jsou pouze německými agenty, kte-

ré chrání německá státní policie, jak by se, prosím Vás, tento prezident a tato vláda mohli odvážit postavit před nepřehledné davy, jaké zde právě vidíme na Václavském náměstí, před více než sto tisíc českých lidí, aniž by je tyto zástupy roztrhaly na kusy?... Jisté je, že atentátníci byli zastřeleni a že Benešovi pomahači byli na našem území odměněni po zásluze... Beneš se svými ztracenými společníky nikdy nebyl tak vzdálen duši celého českého národa jako nyní na počátku druhé poloviny roku 1942... Češi a Češky! Pan státní prezident, jemuž máme tolik co děkovat, že můžeme být zemí dokonalého míru, svolal vás sem před pomník sv. Václava úmyslně ve chvíli, kdy se mu společně s námi, kteří tvoříme jeho vládu, podařilo přesvědčit Vůdce, že český národ vcelku nemá nic společného s Benešovými vrahy a jejich ojedinělými pomahači. S Benešem zúctovala česká kultura, když Národní rada česká za souhlasu 57 našich nejvýznamnějších národních kulturních institucí vyloučila tohoto zaprodance z českého národa.“ (Moravec 1943: 202–210)

Uznání Churchilla a de Gaulla

Mnichovské události vedly k druhé Benešově emigraci. Po okupaci Čech a Moravy, ačkoliv jeho postavení bylo zpočátku výrazně horší, než v počátcích emigrace první, se s podivuhodnou rozhodností a vytrvalostí rozhodl k zápasu za odčinění Mnichova a znovuoobnovení Československé republiky. Je evidentní, že přes četné snahy opozice z řad československé emigrace i některých francouzských a britských politiků, byl právě on jedinou osobností, která tento zápas mohla dovést do vítězného konce.

Winston S. Churchill o Benešovi napsal: „Ve všech svých úvahách a úmyslech vytrvale prosazoval hlavní zásady, na nichž je založena západní civilizace, a byl vždy věrný věci své vlasti, jejímž předním politikem byl více než dvacet let. Byl mistrem každodenní politiky a diplomacie. Dokázal s trpělivostí a vytrvalostí překonávat dlouhá období, kdy se k němu osud otočil zády. Zklamal však v tom – a on sám i jeho vlast za to draze zaplatili – že se ve vrcholném okamžiku nerozhodl pro násilí. Byl příliš zkušeným diplomatem a příliš prohnáním politickým praktikem, aby si uvědomil, že přišel okamžik, kdy je třeba vše vsadit na jednu kartu, jež znamená buď vítězství nebo smrt. Kdyby byl ve dnech Mni-

chova nařídil svým dělům, aby zahájila palbu, druhá světová válka by začala za podmínek, jež by byly pro Hitlera, který potřeboval na zorganizování své armády a svých tankových jednotek ještě řadu měsíců, mnohem méně příznivě“ (Churchill 1995: 446).

V podobném duchu na Edvarda Beneše vzpomínal i Charles de Gaulle: „Nekonečné rozhovory s Benešem představovaly velké lekce z historie a politiky. Byl neúnavný a nikdy své posluchače nenudil. Ještě dnes slyším, jak v našich rozhovorech připomínal úděl státu, při jehož řízení šel po dvacet let: ‚Tento stát‘, říkal, ‚nemůže přetrvat bez přímé podpory Moskvy, protože potřebuje včlenit oblast Sudet osídlenou Němci, Slovensko, s jehož ztrátou se nemůže smířit Maďarsko, a Těšín, po němž dychtí Poláci. Francie je příliš nejistá, než abychom se mohli svěřit do její dobré vůle. V budoucnosti, uzavřel prezident, ‚bychom se mohli vyhnout rizikům, plynoucím z absolutního spojení s Kremlem, pouze za podmínky, že Francie zaujme v Evropě místo a roli, které jí náleží. Jaká jiná je zatím pro mne volba?‘ Takto uvažoval Beneš a já jsem cítil v hloubi jeho duše neklid“ (de Gaulle 1989: 209).

Vynikající státník

Jeden z mála Benešových věrných, který se odvážil nejen sdělit prezidentovi své negativní stanovisko k jeho prosovětské politice, ale přímo ji kritizovat, byl ministr financí československé exilové vlády Ladislav K. Feierabend. Tento bývalý ministr zemědělství první (Eliškovy) vlády Protektorátu Čechy a Morava a čelný představitel domácího odboje Edvardu Benešovi otevřeně a opakovaně nedoporučoval návrat do vlasti přes Moskvu a tento svůj názor nekompromisně podpořil demisí. Před Benešovým odletem do Sovětského svazu, který byl nečekaně odložen z důvodu prezidentovy zdravotní indispozice, Feierabend mj. konstatoval: „Pane prezidente, nevím, zda věříte v Prozřetelnost. Na procházkách v Aston Abbots, na něž budu vzpomínat po celý život, mluvili jsme o všem možném, jenom ne o Bohu. Já věřím v Boha a jsem přesvědčen, že vaše nevolnost je pokyn prozřetelnosti. Prosim vás znovu, nejezděte do Moskvy a zůstaňte v Londýně. Máte vážný zdravotní důvod, jímž můžete odůvodnit změnu svého rozhodnutí, a nikdo v tom nemůže hledat politické motivy. Pane prezidente, nejezděte do Moskvy“ (Feierabend 1996: 227).

Do sborníku k Benešovým šedesátým narozeninám napsal jeho přítel, Wickham Steed, toto: „Vím arci velmi dobře, že Beneš je jedním z vynikajících státníků naší doby, že se jeho sláva roznesla již po celém světě, že jeho rad hledají a dbají vůdcové větších zemí, než je jeho vlast, a že, ač ho čeká ještě mnoho let další budovatelské práce, už dlouho je integrální součástí dějin dvacátého století.“ Zřejmě velmi přesnou a přiléhavou Benešovu charakteristiku podal Jan Masaryk, který v předmluvě k jedné z prezidentových biografii uvedl: „O skutečném Edvardu Benešovi se ví málo. Ve styku s lidmi je velmi neosobní, a když se jeho pozorná tvář rozsvítí milým, chlapeckým úsměvem, mají lidé radost a zároveň jsou překvapeni. Ano, Beneš se skutečně dovede usmívat a smát. Ale dělá to nejraději v úzkém kruhu, nebo když je s dětmi. Vidět Beneše s dětmi je vzácná výsada. Děti se k němu mají – a to je velká poklona; psi ostatně také; můj malý skotský teriér si chodí pravidelně hrát s pohlavárem československého státu“ (Hitchcock 1947, předmluva).

Benešovi příznivci o něm hovoří jako o prezidentu Budovateli, jiní jako o neúspěšném politikovi, který prohrál nejen všechny důležité životní zápasy své, ale především své země. Závěrem bych chtěl zmínit svůj osobní zážitek. Na hrobě Edvarda Beneše jsem se byl naposledy podívat koncem února roku 2003. Jediný věnec, který tehdy zdobil místo posledního odpočinku druhého československého prezidenta, představoval věnec rudých karafiátů od místní organizace Komunistické strany Čech a Moravy ze Sezimova Ústí. Šlo o nepochybné vyjádření díky za Benešův postoj v únoru 1948. Jak se k této „poctě“ stavěl ten jemuž byla určena, se už pochopitelně nedozvíme.

Literatura

- Beneš, E.: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a novému vítězství*. Praha, Orbis 1947.
- Feierabend, L., K.: *Politické vzpomínky, III*. Brno, Atlantis 1996.
- Gaulle, Ch. de: *Válečné paměti 1940/1944*. Praha, Naše Vojsko 1989.
- Goebbels, J.: *Deníky 1938*. Ed. D. Irving: Liberec, Dialog 1992.
- Hitler, A.: *Monology ve vůdcově hlavním stanu 1941–1944*. Praha, Aurora 1995.

- Hitchcock, E. B.: *Zasvětil jsem život míru. Životopis Edvarda Beneše*: Praha, Podroužek 1947.
- Churchill, W. S.: *Druhá světová válka. V. díl – Kruh se uzavírá*: Praha, Lidové noviny 1995.
- Kramář, K.: *Kramářův soud nad Benešem*. Ed. J. Stříbrný: Praha, Tempo 1938.
- Mackenzie, C.: *Dr. Beneš*: Praha, Družstevní práce 1948.
- Moravec, E.: *Děje a bludy. O šířce evropské cesty, o zarostlé národní pěšince a nejvíce o této válce*: Praha, Orbis 1942.
- Moravec, E.: *O český zítřek*: Praha, Orbis 1943.
- Moravec, E.: *V úloze mouřenína. Česko-slovenská tragedie 1938*: Praha, Orbis 1939.
- V hodině dvanácté*. Soubor projevů státního prezidenta a členů vlády Protektorátu Čechy a Morava po 27. květnu 1942, Praha, Orbis 1942.

Edvard Beneš, Evropa a pozice českého státu v ní

Jiří Weigl

vedoucí Kanceláře prezidenta republiky

Šedesáté výročí úmrtí prezidenta Edvarda Beneše je vhodnou příležitostí zamyslet se nad širšími evropskými a geopolitickými souvislostmi jeho politiky. Edvard Beneš byl spoluvůrcem moderní české státnosti, osobou, která zásadním způsobem napomohla v době první světové války a těsně po ní prosadit vznik Československa a formovala jeho zakotvení v poválečném evropském uspořádání. S odstupem let dnes mnoho hovoříme o tom, že ve světle Mnichova a února 1948 nebyl jeho boj o udržení suverénního a demokratického českého státu úspěšný. Mluví se o Benešových selháních, o tragických omylech. Myslím, že jeho krokům a politice nemůžeme dobře porozumět, pokud se hlouběji nezamyslíme nad obecnějšími souvislostmi vzniku Československa a nebudeme se snažit porozumět zásadním změnám, které do evropské politiky přinesla první světová válka a které se svým způsobem projevují až do dnešních dnů.

První světová válka

Podíváme-li se do tisícileté historie českého státu, zjistíme, že byl vždy sice jasnou entitou, ale také vždy polosamostatnou či řadu století nesamostatnou součástí soustátí zvaného Svatá říše římská národa německého. S německým světem jsme byli spojeni civilizačně, kulturně i politicky. Královský titul obdrželi čeští panovníci od německého císaře, patřili mezi jeho privilegované volitele, později – za Lucemburků a Habsburků – byli německí císařové současně i českými králi. Skrze německy mluvící země k nám přicházely kulturní podněty ze světa, německá kolonizace změnila národnostní složení obyvatelstva českých zemí a ještě více historický český stát propojila s německým světem.

Vznik novodobého českého nacionalismu v 19. století a boj

o českou národní emancipaci měl v této situaci logicky protiněmecký náboj a byl antagonistický stále silněji se prosazujícím staršímu nacionalismu německému, který usiloval o sjednocení všech německých zemí, mezi něž počítal i historické země české. Cíle německého nacionalismu byly pro české národní aspirace fatální. Ochranu proti tomuto nebezpečí hledala česká politická reprezentace nejprve v austroslavismu, ale habsburská monarchie, vytlačena později Bismarckem zcela z Německa, vysněnou roli ochránce malých národů hrát nechtěla, české národní požadavky ignorovala a skončila nakonec zcela podřízená agresivní politice vilémovského Německa posedlé touhou po světovládě. Bez zásadního otřesu, který přinesla první světová válka, byla idea samostatného českého státu, který by vznikl proti vůli sousední velmoci i německých obyvatel českých zemí, utopická a nerealizovatelná.

Samostatný český stát tak vznikl v důsledku války, proti vůli Německa a českých Němců. Ve své podstatě znamenal poprvé po tisíci letech radikální a programové vyvedení českých zemí z německého světa a mohl se jako suverénní stát udržet pouze tehdy, pokud bylo evropské uspořádání tomuto oddělení příznivé.

Tak tomu bezprostředně po první světové válce bylo. Evropská rovnováha, zásadní pojem, kolem něhož se točila politika evropských velmocí po celé 19. století, byla zásadně narušena tím, že z koncertu velmocí vypadlo po bolševické revoluci Rusko, které bylo nezbytnou podmínkou pro dlouhodobé udržení rovnováhy západních velmocí s Německem poté, co překoná následky válečné porážky a obnoví svou sílu. Beneš správně pochopil tuto vzniklou nerovnováhu a potřebu Francie vytvořit si spojení na východních hranicích Německa, kteří by absencí tradičního ruského spojence alespoň částečně vyvážili. Proto byla nová Československá republika v době svého vzniku i po celé meziválečné období pevně opřena o Francii, tvořila centrum jejího spojeneckého systému ve střední Evropě a viděla ve Francii pevnou garanci své nezávislosti především vůči dočasně oslabené a potenciálně nebezpečné německé velmoci ve svém sousedství.

Beneš ovšem nepochopil zásadní změnu, kterou do uvažování západních velmocí první světová válka přinesla. Nepochopil dopad traumatu válečného masakru a miliónových obětí na

frontách pro politické uvažování britských a především francouzských politických elit. Nezaznamenal jejich upadající víru v úspěšnost politiky vyvažování a omezování Německa v situaci, kdy Sovětský svaz nemohl být demokratickému Západu důvěryhodným a přijatelným spojencem. Nedocenil, že politika mocenského vyvažování Německa, příliš silného a velkého, a v důsledku toho trvale ohrožujícího evropskou rovnováhu, která dominovala před a bezprostředně po válce, je západními velmocemi postupně opouštěna jako nerealistická a riskantní a vrch získává snaha o dohodu s Německem.

Druhá světová válka

Prvním zcela zřejmým projevem této změněné strategie bylo v roce 1925 Locarno, které ponechalo otevřenou otázku východních hranic Německa. Na tomto směřování britské a francouzské politiky nic nezměnil ani nástup Hitlera k moci v roce 1933. Politika appeasementu, později tolik vysmívaná jako projev ignorantství, hlouposti a naivity britských a francouzských státníků, byla nepochybně jejich tragickou chybou vůči šílenému německému diktátorovi. Měla ale hlubokou politickou logiku jako snaha o vytvoření partnerství s oprávněně emancipovaným Německem, které by umožnilo řešit evropské problémy dohodou evropských velmocí, bez Ruska a bez Spojených států, které se po krátkém válečném intermezzu rychle stáhly do izolace od evropských záležitostí. Tato představa nové evropské mocenské architektury rychle zkrachovala, protože Hitler neusiloval o dohodu, ale o dominanci a nadvládu a nehodlal se žádnými kompromisy a dohodami omezovat ani je dodržovat. Pro Edvarda Beneše a Československo to byla na jedné straně tragédie, na druhé straně však i štěstí v neštěstí.

Pro československý stát, vzniklý díky francouzsko-německému antagonismu, měly snahy o přeměnu tohoto latentního nepřátelství ve spolupráci smrtící důsledky. V Mnichově Velká Británie a Francie jasně ukázaly, že jsou ochotny za německou spolupráci zaplatit umožněním německé dominance ve střední Evropě a obětováním spojenců, kteří v novém paradigmatu již nebyli potřeba. Kdyby Hitler byl konvenční politik, který by se spokojil rolí v nově ustaveném koncertu velmocí, realisticky hodnotil své politické možnosti a po vzoru Bismarcka si ukládal sebeomezení,

byly by změny stanovené Mnichovskou dohodou nevratné. Český stát by byl trvale zmenšeným satelitem Německa. Hitler pro nás naštěstí takovýmto realistickým politikem nebyl a důsledkem byla druhá světová válka.

Druhá světová válka, v níž se proti nacistické agresi byl nucen spojit celý demokratický svět i komunistická velmoc, umožnila Edvardu Benešovi prosadit myšlenku negace Mnichova a obnovení Československa. Beneš ovšem nevěřil, že porážkou Německa bude nezávislost a suverenita českého státu zajištěna trvale. Oprávněně očekával, že i po porážce Německo obnoví po čase svou sílu a vliv, a po zkušenostech ze 30. let se obával, že ponechání střední Evropy německému vlivu nebylo pouze krátkodobým vychýlením politického směřování západních velmocí, ale že to byl výsledek změny jejich strategických priorit.

Z jeho pohledu bylo potom jedinou možností, jak dát naší suverenitě pevnější bázi, vtažení vítězího Sovětského svazu do střeoevropského prostoru. Snažil se proto rostoucích evropských ambicí Stalinova impéria využít k podpoře své věci a doufal, že se ve střední Evropě podaří vytvořit mocenskou rovnováhu mezi Západem a Sovětským svazem, díky níž bude možno obnovit předválečný československý stát a udržet jej proti očekávanému německému revizionismu. Odsun sudetských Němců byl pak domácí pojistkou proti opakování předválečného vývoje.

Benešovou chybou nebylo pouze to, že stále úporně vedl protiněmeckou válku i v době, kdy bylo jasné, že k porážce směřující či již poražené Německo dlouho reálnou hrozbou obnovenému Československu být nemůže, i to, že nedocenil charakter a metody stalinismu. Nepochopil především to, že stará koncepce evropské mocenské rovnováhy, která umožnila na svém samotném konci vznik Československa, již patří minulosti. Poválečná Evropa definitivně přestala být centrem světa, jemné vyvažování jejich mocenských poměrů světovými velmocemi přestalo být aktuální. V Jaltě byla brutálně rozdělena mezi Východ a Západ a Československo přiřazeno do zóny sovětské. Předúnorové intermezzo u nás a uchopení totální moci komunistickou stranou byly jenom doprovodné jevy tohoto zásadního geopolitického vymezení. Edvard Beneš byl pouze statistou tohoto dramatu, který zřejmě chápal jeho logiku, neměl však již sílu se mu postavit.

Beneš jako velký státník

Pád komunismu na konci 80. let dvacátého století, rozpad sovětského bloku, nakonec i Sovětského svazu samotného a obnovení demokratických poměrů ve střeoevropských postkomunistických zemích nebyly pouze likvidací jaltského poválečného systému a návratem kamsi do poměrů před druhou světovou válkou, jak mnohdy zaznívalo. Šlo o změnu daleko zásadnější, která následným vývojem negovala i uspořádání vzniklé první světovou válkou. Rozpad Československa, Jugoslávie a Sovětského svazu vytvořil ve střední Evropě konglomerát malých a slabých států mezi znovusjednoceným Německem a vzdáleným Ruskem, zatlačeným do svých hranic ze 16. století. Český stát se dnes, poprvé ve své moderní historii, geopoliticky vrací tam, kde se po tisíc let nacházel – na orbitu evropského soustátí s těžištěm v Německu. Na rozdíl od středověké Svaté říše římské se dnes toto soustátí nazývá Evropská unie a český stát zde – tak jako v minulosti – není a nebude suverénní a nezávislou entitou.

Nebudeme-li na Evropskou unii pohlížet prizmatem a rétorikou eurooptimistické propagandy, ale skeptickým a možná trochu cynickým pohledem mocenské politiky, dovedíme, že dnes dochází naplnění představa, která se zrodila po první světové válce – Evropu řídí metodou vzájemných kompromisů koncert evropských velmocí, do něhož nepatří ani Rusko, ani Spojené státy. To, že se tento vývoj bez velkých problémů a otřesů prosadil, zatímco v minulosti každý pokus o něco podobného vedl k válečné konfrontaci, svědčí o tom, že v éře globalizace se Evropa samotná posouvá mimo centrum světového dění a globální antagonismy nacházejí jiné aktéry i těžiště.

Moderní česká státnost tak ve svém vnějším zakotvení za devadesát let své existence opsala kruh. V roce 1918 radikálně vybočila z německé střední Evropy, opřena o mocnější politické soupeře Německa. Nebyla však schopna toto nezávislé směřování ustát a byla násilně vržena zpět buď do nacistické nové Evropy nebo do sovětského područí, aby se znovu, tentokrát dobrovolně, vrátila zpět do uspořádání s německou hospodářskou i politickou převahou.

První fáze tohoto cyklu, již vděčíme za vznik našeho moderního státu a jež je v oblasti zahraniční politiky spojena především

se jménem Edvarda Beneše, se mnohým může zdát neúspěšnou, avšak zejména díky němu a jeho dílu dnes odevzdáváme Evropské unii významné součásti své státní suverenity jako nezpochybnitelná a respektovaná národní a státní entita. Především proto by měl Edvard Beneš zůstat v naší paměti jako velký státník, státník, v jehož éře jsme byli alespoň dvě desetiletí skutečně nezávislou a suverénní zemí.

E.

*Doplňkové texty
k osobnosti E. Beneše*

Beneš – spoluvůrce moderní české státnosti*

Václav Klaus

Sešli jsme se šedesát let od okamžiku, kdy zde, v Sezimově Ústí, zemřel druhý prezident Československé republiky Edvard Beneš. Sešli jsme se proto, abychom si připomněli osobnost, dílo a odkaz tohoto výjimečného politika, s jehož jménem jsou spojeny rozhodující chvíle našich dějin dvacátého století. Jeho život a skutky v sobě symbolizují jak úspěchy, tak i tragiku naší země v tomto období. Právě proto je předmětem tak rozsáhlých a vášnivých polemik u nás i v zahraničí. I my k tomu musíme umět říci své.

Spolu s Tomášem Garrigue Masarykem byl Edvard Beneš spoluvůrcem moderní české státnosti. Byl to on, kdo Masarykově zahraničně-politické iniciativě směřující k rozbití Rakouska-Uherska a ke vzniku samostatného československého státu dokázal dát konkrétní politickou podobu a kdo ji na versailleské mírové konferenci diplomaticky prosadil.

Včas také vystihl obavu tehdejších vítězů, především Francie, z opětovného obnovení německé hrozby. Věděl, že bude naše samostatnost, která vznikla proti vůli poraženého Německa i českých Němců, dříve či později čelit stejnému nebezpečí. Snažil se proto využít toho, že Francie začala hledat nové spojence a naši novou republiku opřel o tuto zemi, ve které viděl pevnou garanci naší nezávislosti. Hodnotit tento záměr – se znalostí následného vývoje – je sice snadné, ale ne příliš férové.

Edvard Beneš, tento zkušený a uznávaný diplomat, tato respektovaná osobnost meziválečné evropské politiky, spoluzakladatel a později předseda Společnosti národů, Masarykův nejbližší spolupracovník, dlouholetý ministr zahraničí a krátce i premiér se

*) Projev prezidenta republiky k šedesátému výročí úmrtí Edvarda Beneše. Sezimovo Ústí, 3. září 2008.

v roce 1935 právem stal Masarykovým nástupcem i na postu prezidenta republiky. Jeho celoživotním tématem bylo úsilí o prosazení, obhájení a zajištění naší nezávislosti, suverenity a svobody. Prezidentem se stal v době, která se proti éře jeho poválečných úspěchů zásadně proměnila. Této změny si byl vědom, ale účinnou cestu, co proti tomu udělat, nenašel.

Nebyl v tom sám, ač to tak bývá leckdy interpretováno. Západní velmoci postupně nahradily svou dřívější politiku zadržování Německa snahou o spolupráci s ním, což mělo pro budoucnost naší republiky osudné důsledky. Třicátá léta byla navíc obdobím nástupu totalitních sil, těžících z chaosu velké hospodářské krize. Edvard Beneš, demokratický politik staré školy, cílům, metodám a zájmům totalitních sil nerozuměl a těžko proti nim hledal vhodnou obranu.

Stejně jako politikové západoevropských demokracií, kteří nechtěli a nedocenili cíle a ambice německého nacismu a v Mnichově mu odevzdali svého věrného československého spojence, i Edvard Beneš během války, během svého pobytu v Anglii a bohužel ani po válce nedocenil skutečné záměry sovětského komunismu. Ve snaze po odčinění Mnichova a v obavách z budoucího oživení německých ambicí se snažil předejít opakování konce třicátých let. To byla logika, která stála za odsunem sudetských Němců i za snahou o širší zajištění naší nezávislosti, kterou – jak věřil – přinese spojenectví se Sovětským svazem.

Vůdce našeho zahraničního odboje a symbol naší samostatnosti nepochopil, že je pro naši nezávislost a svobodu sovětská totalita stejně nebezpečná jako totalita německá a že v poválečné Evropě přestal existovat prostor pro roli malé země při vyvažování zájmů velmocí a pro klasickou diplomacii, jejímž byl mistrem. Brutální rozdělení kontinentu železnou oponou, jejímž mezníkem u nás byl únor 1948, bylo tak i tragickým zenitem Benešovy politické, ale i životní dráhy. Tehdy byl však již pouhým statistou tohoto dramatu.

Stalo se populární říkat, že Benešův celoživotní zápas o svobodu a nezávislost našeho státu nebyl úspěšný. V jednom ohledu je to pravda. Podlehł náporu totalit, které tragicky poznamenaly dějiny dvacátého století. Naše současnost nás ale přesvědčuje, že něčeho dosáhl. Zejména díky němu a jeho dílu dnes odevzdáváme

Evropské unii významné součásti své státní suverenity jako nepochybnitelná a respektovaná národní a státní entita. Především proto by měl Edvard Beneš zůstat v naší paměti jako velký státník, v jehož éře jsme alespoň dvě desetiletí byli skutečně nezávislou a suverénní zemí.

Aktuální odkaz Edvarda Beneše

Jan Zahradil

poslanec Evropského parlamentu

Před šedesáti lety zemřel spoluzakladatel Československé republiky a její druhý prezident Edvard Beneš. V tu chvíli bylo jeho dílo, demokratický československý stát, mrtvo více než půl roku. Stalo se tak za prezidentova života již podruhé, pokaždé z rozhodnutí sousední totalitní velmoci a její protidemokratické páté kolony. Jen místo hitlerovského Německa a sudetoněmecké nacistické strany v roce 1938 to o deset let později byl stalinský Sovětský svaz a Komunistická strana Československa.

Nacismus a komunismus jsou dnes poraženými ideologiemi a Česká republika je opět pevně zakotvena v demokratickém světě. Přesto však při vzpomínce na Beneše lze konstatovat – možná pro někoho překvapivě – že brzy můžeme stát před otázkami nikoliv nepodobnými těm, které musel řešit on. Měli bychom mít totiž na paměti, že archetypy chování evropských mocností mají značnou setrvačnost a nemizí jen tak lehce. Ve změněných dějinných souřadnicích si osvojují jinou, okolnostem přizpůsobenou podobu, tradiční geopolitické obsahy však přetrvávají.

Vezměme si dnešní Německo. To se po svém sjednocení začátkem 90. let nepochybně emancipuje a znovu aspiruje na pozici dominantní evropské mocnosti. Dovedně při tom využívá projektu evropské integrace. Při sjednávání nového smluvního rámce EU – lisabonské smlouvy – si zajistilo výrazný nárůst vlivu. Německý eurofederalismus vede k představě o uspořádání středoevropského prostoru „...vzdáleně připomínající někdejší představu Německem vedené Mitteleuropy“, jak již před více než deseti lety trefně napsal známý americký politolog Zbigniew Brzezinski v knize „Velká šachovnice“.

To je ovšem v rozporu s ideou moderní české státnosti. Pro ČR má německá emancipace ještě jednu nepříjemnou dohru: snaha

Edvard Beneš a Benito Mussolini

Ondřej Houska

redaktor Českého rozhlasu

Edvard Beneš a Benito Mussolini se po téměř celou dobu svého působení ve velké politice ocitali ve větších či menších sporech. Ty se nejednou vyhrotily do skutečně vážných rozměrů. V počátečních fázích svých veřejných aktivit však měli oba muži leccos společného. Byli velmi plodní žurnalisté levicové orientace, po svém způsobu bojovali proti Rakousku-Uhersku. Mussolini tehdy jednoznačně podpořil protihabsburské aspirace československého exilu.

Také jejich vstup do velké politiky měl jednu podobnost: mládí. Beneš a Mussolini se do nejvyšších politických sfér shodně dostali ve věku, který můžeme pro danou dobu označit za velmi nízký: Beneš se stal ministrem zahraničí ve 34 letech, Mussolinimu bylo 39, když ho král jmenoval ministerským předsedou (a už před válkou byl Mussolini jedním z vůdců mohutné Italské socialistické strany). Tady ale podobnosti končí. Po skončení války oba muži většinou stáli v opačných rozích politického kolbiště.

Beneš zůstal po celý život levicově orientovaným demokratem. Mussolini urazil cestu od radikálního a pacifistického křídla socialistické strany až k vůdcovství militantního fašismu, který chtěl v Itálii vybudovat totalitní režim (což se mu ovšem v plné míře nikdy nepodařilo).

Bylo by samozřejmě možné pokusit se o vytknutí rozdílů v politickém myšlení obou mužů. Tento článek však chce přiblížit diference mezi Benešem a Mussolinim na základě konkrétní politiky, kterou vedli jakožto šéfové diplomacií svých zemí. Na mezinárodním poli totiž mezi Československem a Itálií docházelo ke skutečným střetům. Mezi Benešem a Mussolinim můžeme stopovat jasné koncepční a názorové rozdíly i patrné osobní

Německa definitivně setřást vinu za druhou světovou válku vede k pokusům o relativizaci jejich příčin a následků a tedy ke snaze uměle politicky obnovovat tzv. sudetoněmeckou otázku. Děje se tak za ideologické masáže médií (zejména těch s německými vlastníky) a za vydatné pomoci některých, v nové evropské víře se utvrzujících domácích intelektuálů a politiků.

Na druhé straně také Rusko – po dočasném oslabení z počátku 90. let – ukazuje svou obnovenou ctižádost. Dnešní premiér, dříve prezident Putin před časem označil rozpad SSSR za největší geopolitickou katastrofu 20. století. Tím dal jasně – byť nepřímou – najevo, jak bude Rusko postupovat vůči tzv. „blízkému zahraničí“ tam, kde je považuje za svoji sféru vlivu. Modelovým případem je Gruzie. Evropská unie je zavěšena na Rusku rourami plynovodů a ropovodů, což vymezuje limity jejího chování a Rusko toho bude umět využít. Nedělejme si iluze, že nás se to netýká. Nacházíme se ve strategicky klíčovém ústředním pásmu střední Evropy mezi Německem a Ruskem a proto můžeme celkem snadno sledovat viditelně sílící aktivity pro-ruské páté kolony u nás, již tvoří, tak jako po válce, zejména komunisté a další politicky aktivní uskupení.

Německo i Rusko se nicméně chovají logicky, sledují své vlastní národní zájmy. Chovejme se také tak. V naší části Evropy potřebujeme politickou přítomnost další mocnosti – „balancéra“ – který situaci vyvažuje. To je ostatně tradiční řešení, o něž se pokoušel před válkou i Beneš, ovšem nakonec bezúspěšně. Ani dnes nemůže tuto roli hrát Francie, která je příliš zapojena do integrace, či Velká Británie, pro kterou střední Evropa není zajímavá. Zbývají Spojené státy, demokratická supervelmoc, která již dvakrát v minulém století zachránila Evropu před ní samotnou (počítáme-li i studenou válku, pak třikrát) a zrovna nyní má zájem na umístění protiraketového štítu právě ve střední Evropě. To by nepochybně posílilo střeoevropsko-atlantickou vazbu a vytvořilo onen potřebný balanční prvek. Odmítnout tuto možnost by proto znamenalo jednat proti našim vlastním zájmům, i s ohledem na historické zkušenosti spojené právě s Benešovým jménem. To bychom měli mít na paměti.

Právo 3. září 2008

antipatie. Československo a Itálie se postupně staly konkurenty a soupeři v zápase o politickou převahu ve střední Evropě a Podunají.

Československo a Itálie po nástupu fašistické vlády

Samotný nástup fašismu k moci v Itálii v roce 1922 do československo-italských vztahů zásadní změnu nepřinesl. Poměr mezi Prahou a Římem se i předtím vyvíjel nejednoduše a s řadou disonancí. Stručně řečeno, Itálie chtěla soupeřit s Francií o vliv ve střední Evropě a na Balkáně, což muselo zasáhnout také do jejích vztahů s Československem. Praha vyšla vstříc francouzské politice; v Římě to vnímali jako nevděk. Prahu iritovala jistá italská vstřícnost vůči maďarským revizionistickým touhám. Rakousko nedělilo Československo a Itálii jen geograficky, ale také politicky; souboj o vliv ve Vídni byl konstantou vzájemných vztahů. Itálie se takřka permanentně ocitala ve sporech s Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců (Jugoslávií), tedy československým spojencem. To vše vzájemné vztahy negativně poznamenalo. Výjimkou bylo pouze období, kdy v čele italské diplomacie stál hrabě Carlo Sforza (červen 1920–červenec 1921).

Mussoliniho jmenování předsedou (koaliční) vlády vzbudilo velkou nervozitu v Jugoslávii, jisté obavy také v Československu. Nový italský premiér se je snažil rozptýlit osobním poselstvím do Prahy, ve kterém ujišťoval o své vůli spolupracovat a loajálně naplňovat mírové smlouvy. Z dostupných dokumentů je patrné, že Beneš sám vývojem v Itálii nijak zvlášť znepokojen nebyl. Pravděpodobně se také domníval, že fašismus se u moci dlouho neudrží. Jistým varováním bylo ale nepochybně nadšení, se kterým přijali mocenskou změnu v Římě ty síly a skupiny, které usilovaly o změnu mírového uspořádání (např. v Maďarsku).

Program fašistů v zahraničně politické oblasti byl velmi radikální, avšak zároveň chaotický a mnohomluvný. Evropa mohla vznášet oprávněnou otázku nad jeho stálostí. Mussolini už předtím řadu svých programových tezí změnil či odhodil. Buď jak buď, primárně se ovšem musel soustředit na stabilizaci svého domácího postavení. Zahraniční politika šla zpočátku stranou. Až do léta roku 1923 se nezdálo, že by nová administrativa postupovala výrazně odlišně oproti předcházejícím liberálním vládám.

Za této situace se Edvard Beneš a Benito Mussolini poprvé sešli jako vrcholní představitelé svých zemí. Československý ministr přijížděl koncem srpna 1923 na jednání do Říma se sobě vlastním optimismem. Vedle hospodářských otázek chtěl jednat i o politice. Věřil, že se podaří dojednat základnu pro společnou politiku obou zemí ve střední Evropě, především ve vztahu k Rakousku a Maďarsku. Svou následnou schůzku s *Ducem* italského fašismu interpretoval velmi pozitivně. Mussolini podle něj přislíbil přísné trvání na mírových smlouvách a kooperaci ve středoevropské politice. Beneš podle svých slov ve vztahu k fašismu „nešel dále, než bylo třeba“. Byl ale přesvědčen, že „s Itálií budeme mít na dlouhou dobu vše dobře v pořádku“. V této předpovědi se ale ministr zásadně mylil.

Benešovo srpnové jednání v Římě je pro vztahy jeho země s Itálií vsutku příznačné. Vícekrát došlo k tomu, že diplomaté v Praze a Římě cosi dojednali, ale tuto úmluvu buď chápali rozdílně nebo ji v praxi nenaplnili. Stejně tak bylo běžné, že politické sblížení bylo vzápětí překryto událostmi, které jeho váhu relativizovaly nebo téměř zcela potřely. Přesně tak tomu bylo i v létě roku 1923.

Sotva Beneš opustil Řím, stála Evropa před první mezinárodní krizí, kterou fašistická Itálie vyvolala. Italské loďstvo ostřelovalo a poté obsadilo téměř bezbranný řecký ostrov Korfu. Tato agrese byla oficiálně zdůvodněna odplatou za zavraždění několika italských důstojníků na řecko-albánské hranici neznámými pachateli. Dnes ovšem víme, že Italové okupaci ostrova plánovali ještě před touto událostí; to samozřejmě naprosto relativizuje ty interpretace, podle nichž bylo obsazení Korfu jen jakýmsi výjimečným, ba až nerozvážným činem, nikoliv chladně promyšlenou agresí.

Korfu také vstoupilo do vztahů mezi Edvardem Benešem a Benitem Mussolinim. Československý ministr musel vnímat jako jistou potupu, že se Italové odhodlali k přepadu cizího území těsně po jeho odjezdu z Říma, zvláště když byl s výsledky tamní cesty nadmíru spokojen. Na ženevském fóru Společnosti národů se Beneš stavěl za rozhodný postup proti útočníkovi, v čemž se lišil například od Francouzů. Svě britské kolegy pak otevřeně upozorňoval, že Mussoliniho Itálie může Evropě brzy připravit další potíže.

Československo-italská jednání ze srpna 1923 tak kvůli vývoji na mezinárodní scéně fakticky vyzněla do ztracena. Do vzájem-

ných vztahů se navíc brzy negativně promítly i další momenty; na prvním místě československo-francouzská spojenecká smlouva. V Římě byli přesvědčeni, že se Praha po jejím podpisu definitivně stala nástrojem francouzské hegemoniální politiky, namířené také proti Itálii. Přestože Beneš trpělivě ujišťoval o opaku, na úrodnou půdu jeho slova nenarazila. Ministr byl v Římě (i samotným Mussolinim) naopak vnímán tu jako inspirátor, tu jako vykonavatel (ve francouzském žoldu) všech údajných snah o umenšení italského vlivu ve střední a jihovýchodní Evropě.

Vyostřování vzájemného poměru

Československo-italské vztahy se leckdy skutečně odvíjely jako na houpačce. Na počátku roku 1924 dosáhly spodní fáze, aby se jen nedlouho poté velmi rychle zlepšily. V kontextu uvolnění poměru mezi Itálií a Jugoslávií došlo k uzavření přátelské smlouvy mezi Prahou a Římem. Smlouva o srdečné spolupráci, jak se dokument jmenoval, předpokládala především koordinaci politiky obou zemí vzhledem k Rakousku a Maďarsku. Smlouvu dojednával osobně Beneš během dvou návštěv Říma. Pro Československo neměla zdaleka takový význam jako spojenectví s Francií. Mohlo se ale zdát, že se Praze podařilo přimět Itálii ke konstruktivní politice ve střední Evropě, a tak zkřížit plány revizionistickým snahám Maďarů či touhám Rakušanů po spojení s Německem.

Jenže opět došlo ke zvratu: radikální fašisté zavraždili socialistického poslance Giacomu Matteottiho a tento čin vyvolal pobouření také v československých levicových kruzích, Hrad nevyjímaje. Beneš i Masaryk zrušili své plánované návštěvy Říma; také proto, že si byli téměř jisti nevyhnutelností pádu fašismu. V tom se ovšem mýlili a jejich někdy značně nediplomatické výroky si v Římě dobře zapamatovali. Zhruba v této době také Hrad poskytl vysokou sumu italské protifašistické opozici. Její představitel, bývalý poslanec Tito Zaniboni, peníze využil k přípravě atentátu na Mussoliniho, o nějž se neúspěšně pokusil v listopadu 1925. O plánování tohoto činu ale v Praze neměli tušení.

Přátelská smlouva ale pochopitelně platila a následující období mělo ukázat její skutečnou hodnotu. Můžeme bez obav konstatovat, že se fakticky nikdy neuplatnila v praxi. Ke koordinaci politik obou zemí totiž nedošlo. Příkladů bychom mohli uvést

bezpočet. Na konci roku 1924 se na stole objevila možnost prodloužení platnosti článku 222 mírové smlouvy s Rakouskem, který umožňoval zavedení preferenčního celního režimu mezi Československem, Rakouskem a Maďarskem. Praha měla na něm takovém eminentní zájem a Edvard Beneš začal v této souvislosti na středoevropské a podunajské politické mapě rýsovat dalekosáhlé plány. Jejich cílem mělo být upevnění křehkého *statu quo* a zajištění československé mocenské převahy v regionu.

S Itálií ale ve svých představách nepočítal. Chtěl pouze její souhlas, nikoliv aktivní účast v nových kombinacích. Totéž se dá říct také v italském případě: ani v Římě nebyli ochotni dělit se o vliv v Rakousku s Prahou. Podalpskou zemi chtěli vtáhnout do vlastní sféry vlivu. Neplatí to pouze pro hospodářské projekty, tedy sblížení na základě preferenčních cel. Když se na evropskou diplomatickou scénu dostala myšlenka tzv. středoevropského a balkánského Locarna, sledovalo Československo i Itálie vzájemné kroky s maximálním podezřením. Obě země se považovaly za konkurenty, nikoliv partnery. V jejich vztazích nehrála smlouva o srdečné spolupráci žádnou roli. Jen pro příklad: dokument předpokládal konzultace ohledně vzájemné politiky vůči Rakousku. Československo však v březnu 1926 podepsalo s Vídní arbitrážní smlouvu, aniž se předem s Římem na čemkoliv domlouvalo.

Přátelská smlouva nedošla naplnění ani ve vztahu k Maďarsku. Stát, s nímž měla ČSR ve dvacátých letech nejchladnější vztahy ze všech svých sousedů, se těšil velkorysému podpoře italských fašistů. Ta byla více verbální než reálná, nicméně ve vojenské oblasti nabrala konkrétních podob: Itálie dodávala Maďarsku výzbroj, což bylo jasně v rozporu s mírovými smlouvami a pochopitelně i s československo-italským paktem.

Vzájemné antipatie

Sečteno a podtrženo, československá politika se ve druhé polovině dvacátých let až horečně snažila o upevnění středoevropského a podunajského *statu quo*. Itálie se naproti tomu ve stejné době vydala především po cestách revizionismu. Byl to revizionismus pečlivě dávkovaný případ od případu a za tehdejší více méně statické mezinárodní situace mohl těžko uspět. To však nic nemění na tom, že pražská a římská politická koncepce

se od sebe zásadně odlišovaly. Skutečnost, že bez ohledu na existenci smlouvy se československo-italské vztahy nikdy nezlepšily, později vyjádřil v přehnané, ale přesto výmluvné zkratce Beneš: „Od roku 1924 Itálie se obrátila proti nám a začala svou revizionistickou kampaň.“ Podle Beneše činnost Itálie „od roku 1924 je politikou destrukce a rozvratu. Politika Itálie je zločinná ... Nejde už o nějaký fašismus, nýbrž o ultrašovinistické expanzivní cíle, o nichž jsem řekl, že jsou zločinné.“

Toto podrobnější ozřejnění československo-italského poměru bylo nutné k pochopení vztahů mezi Edvardem Benešem a Benitem Mussolinim. Od doby, kdy oba usilovali o stejnou věc, tedy porážku habsburské monarchie, uplynulo skutečně hodně vody. Po polovině dvacátých let se z nich stali výrazní političtí soupeři. Oba vedli zahraniční politiku svých zemí a tato politika mířila ve většině případů proti sobě. Velmi ostrá Benešova vyjádření na italskou adresu samozřejmě mířila především na fašistického *Duceho*. Beneš sice Italy ujišťoval o nutnosti spolupracovat a snažil se předstírat, že uznává výsledky fašistického režimu i jeho zahraniční politiky, realita ovšem byla jiná: před francouzskými diplomaty Itálii přirovnával k lehké ženě, která půjde s tím, kdo nabídne víc.

Antipatie ovšem byly vzájemné: „Mám k tomu muži [tj. Benešovi] fyzický odpor“, svěřoval se italský vyslanec v Praze Gabriele Preziosi. Ne nepodobný pocit měl také druhý muž italské zahraniční politiky, státní podsekretář Dino Grandi. Benešova slova při vzájemné schůzce v Ženevě označil za „zdlouhavé a zbytečné tlachy“, o kterých ani nepovažoval za nutné vyhotovit záznam. Nový italský vyslanec v Praze Luigi Vannutelli Rey psal, že Beneše by sice neoznačil termínem „lhář“, ale jeho časté změny postojů a říkání toho, co chce jeho protějšek slyšet, je možné považovat za „duševní anomálii“.

Vyslanec pak dospěl k závěru, že takto by se choval kdokoliv jiný, kdo by Beneše eventuálně nahradil v čele ministerstva zahraničí: „Beneš je totiž tím nejryzejším představitelem tohoto státu, jehož existence je kvůli nedostatku organické zdravé soudržnosti a stabilní vnitřní rovnováhy ve znamení neustálého neklidu a nejistoty. Československo se podobá špatně zplozeným a nedostatečně vyvinutým stvořením, která jsou biologicky předurčena stát

se břemenem a obtížemi pro společnost, ve které žijí a která, dokud žijí, nedají pokoj sobě ani ostatním.“

Pro samotného Mussoliniho pak Beneš byl „un antitaliano“ a podobně jako Grandi, také on považoval Benešovy vývody za „tlachy“ a jeho plány za „fantastické“. Možná vůbec nejlépe vypovídá o náladách mezi italskými diplomaty vůči Benešovi následující charakteristika, kterou použil vyslanec ve Vídni Auriti: „Šroubovaný a nevypočitatelný slovanský zednář“. Je tedy zcela na místě konstatování, že dohodě mezi Československem a Itálií stály v cestě vzájemné ostré antipatie. Ještě podstatnější ovšem byla rozdílnost politických koncepcí obou zemí ve vztahu ke střední Evropě a Podunají.

Naprosto zkalený osobní poměr mezi Benešem a Mussolinim však vyniká o to více, když si uvědomíme, že řada respektovaných demokratických politiků k Mussolinimu dlouho pociťovala otevřené sympatie (např. W. Churchill). V tomto směru byl Edvard Beneš jednoznačně prozíravější. Podle Beneše je italská politika „zločinná“ a fašismu jde především o „expanzivní cíle“. Souhlasíme s touto částí historického bádání, která tento odhad nedávno potvrdila. Je velice pravděpodobné, že *Duce* si zřejmě již od konce roku 1926 – a takřka jistě v několika následujících letech – vážně pohrával s myšlenkou války proti Jugoslávii, a to i za cenu rizika střetu s Francií.

Mussoliniho zahraničně politický program byl v období let 1926–1927 už pevně stanoven. Osou této politiky samozřejmě byla expanze: „Válka, velmi velká válka, byla od počátku podstatou Mussoliniho programu.“ Edvard Beneš to, zdá se, poznal v době, kdy řada jeho demokratických partnerů považovala Mussoliniho za státníka hodného respektu. Šéfovi pražské diplomacie se nelze divit: až do příchodu Hitlera k moci byli italští fašisté silou, která zřejmě nejvíce ohrožovala československé zájmy. Vzájemné vztahy se ve druhé polovině dvacátých let nestávají oficiálně nepřátelskými, ale skutečně chladnými. Československo a Itálie se shodovaly ve svém odporu k anšlusu či restauraci Habsburků, nedokázaly ale nalézt základnu pro společnou politiku vůči těmto hrozbám. Proto nepřekvapí, že politická smlouva o srdečné spolupráci z roku 1924 nebyla o pět let později prodloužena.

Protivníci v Podunají

Dvacátá léta, především jejich druhá polovina, jsou pro celkový obraz československo-italských vztahů v meziválečné době určující. Následující dekáda nepřinesla zásadně nové prvky, pouze prohloubila a vyhrotila rozpory a antipatie z období předcházejícího. Totéž platí pro osobní vztahy mezi Edvardem Benešem a Benitem Mussolinim. Nepřekvapí, že se oba muži od května roku 1924 setkali už jen krátce v Locarnu. Napjaté vztahy jejich zemí neumožňovaly, aby Beneš přijel na návštěvu Apeninského poloostrova. Setkání nebylo možné ani na mezinárodním fóru, např. na pravidelných zasedáních Společnosti národů v Ženevě. Tou Mussolini pohrdal a na její jednání ze zásady nejezdil.

Třicátá léta jsou ovšem jiná v tom, že mezinárodním vztahům dávají zásadně novou dynamiku. Hospodářská krize, především však nástup nacistů k moci v Německu mocenskou mapu Evropy mění. Zprvu se zdá, že Československo svůj souboj o převahu ve střední Evropě a Podunají ztrácí ve prospěch Itálie. Římu se podaří stvořit italsko-rakousko-maďarský blok, takzvané Římské protokoly. Jak napsal F. Leoncini, tato politika získává již od let 1928–1929 charakter systematického obkličování Československa. Vítězství Říma nad Prahou má ale pověstný jepičí charakter. Itálie nedisponuje prostředky k tomu, aby čelila rozjíždějícímu se německému kolosu.

V této době však už fašisté připravují svou agresivní válku ve východní Africe. V Evropě bylo dost politiků, kteří nepochopili její podstatu. Nešlo o žádnou koloniální expanzi po vzoru 19. století. Byla to národní válka, na jejímž charakteru měl rozhodující podíl sám Mussolini. Jistě slouží šéfovi československé diplomacie ke cti, že se proti italské expanzivní politice postavil a na mezinárodním fóru proti ní vystupoval, byť nechtěl roztržku s Itálií zdaleka hnát na ostří nože. Zároveň ale podlehl iluzi, že Italové se při vojenském tažení v Habeši setkají s vážnými problémy, které by mohly vést až k pádu fašismu.

Italské africké tažení a mezinárodní reakce na něj jsou jednou z hlavních okolností, za nichž vzniká Osa: spojení mezi fašistickým Římem a nacistickým Berlínem. Pro Československo z toho plyne následující: postupem doby je jasné, že Itálie ve střední Evropě není schopna Německu konkurovat. Proto mu tuto oblast záhy v podstatě přenechává. Mussolini už v polovině

roku 1933 na Československo ostře vulgárními slovy veřejně útočí a v srpnu 1934 na schůzce s rakouským kancléřem Schuschniggem zdůrazňuje, že nemá nic proti německému tlaku vůči Praze, protože ČSR je „nepřirozený stát s nemožnými hranicemi“. Mussolini i jeho nový ministr zahraničí (a také zeť) Ciano Maďarům v souladu s německou taktikou opakovaně radí, aby své revizní nároky soustřeďovali proti Praze.

Českoslovenští politici si samozřejmě uvědomují, že nepřátelství s Německem i Itálií zároveň by pro jejich zemi mohlo být fatální. Pověřují proto jugoslávského premiéra Stojadinoviće, aby v Římě sondoval eventuální možnosti československo-italské spolupráce. Mussolini to ale s největší rozhodností odmítá. Itálie se naopak snaží rozložit československý spojenecký systém (smlouva s Jugoslávií z března 1937) a na jeho místě vytvořit Osu Řím – Budapešť – Bělehrad – Bukurešť – Varšava, která má podepřít existenci vertikální Osy (Berlín – Řím). Italové jsou si vědomi německé převahy a spolupráce s menšími státy má tuto jednostrannou dominanci vyvážit. Pro Československo ale v těchto kombinacích nemají žádné místo. S jeho existencí se v Římě nepočítá, respektive je plně uznáváno, že spadá do německé zájmové sféry a je na Německu, jak s ním naloží.

To je také podstatou italské politiky vůči Praze v krizovém roce 1938. Mussoliniho diplomacie Hitlerovi významně napomáhala v jeho protičeskoslovenských aktivitách. Konec konců, sám Hitler se v dubnu 1938 vyjádřil tak, že je zásadní, aby byla Itálie během akce proti ČSR na německé straně. Tvrdil, že to Francii s velkou pravděpodobností odradí od intervence do případné německo-československé války. A i kdyby Francie intervenovala, pokračoval Hitler, pak italský tlak na ni a na anglo-francouzské zájmy v Africe dovolí wehrmachtu v klidu vyřídít Československo a přeskupit se k boji proti Západu.

Italové během Hitlerovy květnové návštěvy Apeninského poloostrova odmítají podepsat vzájemnou vojenskou alianci, ale brzy poté ujistují Německo svou plnou podporou v jeho protičeskoslovenském postupu. A to přesto (nebo právě proto), že podle svých slov neměli na ČSR žádný zájem.

V této souvislosti je velmi významné, že Řím pokračoval ve snaze o destrukci československých aliancí: naléhal na Maďarsko, aby

zůstalo stranou německého útoku na ČSR, protože při zapojení Budapešti by mohly vstoupit v platnost malodohodové závazky. Italové proto chtěli, aby Maďari agresivně vystoupili až po prvotní německé vojenské akci. Kromě toho italská diplomacie pobízela Polsko a Maďarsko, aby předložily vlastní územními požadavky vůči Praze. Řím také pokračoval ve zprostředkovacích snahách mezi Maďarskem a Rumunskem a Maďarskem a Jugoslávií. I to mířilo proti Československu. Mussolini i Ciano navíc Němcům opakovaně vzkazovali, že pokud bude Západ, především Británie, bojovat, Itálie Německo podpoří. Realita byla sice složitější, ale objektivně to ladilo s tvrdou německou politikou vůči ČSR.

Mussolini a Mnichov

Politika fašistické Itálie byla tedy jasně protičeskoslovenská. Římští fašisté se zařadili na čelná místa celého zástupu politiků, kterým perspektiva zničení Československa z mapy Evropy nevadila; naplňovala je uspokojením. Mussolini ve svých veřejných vystoupeních během zářijové krize proti ČSR ostře útočil. Ve svém tzv. dopise Runcimanovi z 15. září 1938 volal po plebiscitu nejen pro sudetské Němce, ale pro všechny menšiny v Československu. S požadavky ostatních menšin tak začal operovat dříve než samo Německo! Československý ministr zahraničí Kamil Krofta tento Mussoliniho článek později oprávněně označil za „hanebný“.

Fašistický *Duce* ale ve svých ostře protičeskoslovenských vystoupeních pokračoval. Během projevu v Terstu 18. září prohlásil, že ČSR je neživotaschopná a musí se rozpadnout. Dodal, že pokud vypukne válka, místo Itálie v ní už je určeno – tedy samozřejmě na straně Německa. Krofta toto stanovisko glosoval: „To je jedna z nejvážnějších událostí poslední doby. Ta způsobila ten obrat [u západních velmocí].“ Jedná se o přehnanou interpretaci, nicméně vystihuje míru rozhořčení, která v Praze nad italským přístupem panovala.

Avšak ani terstský projev nebyl Mussoliniho posledním protičeskoslovenským slovem. V projevu v Padově 24. září tvrdil, že by bylo absurdní, aby proti sobě bojovaly milióny Evropanů jen „pro zachování vlády pana Beneše nad osmi rozdílnými rasami [!]“. Potvrzovala se tak Mussoliniho nenávisť k Československu a k Edvardu Benešovi.

Duce pohrdal parlamentní demokracií, československou politikou kolektivní bezpečnosti, vírou ve Společnost národů. To vše přitom Beneš svým způsobem ztělesňoval. Tuto nenávisť Mussolini pociťuje už někdy od konce 20. let a i předtím je u něj samotného a dalších italských diplomatů vůči Československu patrná silná antipatie. Italové zdůrazňovali, že na osudu Československa nemají žádný přímý zájem. Zároveň Mussolinimu nevadila, ba ho přímo těšila, vyhlídka na zničení československého státu. Primárním důvodem tohoto postoje byly geopolitické úvahy, spjaté především s italským svazkem s Německem. Nelze ale nevidět, že nenávisť k demokracii a k osobě Beneše při tom rovněž hrála nezanedbatelnou úlohu.

Souhlasíme s výkladem, že v italské zahraniční a vojenské politice hrála velkou úlohu Mussoliniho mentalita; *Duceho* předsudky, antipatie, velikášství či ideologické myšlení. Role těchto aspektů je v diktatuře jednoho muže pochopitelně větší než v demokratickém systému. Mussolini mimo jiné ostře nenáviděl demokracii, internacionalismus Společnosti národů, levici. Nezapomněl, které země podporovaly sankce proti Itálii po její agresii v Habeši. Mussoliniho ideologie a myšlenkové ustrojení tak jednoznačně přispívaly k jeho politice vůči Československu.

Italská archivní dokumentace k událostem léta a podzimu 1938 ještě historiky nebyla plně vytěžena. Přesto můžeme říct, že od července dávala Itálie Německu najevo svůj souhlas s budoucím uzavřením plného vojenského spojení. Řím se snažil zjistit, kdy chtějí Němci zaútočit na ČSR, aby toho mohl využít k vlastnímu preventivnímu útoku proti britským a francouzským cílům ve Středomoří.

Jenže reálný stav nebyl plánům italských fašistů nakloněn. 26. a 27. září museli v Římě nutně počítat s vypuknutím války – Československo, Británie i Francie mobilizovaly. V té chvíli se zdálo, že Německo bude zaměstnáno válkou proti ČSR a hlavní tíhu francouzských a britských akcí ponese Itálie. Bylo naprosto jasné, že Mussolinimu se nepodařilo oddělit od sebe Británii a Francii, na což sázel minimálně od roku 1937.

Za této pro Italy tristní situace se 27. září scházejí náčelníci štábu italských ozbrojených sil. Mussolinimu dávají jasně na vědomí, že země nemůže danému stavu čelit. Bylo zřejmé, že Itálie může

v Evropě pomýšlet pouze na obranu své alpské hranice s Francií a není s to podniknout žádnou ofenzivní akci. Vstup Japonska do války byl krajně nepravděpodobný, a tak byla převaha francouzského a britského loďstva ve Středomoří obrovská. Velitel námořnictva admirál Domenico Cavagnari sdělil, že jeho lodě mají zásoby paliva jen na šest měsíců. Přes všechny fašistické proklamace byl stav italských ozbrojených sil prostě chabý a připravenost země na válku v každém ohledu nedostatečná.

Trn z italské paty ale vytrhl britský premiér Neville Chamberlain. Téhož večera, kdy se konala zmiňovaná zásadní vojenská porada, se rozhodl oslovit Mussoliniho s ideou mezinárodní konference. Nabídku předal britský velvyslanec Cianovi druhého dne dopoledne a *Duce* s ní souhlasil. To vedlo ke schůzce čtyř předsedů vlád v Mnichově.

V italské historiografii má dodnes hlavní vliv proud, který Mussoliniho z těchto důvodů téměř oslavuje jako zachránce míru v době hrozícího německého útoku na Československo. Pro *Duceho* byl Mnichov jednoznačným východiskem z nouze: za situace, kdy si uvědomil, že jeho země nemůže bojovat. Přitom po celý rok 1938 jeho diplomacie stála za nacistickým Německem a byla ostře protičeskoslovenská: Mussolini se během krize choval k ČSR i jejímu prezidentovi krajně nepřátelsky a spolupodílel se na likvidaci první republiky. Válka, k níž byl Mnichov v jistém smyslu předehrou, však nakonec pohltil i jeho samotného.

Literatura

- Burgwyn, H. J.: *Il revisionismo fascista. La sfida di Mussolini alle grandi potenze nei Balcani e sul Danubio 1925–1933*: Milano, Feltrinelli 1979
- Caccamo, F.: *Československo v italské zahraniční politice dvacátých let, I. část*: Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku 1998.
- Cassels, A.: *Mussolini's Early Diplomacy*: Princeton – New Jersey, Princeton University Press 1970.
- Dejmek, J.: *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první: Revolucionář a diplomat (1884–1935)*: Praha, Karolinum 2006.
- Gajanová, A.: *ČSR a středoevropská politika velmocí (1918–1938)*: Praha, Academia 1967.

- Helan, P.: *Duce a kacír. Literární mládí Benita Mussoliniho a jeho kniha „Jan Hus, muž pravdy“*: Brno, L. Marek 2006.
- Knox, M.: *Common Destiny. Dictatorship, Foreign Policy and War in Fascist Italy and Nazi Germany*: Cambridge, Cambridge University Press 2000.
- Kvaček, R.: *Nad Evropou zataženo. Československo a Evropa 1933–1937*: Praha, Svoboda 1966.
- Leoncini, F.: *Italien und die Tschechoslowakei 1919–1939*. In: Bosl, K. (ed.): *Gleichgewicht – Revision – Restauration. Die Außenpolitik der Ersten Tschechoslowakischen Republik im Europasystem der Pariser Vororteverträge*: München – Wien, R. Oldenbourg Verlag 1976.
- Mallett, R.: *Mussolini and the Origins of the Second World War. 1933–1940*: London, Macmillan 2003.
- Pastorelli, P.: *Dalla prima alla seconda guerra mondiale. Momenti e problemi della politica estera italiana 1914–1943*: Milano, LED 1997.
- Strang, B.: *On the Fiery March. Mussolini Prepares for War*: London – Westport, Praeger 2003.

F.

Přílohy k Edvardu Benešovi

Soudobé antidemokratické ideologie a evropská demokracie*

Edvard Beneš

Zabývá se zde zcela krátce soudobými antidemokratickými ideologiemi, nemám v úmyslu vyložit jejich úplnou teorii a denní politickou praxi. Bylo již napsáno tolik knih a studií o fašistické a nacionálně-socialistické teorii a praxi, že není třeba zde znovu vykládat do podrobností tyto politické autoritativní systémy. Chci toliko zdůraznit ony body, ve kterých se podstatně liší od základních principů demokracie, zaznamenáváje při tom zároveň fakt, že komunismus jako režim má některé vnější znaky společné s fašismem a nacionálním socialismem a jiné zase s demokracií, takže jej nelze ani označit jako typický režim totalitní, ani jej nelze klást teoreticky na tutéž linii jako autoritativní systémy, fašismus a nacionální socialismus. Proto v dalších svých výkladech dotknu se teorie komunismu jen zcela zběžně a vyznačím krátce právě tyto rozdíly v jeho vztahu k demokracii.

Tři základní rozpory mezi režimem autoritativním a demokratickým

Při výkladu některých základních tezí fašismu a nacionálního socialismu dotknu se poněkud šířeji především dvou významných bodů. Zdůraznil jsem již, že základní rozdíl mezi těmito systémy a demokracií je ve filozofických předpokladech: pro autoritativní režim jakéhokoli druhu je lidský život jen bojem – bojem mezi jednotlivci, mezi třídami, mezi společenskými kolektivitami,

*) Pátá kapitola knihy Beneš, E.: *Demokracie dnes a zítra*: Londýn, Kruh přátel československé knihy 1941. Část „Komunismus, autoritativní režimy a demokracie“ byla zahrnuta jen do jeho prvního, anglického (resp. amerického) vydání, London 1939, s. 180-184. Ve prvním vydání českém (1941) byla již z politických důvodů – vzhledem k německému vpádu do SSSR – vypuštěna a neobjevila se ani v žádném z vydání poválečných, ba ani v poslední edici z roku 1999. Do češtiny ji přeložil Jindřich Dejmek.

mezi státy a národy. Jestliže boj je základním činitelem lidského společenského vývoje, rozhoduje ovšem na konec hrubá síla. Jestliže hrubá síla je rozhodujícím prvkem v sociálním dění, mají primární funkci v lidském životě všechny síly *materiální* – a také tedy zaujímají čelné místo v každé lidské společnosti. Ze stanoviska metafyzického mělo by to za následek, že základ vši existence by byl materiální a ne duchovní.

Nevyhnutelným důsledkem takového stanoviska je, že základem každé morálky a celého systému etického v každé lidské společnosti by bylo rovněž násilí a že její etický systém by byl relativistický, cynický a materialistický. Praktické závěry z těchto filozofických a morálních tezí jsou pak zřejmé: nerovnost lidí, národů a států, oprávněnost nadvlády jednotlivců, tříd a národů tzv. vyšších a ujařmení jednotlivců, tříd a národů tzv. nižších. Byla by to tudíž brutální, materialistická a aristokratická koncepce společenského života a světa vůbec.

Naproti tomu je základem demokracie systém etický naprosto odlišný, zahrnující boj jako základní a jediný princip sociálního dění a vývoje. Tento systém nepopírá, že ve společenském vývoji hraje činitel boje svou velikou úlohu – právě naopak; avšak trvá na tom, že kromě tohoto významného prvku společenského vývoje je zde ještě zcela rovnocenný prvek spolupráce, diskuze, dohody, lásky, sociální sympatie a přitažlivosti a že společenské dění a vývoj musí spočívat na *syntezě* prvku boje a prvku spolupráce, to znamená na řešení společenských konfliktů nejen bojem, nýbrž i rozumovými a humánními prostředky. To znamená, že v demokracii není primární a podstatné pro lidský vývoj hmotné násilí, *nýbrž duchovní a morální síla*, která při konečném řešení ideových a zájmových konfliktů musí být užita na prvním místě a má vždy vítězit.

Chtěl bych tu v této spojitosti učinit jen krátkou vsuvku o jiném významném sociálním činiteli: o náboženství a o náboženském pojetí života. Ve vývoji společnosti hraje onen sociální faktor, jenž se jmenuje náboženství, tak velikou roli, že chtějí jej přecházet a negovat je nejen povrchní a nevzdělané, ale vědecky, sociologicky by to prostě byl nesmysl. Demokracie respektuje vědu a všechny duchovní síly vědecké, filozofické a mravní a staví své hlavní teze právě na přesně vědeckém správném uznávání

všech materiálních i duchovních faktorů společenského vývoje. Náboženství bylo vždycky v každé společnosti velikou silou duchovní a mravní. Proto demokracie jako politický a myšlenkový systém duchovní svobody a tolerance a jako ucelený spiritualistický názor na svět nemůže být protináboženská. Stavím se tudíž jako demokrat k náboženství jako k jednomu z velikých faktorů společenského vývoje a jako k jedné z velikých duchovních a mravních sil v lidské společnosti veskrze pozitivně.

Mluvíce tudíž o rozdílech mezi základními koncepcemi autoritativních systémů a demokracie, přicházíme k věčnému protikladu a boji mezi *materialismem a spiritualismem*; tento boj je neustálým obsahem celých dějin filozofie od nejvzdálenějšího starověku až do současné doby. Všechno lidské myšlení se stále pohybuje v přiklánění se buď k jednomu či druhému z těchto směrů. To však je problém metafyzický; konečný rozumový důkaz o své definitivní platnosti a pravdě nemůže podat ani ta, ani ona strana. Ve sporu mezi spiritualismem a materialismem musí prostě mít každý lidský myslící tvor dosti odvahy, aby se rozhodl pro ten či onen názor, a musí si – rozhodnův se – vypracovat logicky dle svého rozhodnutí celý svůj systém životního názoru a řídit se podle něho v praktickém svém denním životě. To znamená, že každý člověk má statečně prohlásit, zda-li je, či zda si přeje být člověkem hmoty a síly či člověkem ducha a univerzálního práva; zda chce být ve všem, co ve svém životě podniká, na straně hrubé síly a moci nebo na straně sil morálních a duchovních.

Fašismus a nacionální socialismus veřejně a slavnostně prohlašují, že ve svém celém systému politickém stojí na straně hrubé síly. Naproti tomu demokracie prohlašuje veřejně a slavnostně, že její místo je po boku sil mravních a duchovních. *Zde není možný smír ani v teorii, ani v praxi*. Nevzít zřetel k této skutečnosti a nejednat podle ní je sebeklam, omyl a hrubá nevědomost či neznalost pravého stavu věcí. To je můj první závěr v této kapitole o teorii fašismu a nacionálního socialismu a jejich vztahu k demokracii.

Druhý základní bod, který bych rád zdůraznil, je pojetí všemocného státu v autoritativních systémech a odpor demokracie vůči této koncepci. Fašismus, nacionální socialismus a ovšem i komunismus jsou ve svých základních tezích protiindividualistické. Pro

ně u každého jedince prvotní ideou a základním vědomím má být vědomí společenské kolektivity, nikoli vědomí individuální. Na společenskou kolektivitu – ať na stranu, či na společnost, či na národ, či na stát – je třeba nahlížet jako na základní a svrchovaný prvek sociálního soužití. Ve své činnosti, ve svém soužití a ve svém vývoji je individuum závislé na této kolektivitě a pochází z ní. Ona je prvotná, individuum je druhotné.

Naproti tomu demokracie je individualistická. Demokracie nevychází z vědomí kolektivního, nýbrž z vědomí individuality jednotlivcovy a považuje tudíž lidskou bytost za prvotní a základní, a každá společenská kolektivita, jsouc složená z jednotlivců, je druhotná. Autoritativní systémy pokládají svá kolektivní tělesa – stranu, národ, stát – za primární a všemohoucí, a vývoj a svoboda individua je podřízena jejich kolektivistickému pojetí lidské společnosti. A v těchto bodech jsou opět tyto dvě myšlenkové školy, demokracie a totalismus či autoritářství, nesmiřitelné. My prostě musíme volit mezi tou či onou a zařídít v praxi podle toho celý svůj život a veškeré své politické a mravní systémy.

Při tomto zásadním sociologickém sporu jsem se vždy snažil dojít k nějaké přijatelné konečné syntezě. Lidská kultura a civilizace byla stvořena nepřetržitými vzájemnými vztahy a nepřetržitým vzájemným vlivem těchto dvou základních společenských prvků – individua a kolektivu. Mluveno přesně vědecky, není možno říci, že ten či onen z těchto dvou prvků je primární; to by byl tentýž svár, který je znám ze středověké scholastické filosofie: zda-li bylo dříve vejce či slepice. Lidská společnost trvá jako kolektivní těleso zároveň a současně jako lidský jedinec.

Avšak se stanoviska *metafyzického a morálního*, nepochybuji ani v nejmenším, že spor ten nelze řešit jinak nežli jasným doznáním, že individuum je silou primární, tj. že metafyzicky a morálně je člověk jakožto lidské individuum nejvyšší hodnotou v lidské společnosti. Z toho důvodu jsem individualista a z toho důvodu jsem pro demokracii jako systém, který má své základy v individualistickém pojetí života. A znovu dodávám: ani zde rozumový důkaz není možný. Člověk je s hlediska filozofického a mravního buď individualistou nebo kolektivistou.

Při tom rozhodnutí takové nemusí překážet individualistovi, aby v praktické politice sociální a hospodářské přijímal praktic-

ká opatření velmi kolektivistická. Skutečné nedobré poměry sociální a hospodářské nebo neblahý stav zákonodárství sociálního jsou a mohou být každému dostatečným důvodem, aby opatření kolektivistická přijímal, i když se hlásí k filozofii individualismu.

Kromě těchto dvou základních argumentů z oboru filosofie a sociologie pro demokracii mám pro ni jiný základní *praktický* důvod. Každý politický systém v dějinách lidstva může být hodnocen jen podle toho, zda-li rozřešil podle všelidského práva a spravedlnosti, účelně a pro společnost úspěšně problém vztahu mezi jednotlivcem jako občanem a mezi státem jako formou, v níž každá lidská společnost musí žít; zda-li s jedné strany měl jednatel dostatek individuální svobody k svobodnému rozvoji, a k svobodnému důstojnému životu, a zda-li z druhé strany měl stát dostačující moc a dostačující stupeň vlivu, aby udržel proti vrozenému egoismu jednotlivcovu disciplinovanou, spořádanou a spravedlivou společnost. Jestliže byl na jedné straně stupeň individuální svobody příliš veliký, upadl stát do rozvratu a anarchie. Jestliže naopak stupeň individuální svobody nebyl dostačující a státní moc překročila své správné meze, byl výsledkem absolutismus a tyranie tříd, kast nebo jednotlivců. Nevyhnutelným následkem byla v obou případech revoluce a naprostý nezdar toho kterého národního a státního společenství.

Žádný jiný politický systém než vyspělá, vzdělaná a spravedlivá demokracie není schopen rozřešit podle práva a spravedlnosti tento *věčný problém lidské společnosti*. Sama povaha a organizace demokracie je taková, že vyžaduje nepřetržitý boj všech svých občanů za spravedlivý vztah mezi jednotlivci a kolektivitou. Z toho důvodu všechen politický rozvoj lidské společnosti je prakticky vývojem k demokracii vyšší a vyšší. Z politických dějin společnosti je zjevné, že tento boj byl probíháván ve všech civilizovaných státech všech dob a že pravidelně po období poměrné svobody přichází období buď anarchie nebo absolutismu, po němž následuje pak opět pokus o lepší druh demokracie a svobody.

Je v samé podstatě lidské povahy z jedné strany a lidské společnosti z druhé strany, že člověk musí neustále bojovat za tento rozumně vyvážený vztah mezi kolektivitou a individuální svobodou a že za tuto rovnováhu může bojovat zase jen v režimu relativní politické svobody, tj. v nějaké formě demokracie. V žádném

autoritativním systému v dějinách lidstva nebylo a nemohlo být takového rozumně vyváženého vztahu mezi individuem a kolektivitou – neboť by to bylo v protikladu k samé podstatě a povaze takového systému.

Komunismus, autoritativní režimy a demokracie

Nemám v úmyslu podávat zde ani detailní vysvětlení základních tezí komunistického učení, ani pojednávat o praktickém, každodenním fungování vnitřní i zahraniční politiky současného komunistického státu, tedy Sovětského svazu. Chci pouze zdůraznit základní rozdíly a vztahy mezi komunismem a demokracií a ukázat, proč jako demokrat nemohu přijmout fundamentální politické ani filozofické teze komunistického učení.

Komunismus, podobně jako fašismus a nacionální socialismus, přijímá za jeden z hlavních principů lidského vývoje faktor boje, zápasů o život. V případě komunistů to ovšem není zápas mezi jednotlivci nebo mezi národy, ale boj třídní. Jestliže existuje boj mezi jednotlivci nebo národy, podle komunistického učení může být vždy zjednodušen na boj tříd. Podle komunistických principů má takový sociální zápas svůj cíl. Je jím zničení všech sociálních tříd a vytvoření beztřídní společnosti, komunity zcela založené na rovnostářství.

Vytvoření společnosti bez sociálních rozdílů a bez tříd může být dosaženo jedině prostřednictvím sociální revoluce, právě tak jako mohou být jiné diktátorské režimy vytvořeny revolucemi autoritativními. Komunistická revoluce směřuje tedy k vytvoření diktatury; podle komunistické teorie je však taková diktatura pouze dočasná, a to je rozdíl. Diktatura v ostatních autoritativních systémech je totiž institucí permanentní, spočívající v jejich samotné podstatě. Komunismus usiluje o to, vytvořit diktaturu jen na jisté období, pouze do chvíle, kdy bude vytvořen nový sociální mechanismus zcela rovnostářské společnosti bez tříd. Podle názoru komunistů pak bude taková rovnostářská společnost žít klidně, dokonaleji, nežli buržoazně-demokratický systém, a demokratické svobody budou moci být obnoveny.

Podle komunistické teorie je stát nejvyšším, všemohoucím orgánem, právě tak jako u jiných autoritativních systémů, a tomu

to všemohoucímu orgánu musí být také obětovány individuální svobody. Platí to zvláště během oné dočasné diktatury. V tomto smyslu je tedy komunistický systém totalitní, je založený na jediné politické straně a nepřipouští individuální svobody, svobodu přesvědčení, tisku nebo shromažďování, jež známe z liberálně demokratických systémů.

Vidíme tedy, že jsou jisté podoby mezi komunismem a ostatními totalitními režimy. Komunismus také připouští boj jako základ sociálního vývoje, ale tento boj směřuje k dosažení rovnosti, spolupráce a věčného míru, vnitřního i vnějšího. Komunismus také přijímá princip diktatury, tato diktatura má být ovšem dočasná. Komunismus akceptuje i totalitarismus jediné politické strany; po jisté době diktatury však předjímá dosažení nové svobody a demokracie, jež, alespoň podle jeho teoretiků, bude úplnější svobodou a dokonalejší demokracií. Je ovšem otázkou, zda-li v praktickém životě může být komunistické teorie dosaženo, či nikoliv. Mnoho kritiků komunismu tvrdí že ne, a zavrhuje základní teze komunismu jako takové a s nimi i celý režim.

Na straně druhé má filozofie a morálka komunistického učení určité podoby s demokracií. Zastává rovněž tezi o rovnosti lidí a národů. Vychází z humanismu, univerzalizmu, je intelektuální a racionalistická. Je rovněž pacifistická, internacionální a hlásí se k principům Společnosti národů. Z tohoto úhlu pohledu je filozofická a morální báze komunistické teorie totožná s principy demokracie. Mezi demokraty a komunisty je nicméně jeden fundamentální rozdíl. Základem komunismu, založeného na materialistickém chápání dějin, vycházejícího z přesvědčení, že hospodářský materialismus je reálnou základnou historického vývoje, a z teorie třídního boje, je filozofie metafyzického materialismu, zatímco demokracie je ve své podstatě spirituální.

Je možno obecně říci, že v teorii je komunismus bližší demokracii. V některých aspektech jeho politické praxe však užívá ve velké míře prostředků a metod, které jsou vlastní autoritativním režimům, a je tedy bližší fašismu a nacionálnímu socialismu. Ale i v teorii existují některé komunistické teze, jež jsou spíše shodné s tezemi a filozofií autoritativních systémů. V principu je proto má kritika z hlediska vztahů komunismu a demokracie totožná s kritikou fašismu a nacionálního socialismu.

Nepřijímám komunistickou koncepci třídního boje. Nepřijímám komunistickou teorii revoluce a dočasné diktatury, založené na třídních rozdílech. Nepřijímám teorie o nadřazenosti jedné třídy nad jinou, ani dělnické třídy nad buržoazií, ani buržoazie nad dělnictvem. Nelze ovšem pochybovat, že rozdíly a rozpory mezi jednotlivci a třídami reálně existují, k harmonizaci jejich vztahů a postupnému mizení rozdílů však musí být užíváno demokratických metod. To znamená metod evolučních – metod demokracie: diskuse, spolupráce a konsensu. Jsem si vědom, že i to v jistém smyslu znamená zápas, ale mezi lidskými tvory se vždy musíme snažit tyto problémy řešit humánně, nenásilnými prostředky a metodami. Taková je demokracie. Zdůrazňuji toto hledisko, i když si dobře uvědomuji, že v dějinách lidského vývoje jsou období, kdy revoluce nebo války jsou nevyhnutelné a spravedlivé.

*Beneš, E.: Democracy Today and Tomorrow:
London, Right Book Club 1939.
První české vydání Londýn, Čechoslovák 1941.*

Přípravy Československa na mír*

Edvard Beneš

Obrysy příští československé zahraniční politiky, dané už jeho geografickou polohou a potřebami, vycházejí jasně z předešlého. Předmnichovské hranice Československa se ukázaly nezbytnou podmínkou pro jeho samostatnou existenci. Bez svých přirozených hranic a bez území, jež bylo ztraceno v Mnichově, by bylo jen pochroumaným tělem, neschopným samostatného politického a hospodářského života. Základním kamenem naší zahraniční politiky přitom bude československo-sovětská smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci, protože nám zajišťuje bezpečnost. Skutečnost, že Velká Británie i Spojené státy byly o její přípravě plně informovány, a že se shoduje s britsko-sovětským paktem, základním pilířem celé poválečné evropské struktury, dokazuje, že dobře zapadá do obecného rámce evropské bezpečnosti. Naše poválečná spolupráce se Sovětským svazem ale musí být doplněna spoluprací se západními demokraciemi, včetně Spojených států amerických. Odpovídá to našim národním i ekonomickým zájmům, našim tradicím i skutečnosti, že v zápase o svobodu naši vojáci bojují jak na anglo-americké frontě, tak na východoevropském bojišti.

Jsme velmi zainteresováni na odstranění všech překážek, jež brání v upřímné a trvalé spolupráci mezi Poláky a Sovětským svazem. Má-li být zajištěna úplná bezpečnost před novým *Drang nach Osten*, Polsko musí hrát aktivní roli ve spolupráci s Československem a Ruskem. I při sjednávání československo-sovětské smlouvy jsme měli na mysli spolupráci s Polskem. Jestliže se Pol-

*) Překlad podstatné části článku Beneš, E. *Czechoslovakia plans Peace: Foreign Affairs* 23 (1944), č. 1. Do češtiny ho přeložil Jindřich Dějmek. Z textu byla vypuštěna úvodní pasáž resumující zahraniční politiku Československa před válkou a obrysy jeho odboje do roku 1944. Mezititulky jsou redakční.

sko připojí ke společné politice proti *Drang nach Osten*, bude vytvořena i příležitost k realizaci principů československo-polské deklarace z 11. listopadu 1940.

Vojenské zhroucení Francie nezměnilo nic na skutečnosti, že náleží do koncertu evropských velmocí, a že její účast na rekonstrukci Evropy je také naší potřebou. Až bude vnitřně obnovena, zajisté zaujme znovu svoji někdejší pozici a bude hrát svoji roli při utváření dalšího vývoje Evropy. Československo tomu věří a sleduje se sympatiemi snahy Francie o dosažení jejích práv, jež jí přináší jako významnému členu evropské rodiny. Podobně kladný vztah máme k Jugoslávii. Ta obdobně jako Francie vede i po své porážce zápas o svoji svobodu a vnitřní jednotu všemi prostředky, jež má k dispozici.

Netřeba snad dodávat, že Československo přijímá principy poválečného systému bezpečnosti, jaké byly vyhlášeny na konferencích v Moskvě a Teheránu. Jako malý stát pochopitelně touží po tom, aby závazky, jež z nich plynou, byly v dohodě s ostatními spojenci realizovány. Po této válce se Československo bude stejně jako v minulosti snažit spolupracovat se všemi svými sousedy. Týká se to v první řadě Rakouska a Rumunska. Jakmile tyto státy vyřeší své hlavní vnitřní záležitosti, nevidím žádného důvodu, proč by vůči nim Československo nemohlo sledovat politiku dobrého sousedství.

Udalosti zatím nedosáhly toho bodu, aby mohly být předvídaný naše vztahy v Německem, Maďarskem a Itálií, tedy s zeměmi, jež jsou přímo odpovědné za utrpení československého národa a ostatních národů v Evropě. Budou záviset především na důslednosti a upřímnosti, s jakou tyto národy provedou nezbytné vnitřní změny, na charakteru jejich nových režimů, a na opravdovosti jejich snah, napravit škody, jež způsobily. Pochopitelně budou záviset i na podmínkách, jež těmto státům budou uloženy, a na dalších okolnostech, jež dosud nemohou být předvídaný.

Příští mezinárodní systém

Existuje-li více způsobů jak zajistit mír, žádný z nich jistě není jednoduchý. Po minulé válce byla založena Společnost národů. Myšlenka byla správná. Žádný národ, malý ani velký, nemůže žít

v izolaci, jen sám o sobě, bez kontaktů a spolupráce s dalšími. Uskutečňování vzájemné závislosti národů je podmínkou našeho soužití v míru. Musí být ovšem zohledněny vitální zájmy každého národa, neboť jestliže nejsou koordinovány a nejsou ve vzájemně shodě (komplementaritě), žádná organizace nemůže dosáhnout trvalého úspěchu.

Intimní mírová spolupráce mezi dvěma přátelskými sousedními státy se společnými životními zájmy je přirozenou a praktickou cestou k formování větších seskupení jako nevyhnutelných článků jakékoliv světové organizace kolektivní bezpečnosti. Členové podobných organizací musí být vedeny spolu s vědomím totožnosti svých zájmů i svými vlastními interesy. Na druhé straně by však ignorování sjednocujících principů a potřeb všeobecné spolupráce znamenalo popření základní myšlenky a vedlo pomalu k formování dvou opozičních, stále více nepřátelských bloků s rozdílnými a vzájemně se vylučujícími zájmy, a to by dříve či později nevyhnutelně způsobilo jejich srážku.

Mezi dvěma extrémami, mezi abstraktní ideou sjednocení všech národů a potřebou dvou nebo více států sdružit se k dosažení maximálního uspokojení vlastních materiálních zájmů, vede ještě třetí cesta. Spočívá v harmonizaci myšlenky o jednotě lidstva s životními zájmy jednotlivých států prostřednictvím vývoje od menších jednotek k větším celkům. Je to cesta vzájemného respektu, vzájemných ústupků a dohod, přirozený proces vzájemného porozumění.

Nikdo jistě netouží po tom, aby Společnost národů byla obnovena v té podobě, která se ukázala nefunkční. Tato skutečnost vedla brzy po zahájení této války k diskusím o federacích jako možném řešení otázek poválečné bezpečnosti. V tomto smyslu však hrozí nebezpečí zmiňovaných bloků s protichůdnými zájmy a vzniku nové nedůvěry. Na moskevské konferenci zástupce Sovětského svazu poukázal na to, že plánování federací občas vytváří dojem, že jde o nový pokus o izolaci Sovětského svazu, nebo přinejmenším o snahu vytvořit středoevropskou zónu jako jakýsi nový *cordon sanitaire* mezi západními demokraciemi a Sovětským svazem.

Bylo by nejen tragédií Evropy, ale i celého světa, kdyby byl Sovětský svaz zahnán znovu do izolace a zbaven vlivu na evropské

události. To je také důvod, proč se zastávám třetí cesty, způsobu, který nezavrhuje principy federací a připouští smlouvy o vzájemné pomoci a spolupráci, jakou je československo-sovětský pakt. Tato dohoda je nejen defenzivní, částečně založená na vlastním zájmu, částečně regionální. Ponechává prostor ke spolupráci se všemi spojeneckými národy a její podstata poslouží evropskému míru a napomůže položit základy novému řádu, který bude oproštěn od strachu z války, osvobozen od nacismu a fašismu ve všech jejich formách, řádu světa, jenž bude založen na individuálních i národních svobodách. Neznamená, že budeme nástrojem sovětské politiky; jistě však signalizuje, že se nestaneme nástrojem politiky protisovětské. Vnitřně budeme zcela svobodní, se zcela odlišnými kulturními, ekonomickými i sociálními podmínkami, nežli jaké existují v Sovětském Rusku. V našich vnějších vztazích pak budeme pokračovat v úsilí vytvořit podobné vztahy také s Polskem a v udržení našich tradičních vztahů se západní Evropou. Tato cesta plně odpovídá československé národní tradici humanitní demokracie.

Vnitropolitický vývoj ČSR

Zbývá mi osvětlit vnitropolitický vývoj Československa, jak jej předvídám v momentu, kdy se Německo zhroutí, a kdy vstoupíme do přechodného období nezávislého života. Československo může být osvobozeno dvěma možnými způsoby. Buď se Německo zhroutí náhle a celá republika bude osvobozena z německého a maďarského panství bez dlouhých bojů. Nebo budou její jednotlivé části osvobozeny postupně, za účasti československého odboje.

Přiblížení se Rudé armády východnímu výběžku republiky vedlo k zesílení našeho odbojového hnutí a povzbudilo novou sabotážní aktivitu. Na Podkarpatsku, Slovensku a v horách severovýchodní Moravy vzrůstá počet partyzánských oddílů.

Na celém území Československa jsou také zakládány národní výbory. Až nadejde čas změn, převezmou v dohodě s vládou a jejími zástupci do svých rukou administrativu osvobozených území. Je to obdobná forma zprávy, již československý lid využil v přechodném období v roce 1918. Tyto národní výbory, zakládáné lidovými delegáty v každém městě a vesnici, budou v praxi první

mi nástroji nové zákonné i exekutivní moci. Stanou se z nich prvky našeho nového politického systému a symboly našich politických práv. Svobodným hlasováním zástupců těchto výborů vzniknou i regionální a zemské výbory a z nich pak vzejde prozatímní Národní shromáždění.

Povinností Národních výborů bude spolupracovat s vládou, jakmile se vrátíme zpět na naše území. Taková vláda bude nově jmenována. Bude se skládat z několika členů nynější vlády v Londýně, především však z vůdců domácího podzemního hnutí, aby tak byla zajištěna absolutní jednota mezi odbojem domácím a odbojem zahraničním, a stejně tak kontinuita v národně politických záležitostech, vnitřních i vnějších.

Počítám s tím, že se nám v lhůtě šesti měsíců po osvobození podaří natolik normalizovat podmínky, že budeme schopni provést parlamentní volby a novou volbu prezidentskou. Základem vnitřního řádu bude dočasně původní ústava z roku 1920. Bude nicméně revidována, jak nejrychleji to bude možné, takže Československo bude ve své nové, decentralizované podobě skutečným domovem Čechů, Slováků a Podkarpatských Rusínů.

Třebaže Češi a Slováci byli po staletí rozdělení a žili v odlišných podmínkách, v době mírového života ve sjednocené demokratické Československé republice se velmi sblížili. Jejich rozdělení, jež jim bylo vnuceno, nezmenšilo jejich odhodlání setrvat ve společné republice. Slovenský lid byl sveden nedůvěryhodnými vůdci k alianci s pohanskými, pangermánskými nacisty, a k válce s USA, Velkou Británií a SSSR. Jeho naprostá většina dnes stojí v opozici vůči loutkové slovenské vládě a je odhodlána bojovat za jednotnou republiku.

Je významné, že od samého počátku byly slovenské odbojové elementy spojeny s podzemním hnutím, organizovaným v Čechách a na Moravě na jaře 1939, a že vykonaly neocenitelnou službu pro československé vojáky a politické emigranty, kteří prchali z Čech a Moravy přes Slovensko. Nálada slovenského veřejného mínění byla nejlépe vyjádřena, když celá slovenská divize včetně svých důstojníků přešla u Melitopolu v prosinci 1943 na ruskou stranu. Když jsem byl v Moskvě, její členové mě žádali, aby jim bylo umožněno přidat se k Československé armádě, bojující na východní frontě.

Národnostní otázka

Nemám obavu, že by v osvobozené republice vyvstala mezi Čechy a Slováky jakákoliv principiální neshoda. Výtky, které vážné slovenské kruhy činily čas od času československým vládám před Mnichovem, se nikdy netýkaly společného života těchto dvou národů v jednom státě. Jsem přesvědčen, že určitá decentralizační opatření, svobodně rozhodnutá československým lidem v duchu demokratického konsensu, jednou pro vždy odstraní mezi Čechy a Slováky jakýkoliv případný zdroj nedorozumění. Nikdo z československé emigrace však nemá oprávnění, aby učinil konečné rozhodnutí v záležitostech, jejichž řešení je suverénním právem lidu doma. Bude to také sám lid, kdo bude očišťovat své řady a trestat kolaboranty i ty, kdo zjevně a pro svoje osobní obohacení zradili republiku. To neplatí pouze pro Slováky a Karpatské Rusíny, ale naprosto stejně také pro Čechy, a pochopitelně pro Němce a ostatní občany republiky.

Potrestání československých Němců je spojeno s rozřešením naší minoritní otázky. Po první světové válce byla ve shodě s tehdejšími idealistickými tendencemi vložena do mírové smlouvy klauzule, ukládající mimo jiné Československé republice ochranu národních menšin. Obecně je uznáváno, že Československo zacházelo se svými menšinami včetně Němců velkoryseji, než kterýkoliv evropský stát v podobném postavení (federální charakter Švýcarska, jenž tento národ utvářel odlišně, s Československem nelze detailně srovnávat). Němci v Československu se těšili všem právům, které jim zajišťovala ústava na straně jedné, a smlouva o ochraně menšin na straně druhé. Přesto se většina z nich při první příležitosti stala nacisty. Zneužívali svého postavení ve státě, zneužívali demokratický charakter jeho institucí a zjevně se stali nástrojem cizí velmoci, který později posloužil k rozbití státu, jenž byl jejich domovem. Pod cizí okupací se stali pruským nástrojem k brutálnímu, krvavému útlaku českého národa, přičemž ve svém nepřátelství a nenávisti překonali vše, co bylo známé z mnohasetletého útlaku.

Zkušenosti ukázaly, že systém, který byl vytvořen menšinovými smlouvami, může být kteroukoliv imperialistickou mocností zneužit k expanzivní politice. Právě tak postupovalo i nacistické Německo. Žádný národ, přinejmenším žádný z menších států, jakým

je i Československo, už nemůže v budoucnu připustit politiku, která by otevírala dveře k podobnému rozkladu za pomoci spojelectví vnějších nepřátelských sil se zrádnými elementy vnitřními. Československo si přeje vyhnout se jakémukoliv opakování situace, která vedla k Mnichovu. Jeho vláda proto uvažuje o transferu co možná největšího množství německého obyvatelstva, zvláště té jeho části, která otevřeně projevovala svoji solidaritu s nacionálním socialismem, Němců, kteří pro něj pracovali a ztotožnili se s ním, akceptovali nacismus jako svoji víru a také se podle toho chovali. Kdyby toto opatření nebylo učiněno, mohla by být za čas nevyhnutelná občanská válka.

Československo nebude odmítat domovské právo nikomu, kdo zůstal věrný republice, dodržoval její zákony a pomáhal hájit její existenci. Ochrana demokratických a lidských práv každého občana je v Československu navždy zajištěna. To se týká i příslušníků menšinových národů, kteří budou moci zůstat v republice. Není však pochyb, že československý lid nevěří, že by po válce mohly být v republice obnoveny podmínky, známé z předmnichovské éry.

Československo si přeje zachovávat loajálně podmínky mezinárodních smluv, které budou dohodnuty na mezinárodním fóru. Očekává však, že spojenci nebudou opakovat chyby z mírové konference. Cokoliv, co bude dohodnuto na nové mírové konferenci a bude uloženo všem národům jako obecná dohoda, však přijme, podepíše a bude dodržovat.

Úkoly nové vlády

Nová vláda bude stát před ohromnými úkoly. Ekonomický život byl ve všech svých formách – z hlediska obchodu, řemesel, zemědělství i průmyslové výroby – do značné míry Němci ochromen a bude muset být obnoven. Pro všechny naše dělníky se bude muset najít práce a budeme muset připravit návrat těch, kteří byli násilím odtrženi od svých rodin a posláni na práce do Německa nebo do tzv. Todtových organizací. Budeme muset reorganizovat vlastnické poměry, do nichž byl Němci vnesen nepořádek, ať již arizací, germanizací nebo konfiskací. Československá vláda si je všech těchto úkolů plně vědoma a připravuje dalekosáhlé plány k jejich řešení. Bude zasahovat nejen ve sféře hospodářské, ale

také v oblasti sociální politiky, vzdělání, a kulturní politiky, aby napravila škody, způsobené více než pětiletou německou okupací a záměrným destruováním hodnot.

Nejedná se však pouze o otázku obnovy do stavu, jaký existoval před okupací. Myšlenkové trendy se nezastavily. Naši lidé, kteří se zúčastnili prvních náboženských a sociálních revolucí již v patnáctém století, byli vždy v předních řadách pokrokového evropského vývoje. Nespokojili by se s pouhou obnovou demokratických opatření a politických svobod, jež byly známy roku 1938, ale budou žádat efektivnější naplňování demokratických principů také v ekonomické a sociální sféře. Heslo prezidenta Roosevelta „osvobození od nedostatku“ nelze uplatňovat jen na celé národy, ale také na jejich individuální vnitřní hospodářský život. Je přitom nepravděpodobné, že by tyto principy mohly být v praxi realizovány bez částečných strukturálních proměn. Avšak princip individuálního vlastnictví, soukromého podnikání a svobody ochodu nesmí být narušen, jakkoliv je žádoucí určitá možnost státních zásahů do ekonomiky a etatizace některých průmyslových odvětví, např. zbrojního.

Připomeňme, jak minulá válka urychlila sociální a morální vývoj lidské společnosti stejně jako její politický pokrok. Tato druhá válka posune vývoj ještě dále, zvláště v Evropě. Československá vláda proto pozorně sleduje tyto trendy a je připravena je vzít doma v úvahu. Přizpůsobení se novým poměrům nebude obtížné. Československo si uchová všechny své vazby s velkými průmyslovými a obchodními mocnostmi Evropy i s Amerikou. Pozornost věnujeme např. tomu, jaký způsob a rozsah kontroly očekávají občané ve vztahu k těžkému průmyslu, využívání nerostného bohatství, zvláště těžby uhlí, atd. Je také otázka, zda-li nebude znovu oživen a revidován program pozemkové reformy. Otevřeně však mohu prohlásit, že cesta, kterou se vydalo po poslední válce Sovětské Rusko, nebude v Československu následována. Naše podmínky jsou v každém ohledu odlišné, a nehodláme se zříkat naší metody evolučních proměn a politiky rovnováhy mezi Východem a Západem. Naše geografická poloha nám ostatně změnu této staleté tradice nedovoluje.

Jsem přesvědčen, že Československo v krátkosti překoná své vnitřní těžkosti, vyřeší své vnitřní problémy bez velkých otřesů

a znovu zaujme své místo mezi evropskými národy konsolidováno a posíleno, jako demokratický a lidový stát v pravém významu těchto závažných slov. Jsem také přesvědčen, že Československo bude v každém ohledu mezi prvními, kde bude obnoven normální předválečný život, podobně jako to dokázalo po minulé válce, a že během jediného roku po podpisu příměří bude jedním z nevíce prosperujících států střední Evropy.

NABÍZÍME TYTO KNIHY CEPU:

Registrace partnerství: pokrok nebo riziko?

Brož., 87 stran, 70 Kč

Václav Klaus: **Problémy českých veřejných financí**

Brož., 58 stran, 70 Kč

Václav Klaus: **Občan a obrana jeho státu**

Brož., 326 stran, 100 Kč

Marek Loužek: **Populační ekonomie**

Brož., 152 stran, 100 Kč

Mojmír Hampl: **Vyčerpání zdrojů – skvěle prodejný mýtus**

Brož., 68 stran, 70 Kč

Petr Mach: **Úskalí evropské integrace**

Brož., 96 stran, 70 Kč

Stanislava Janáčková: **Svazující integrace**

Brož., 102 stran, 70 Kč

Václav Klaus: **Co je to evropeismus**

Brož., 20 stran, 10 Kč

Jindřich Dejmek: **Československo, jeho sousedé
a velmoci ve XX. století**

384 stran, 200 Kč

Globální oteplování – fakta místo mýtů

40 stran, 70 Kč

Michal Petřík: **Evropa ve slepé uličce**

120 stran, 70 Kč

Knihy a sborníky si můžete na dobírku objednat telefonem (222 192 406), emailem (cep@cepin.cz) nebo prostřednictvím internetové stránky (www.cepin.cz). Poplatek za dobírku je 49 Kč.

Novinka z Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)

Hynek Fajmon

SLOVNÍČEK EVROPSKÝCH LEVICOVÝCH POJMŮ

Evropská i světová politika jsou charakteristické neustále probíhajícím střetem myšlenek. Ten se projevuje v soutěži různých principů, na jejichž základě chtějí politikové uspořádat společnost a ospravedlnit své vládnutí. (...) Mistrem v jejich produkci je evropská levice, která tak činí již desítky let. (...) Pro politika je nejdůležitější, jak se rozhodne při jednotlivých hlasováních. Pokud chce držet konzistentní názorovou linii, musí se dříve nebo později vypořádat se všemi klíčovými principy dnešní debaty a zaujmout k nim stanovisko. Právě proto jsem sepsal tuto knihu.

z úvodního slova autora

Slovníček evropských levicových pojmů poslance Evropského parlamentu Hynka Fajmona je nevšední politickou publikací. Autor v ní věrně postihl podstatu současné převládající ideologie Evropské unie. (...) Hynek Fajmon měl nejen schopnost, ale i odvalu věci pojmenovat. Nepatří tedy k té mase politiků a byrokratů, kteří jen opakují stále opakovaná klišé. Patří k nositelům myšlenek, k politikům, kteří dokáží ovlivňovat chod světa správným směrem.

z předmluvy Václava Klause

- Diskriminace • Evropský sociální model • Geneticky modifikované organismy • Globalizace • Globální oteplování a změna klimatu • Lidská práva • Mírová politika a mírové hnutí • Občanská společnost
 - Obnovitelné zdroje energie • Ochrana a ochránářství
 - Pohlavní rovnost • Princip předběžné opatrnosti
 - Rovnost a rovnostářství • Sociálně ekologické tržní hospodářství • Sociální dialog • Sociální spravedlnost
 - Spravedlivý obchod • Trvale udržitelný rozvoj
- Brož., 200 stran, 198 Kč, vydáno ve spolupráci s CEPem*

Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) nabízí široký výběr odborné literatury z oblasti historie, společenských věd, filosofie a náboženství.

Na www.cdk.cz naleznete kompletní katalog knih CDK, všechny s 15%–25% slevou. Poštovné ani balné v ČR neúčtujeme!

Objednávky: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno,
tel.: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

PRO EKONOMIKU A POLITIKU

CEP je českým institutem pro ekonomická a politická studia založeným na podzim roku 1998 jako občanské sdružení.

Cílem CEPu je šíření idejí svobodné společnosti a tržního hospodářství a podpora myšlenek velkých osobností liberálního myšlení.

V čele CEPu stojí správní rada, kterou tvoří Václav Klaus, Jiří Weigl a Karel Steigerwald.

Centrum pro ekonomiku a politiku je subjektem nezávislým na politických stranách a nehodlá být od politických stran přímo či nepřímo podporováno.

Kontakt:

Centrum pro ekonomiku a politiku

Politických vězňů 10
110 00 Praha 1

tel. a fax: 222 192 406

e-mail: cep@cepin.cz

www.cepin.cz

č. účtu: 19-2304260257/0100

IČO: 68402091